

CEP ÜNİVERSİTESİ

Rönesans

PAUL FAURE

İletişim Yayınları • PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE

CEP ÜNİVERSİTESİ

Rönesans

La Renaissance

PAUL FAURE
Clermond-Ferrand Üniversitesi Öğretim Üyesi

Çeviren
HÜSEYİN BOYSAN

İletişim Yayınları • *PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE*

İletişim Yayınları • PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE

CEP ÜNİVERSİTESİ

İletişim Yayıncılık A.Ş. adına sahibi: Murat Belge
Genel Yayın Yönetmeni: Fahri Aral
Yayın Yönetmeni: Erkan Kayılı
Yayın Danışmanı: Ahmet İnsel

Yayın Kurulu:

Fahri Aral, Murat Belge, Tanıl Bora, Murat Gültekingil,
Ahmet İnsel, Erkan Kayılı, Ümit Kıvanç
Tuğrul Paşaoğlu, Mete Tunçay

Görsel Tasarım: Ümit Kıvanç
Kapak İllüstrasyonu: Gürcan Özkan
Dizgi: Maraton Dizgievi
Sayfa Düzeni: Hüsnü Abbas
Baskı: Şefik Matbaası (iç) / Ayhan Matbaası (kapak)

İletişim Yayıncılık A.Ş. • Cep Üniversitesi 64 • ISBN 975-470-196-9

1. Basım: İletişim Yayınları, Temmuz 1992.
Nisan 1990 tarihli 9. baskısından çevrilmiştir.

© Que sais-je? Presses Universitaires de France, 1949
108, Boulevard Sain-Germain, 75006, Paris - France
© İletişim Yayıncılık A.Ş., 1992
Klodfarer Cad. İletişim Han No.7 34400
Cağaloğlu İstanbul, Tel. 516 22 60 - 61 - 62

Önsöz

Günümüzde bilgi bir yandan en önemli değer haline gelirken diğer yandan da artan bir hızla gelişiyor, çeşitleniyor. Ama katlanarak büyüyen bilgi üretiminden yararlanmak, özellikle gündelik yaşam kaygılarının baskısı altında, zorlaşıyor. Her şeye rağmen bilgiye ulaşma çabasını sürdürenler için de imkânlar pek fazla değil.

Ayrıca, özellikle Türkiye gibi ülkelerde bir konuda kendini geliştirmek ya da sırf merakını gidermek için herhangi bir konuyu öğrenmek isteyenlerin şansı çok az. Üniversitelerimiz, toplumumuzun yetişkin bölümüne katkıda bulunmak için gerekli imkânlardan yoksun.

Cep Üniversitesi kitapları işte bu olumsuz ortamda, evlerinde kendilerini yetiştirmek, otobüste, vapurda, trende harcanan zamandan kendileri için yararlanmak isteyenlere sunulmak üzere hazırlandı.

20. yüzyıl Fransız kültür hayatının en önemli ürünlerinden olan, bugün yaklaşık 3000 kitaplık dev bir dizi oluşturan "Que sais-je" (Ne Biliyorum) dizisini İletişim Yayınları Türkçe'ye kazandırıyor.

İletişim'in Cep Üniversitesi, bu büyük diziden seçilmiş , Türkiyeli okurlar için özellikle ilgi çekici olabilecek eserlerin yanısıra, Avrupa'nın başka yayınevlerinin benzer bir çerçevede yayımladığı kitapları da içeriyor.

Ayrıca Türkiye'nin siyaset, kültür, ekonomi hayatıyla ilgili konularda özel olarak bu dizi için yazılmış telif eserler "üniversite"nin "öğrenim programı"nı tamamlayacak.

Cep Üniversitesi'nin her kitabı alanının öndegelen bir uzmanı tarafından yazıldı. Kitaplar, hem konuya ilk kez eğilen kişilere hem de bilgisini derinleştirmek isteyenlere seslenebilecek bir kapsam ve derinlikte. Bilginin yeterli ve anlaşılır olması, temel kıstas. Cep Üniversitesi kitaplarını lise ve üniversite öğrencileri yardımcı ders kitabı olarak kullanabilecek; öğretmenler, öğretim üyeleri ve araştırmacılar bu kitaplardan kaynak olarak yararlanabilecek; gazeteciler yoğun iş temposu içinde çabuk bilgilenme ihtiyaçlarını Cep Üniversitesi'nden karşılayabilecek; çalıştığı meslek dalında bilgisini geliştirmek isteyen, evinde, kendi programlayabileceği bir mesleki eğitim imkânına kavuşacak; ayrıca, herhangi bir nedenle bir konuyu merak eden herkes, kolay okunur, kolay taşınır, ucuz bir kaynağı Cep Üniversitesi'nden temin edebilecek.

Cep Üniversitesi kitapları sık aralıklarla yayımlandıkça, benzersiz bir genel kültür kitaplığı oluşturacak. İnsan Hakları'ndan Genetik'e, Kanser'den Ortak Pazar'a, Alkolizm'den Kapitalizm'e, İstatistik'den Cinsellik'e kadar uzanan geniş bir bilgi alanında hem zahmetsiz hem verimli bir gezinti için ideal "mekân", Cep Üniversitesi.

İLETİŞİM YAYINLARI

İçindekiler

GİRİŞ 7
I. BÖLÜM
Ekonomik Faktörler 13
II. BÖLÜM
Sosyal Faktörler 31
III. BÖLÜM
Teknik Gelişmeler 48
IV. BÖLÜM
1500'den Önce Gerçekleştirilen
Sanat Eserleri 64
V. BÖLÜM
16. Yüzyıldaki Sanat Eserleri 79
VI. BÖLÜM
Manevi ve Ruhani Fetihler 99
SONUÇ 120
BİBLİYOGRAFYA 123

GİRİŞ

Rönesans sözcüğü ilk anlamda, dinsel sözcükler dağarcığına girer. Notre-Dame Mucizesi'nden itibaren (14. yüzyıl) yaşamını yitirmiş bir kişinin ikinci kez doğuşu anlamına gelir. Yunan teolojisindeki Palingenesis'in (yeniden doğuş) eşi gibidir. Bundan bir yeniden dirilme ya da hayata dönme anlamı çıkarılmamalı, yeni temellerden yola çıkılarak yeniden başlamak anlamına alınmalı. Özellikle, mistik kullanımda yeniden doğuş (Rönesans) ve yenileşme, canlanma (régénération) eşanlamlıdırlar. Tanrı'nın lütfuyla, arınmayla (vaftiz veya tövbe istiğfar) ya da dünya zevklerinden el etek çekme yoluyla daha iyi bir başka yaşama geçilir: Yaşama yeniden doğulur. René veya Renée adını taşıyanlar, örneğin Provence kontu Kral René (1409-1480) ve Ferrare düşesi (1510-1575), Hümanizm ve Reform'un bu iki etkin koruyucusu günahlarıyla ölüp daha zengin, daha güzel, daha yüksek düzeyde bir yaşama adandıklarını biliyorlar mıydı acaba? Calvin (1509-1564), Saint-Jean İncili'ni (3,3) yorumlarken, iyileştirme, yenilenme, tazelenme, dirilme sözcüklerinden farklı olarak yukarıda belirttiğimiz anlamdan sözeder.

Çağdaşlarının büyük felsefi, edebi, sanatsal vs... keşiflerin verdiği heyecanla ilkbaharın, çiçeklerin ya da meyvelerin geri gelişine benzer bir dönüş yerine ruhsal bir yenilenmeye katıldıklarını sanmala-

rı pek kuşku götürmez. Reform ve sanat ve fikirlerde Yenileşme birbiriyle dayanışma içinde, daha doğrusu aynı Rönesans'ın çağdaş iki görünümüdürler. Amerika'nın, Cap yolunun keşfedildiği, büyük Yunan metinlerinin basıldığı, Vinci'nin fiziği derinleştirerek en güzel tablolarını yaptığı çağda, 1496'da Michel Bureau şöyle yazıyordu: "Çağımızda reform sözcüğü halkın kulağında öylesine yer etmiştir ki, birkaç kişi bir araya gelip iki lâf ettiğinde bu konu sık sık konuşmalarına girer." *Multa renascentur que nunc cecidere,* çökmüş pek çok şeyden yeni şeyler doğacaktır, yazılıdır Paris'deki Sanat ve Arkeoloji Enstitüsü'nün, 1535 (VI, k I) tarihli bir estampinda. Worace'ın ünlü bir dizesinin biraz değiştirilmişi olan bu formül, Amyot'un II. Henri'ye yazdığı ithafa benzer! "I. François edebiyatı yeniden doğurtup, çiçeklendirmeye başladı...". Çevirmen Cl. De Seyssel 1509'da, dilbilgini G.Tory 1529'da ve şair J.De Bellay'nin 1549'da yazdıkları gibi Amyot'da 14. yüzyıldan önce bir Fransız dili ve edebiyatının varlığını yadsımıyor, ama, yine onlar gibi, bunları yenilenmek isteyen bir ulusa layık görmüyordu.

Bu Ortaçağ'ı küçümseme dönemi çabuk geçti. Üstelik büyük düşünürler Greko-Latin uygarlığına ya da inancın kaynaklarına dönüş hayalleri içindeydiler. 14. yüzyılda, Petrarca Roma'da, Kapitol'de, zaferini antik bir biçimde kutluyordu (1341). 1470'de doğmuş, bir Ciceron benzeri olan kardinal Bembo, üslubunun saflığını yok edeceği korkusundan dua kitabını bozuk Latincesinden okumaktan kaçmıyordu. Roma'da Pomponio Leto'nun (1464) Floransa'da Marsile Ficin'in (1473), Krakov'da Casimir IV. Jagellon'un (1489) çevrelerinde, Paris'te Charles IX ve Henri III (1570) dönemlerinde Akademiler oluşmuş, Antik Çağ'ın fikirleri, âdetleri

hatta dekorları yeniden canlandırılmak istenmişti. Gerçekten dinsel diyebileceğimiz bir inançla Rabelais'nin Gargantua'sı 1533'de Pantagruel'e şöyle yazabiliyordu: "Şimdi artık tüm bilim kolları düzeltildi, diller yerleşti" (II,8) yâni iyileştirildi ve Brantome 1590'lara doğru kral I. François'ya şöyle seslenebiliyordu" Baba ve edebiyat ve sanatın gerçek onarıcısı".

Bunların ardılları ve mirasçıları, bin yıllık gotik barbarlığa, manevi karanlıklara ve bunu izleyen bir yeniden canlanmaya değil, ama, gerçeğe tekrar kavuşulmasına, onun yeniden dirilmesine içtenlikle inandılar. 1674'de Boileau ve1675'de Bouhours'a göre Rönesans fikri, kabataslak Antik Çağ'ın yeniden canlandırılmasından başka bir şey değildir. 1714'de Fenelon *Akademi'ye Mektuplar*'da, 16. yüzyıla Antik Çağ'ın geleneğini getirmek durumunda olan bu sözde tarih dönemini "Sanat ve Edebiyatın Yeniden Dirilişi" diye tanımlar. 1718'de *Akademi Sözlüğü*'nün ikinci baskısında, 1748'de Montesquieu, Voltaire; 1784'de Rivarol bu anlamı yaygınlaştırırlar.[1] Rönesans'ı kâh II. Mehmet'in Konstantinopolis'i almasıyla başlatırlar, kâh Laurent de Medicis'nin Floransa'da bilim ve sanatların koruyucusu olmasıyla (1469-1492), ya da Yeni Dünya'nın keşfiyle (1492), genellikle de İtalya seferleri (1494), I. François (1515-1547) ve Papa Leon'un (1513-1521) saltanat yıllarıyla başlamış sayılır. Genellikle IV. Henri'yle "sonunda Malherbe geldi" diye bitirilir ve 13. Louis (1610-1643) klasisizm çağını açar. 19. yüzyıl aynı yolu izler. Renan'a göre felsefi olmayıp sadece edebi bir hareket olan Rönesans, uygar insanlığın

(1) D'Alembert çok doğru bir şekilde: "Fikirlerin yenilenmesi; tabii öyle diyebilirsek," diye yazar.

gerçek geleneklerine bir dönüştür. Michelet'ye (1855) göreyse bir yeniden keşfediş.

Bu anlam kısıtlaması dışarıdan destek görmüştür. İtalyanca'da, İspanyolca, Portekizce, Romence, Rusca'da, Fransızca'da olduğu gibi aynı sözcük hem dünya tarihinin belli bir dönemini, hem de ruhsal ve bedensel bir yenilenmeyi işaret ediyorsa da, bir karışıklıktan çekinildiğinden Rönesans genellikle Antik Çağ kültü ve İtalyanizm'e indirgeniyordu. Bugün de pek çok kişiye göre bu böyledir.

Oysa İngilizce'de Rönesans ve renewal ya da revival ve Almancada Rönesans (ya da Wiederaufblühen) ve Wiedergeburt birbirinden farklıdır: Eşseslilik korkusu onlar için sözkonusu olamaz. 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında İngiltere, Almanya, Belçika sonra da Fransa sanat eleştirmenlerinin derin bilgilerine göre prerafaelitler ve Flaman ve Bourguignon primitifleri de Rönesans sanatçılarından sayılmalıdır, daha az önemli sanatlar olmadan çok önemli sanatlar olamaz, teknik buluşlar olmadan büyük yaratışlar olamaz, ekonomik ve sosyal şartları incelenmeden Mesenlik (bilim, sanat ve edebiyat koruyuculuğu) anlaşılamaz. Hareketin aşırı yavaşlığı, aşırı çeşitliliği de dikkat çekmiştir. Antik Çağ taklitlerinin payı daralıyor ve özellikle Roma dünyasıyla çağdaş dünya arasındaki bir kopukluğa artık inanılmıyordu. Hatta Charlemagne döneminde bir ilk Rönesanstan, V. Charles döneminde de bir ikinci Rönesans'tan sözedildi. 476 ile 1453 arasında sanat ölmediği gibi 1453 de eski görünüşüyle ortaya çıkmadı. Bugün şundan eminiz: Ortaçağ bize bir Antik Çağ geleneğini iletti. 1260'a doğru Nicolas D'apulie (Pisano da denir) Pisa katedrali kürsüsünü işliyor ve 1268'de Sienna kilisesi kürsüsünü Roma modeli olarak kabul edilecek alçak ka-

bartmalarla süslüyordu, Notre-Dame de Reims'deki *Ziyaret, Oturan Peygamber, Gülümseyen Melek'in* yaratıcıları, 1250'ye doğru Yunan heykelciliğini tanımışlardı, tıpkı *Gülün Romanı*'nın yazarlarının Lucretius'u incelemiş oldukları gibi.

Günümüzde birkaç on yıl ve birkaç ayrıcalıklı ülkeyle sınırlı bir sanat, bilim ve edebiyatın yenilenmesinden sözedilemez. Bu kitabımıza ekonomik olgular, törel olgular ve teknikler de katılmıştır. Sadece İtalya, Fransa, Hollanda ve bazen de İspanya'yı kapsadığı sanılan konuya Rusya ve Romanya da katılmıştır. Ülkelere göre değişik tarihlerde başlayan bir burjuvazi çağından sözedilebilir. 14. yüzyılda bu yeni anlayışın işaretlerine giderek daha çok rastlanılır oldu. Bir yandan Ortaçağ'ın hayal ettiği Hıristiyan birliğinden, öte yandan klasisizmden çok farklı, düzensiz, kuralsız geniş bir kültürün karşıtlıklarına duyarlı olmak gerekiyor. Edebiyat felsefe, sanat vs. de rasyonalist ve eleştirici bir akıma, metafizik ve mistik bir akıma, sadelik dolu, dünya zevklerinden elini eteğini çekmiş bir akıma ve kolaylık ve hoşgörü dolu bir akıma, pek çok inanç ve pek çok kuşkuculuğa rastlanıyor. Bu da yetmezmiş gibi pek çok kafalar bu akımların çoğuna aynı anda katılırlardı! Genç I. François'nın nesli keyfe düşkündü. Kalvinizm bunu kınardı. Hümanizma özgür araştırmayı ister, Katolik mezhebi buna karşı çıkar. Sanat alanındaki gelenekler, Almanya'daki icatlar, ne Polonya ne de İspanya'dakilere benzerler. Antik Çağ'ı İtalyanlaştıran İtalya edebiyat zevkini ve şekil kaygısını getirmiştir.

Yine de Rönesans bir bütünlüğe sahiptir: Bu da tüm şekilleriyle aşırı özgürlüğe düşkün olmaktır. Serveti arayış ve ona tapma, dinsel veya sanatsal bireycilik, ulusçuluk, bilgece merak, dayanaksız yo-

rum, kural ve göreneklerden sıyrılmış metinlere başvuru, tensel istek ve şatafat, kısacası yaşam sevgisi, işte bu tek özgürlük ruhunun değişik ortaya çıkış biçimleridir. Servet ve bilgi özgürlük sağlar -yani bazı ayrıcalıklılara mutluluk getirir. 16. yüzyılın yeniden doğmak fiiline ve Rönesans sözcüğüne verdiği dinsel tanıma dönmüş oluyoruz: Biz burada 14. yüzyılda karanlık bir biçimde başlayıp 1550'lere doğru parlak bir olguya dönüşen Avrupa'nın yenilenmesini inceliyoruz.

BİRİNCİ BÖLÜM
EKONOMİK FAKTÖRLER

Rönesans genellikle Fransa'da, Cermen, Slav ya da Anglosakson ülkelerde İtalya Seferleriyle açıklanır: Savaşlar ve VIII. Charles ya da Maximilen'in diplomasileri, 15. yüzyılın sonuna doğru Kuzey'in insanlarına 150 yıldır Güney'deki yarımadayı canlandıran yeni kafa yapısını tanıtmıştır. Buna örnek olarak bu kralların İtalyan sanatçı, strateji uzmanı, mimar, bilgin, bankacıları yanlarında Amboise, Brüksel, Londra, Viyana ya da Moskova'ya götürmeleri veya oralara çağırmaları gösterilir.

Bu, olayları gülünç bir biçimde basitleştirmekten ibarettir. Önce, 14. yüzyıldan itibaren hemen bütün Avrupa, İtalya'dakinin eşi bir entelektüel meraklılık ve tedirginliğe uğramıştı. Büyük elyazması koleksiyoncusu Valois'li V. Charles'ın (1364-1380) sarayı, papalarınki gibi filozoflarla kaynıyordu; İngiltere'de Wyclif (1381), Bohemya'da Jean Hus (1409), çok önceden Reform'un bireyci yanını kotardılar. Flandre, Bourgogne, Touraine, Mathieu d'Arras, Claus Sluter, Gerard d'Orleans'la kendi "trecento"larına sahiptiler (14. yüzyıl sanat yüzyılı), Floransa, Sienna ve Venedik'te de olduğu gibi. Ama özellikle, bir yanda diplomasi ve savaşın, öte yanda kültürel ve sanatsal yayılmanın birbirinden bağımsız olduğuna dikkat gerek: Paralı askerler hayranlık duyup, taklide kalkışmak yerine yağmalayıp yakmaya eğilimli olduklarından, kesinlikle uluslа-

rarası, sitelerarası ve her İtalyan sitesinde partilerarası savaşlar, Floransa, Anvers, Lübeck ya da Augsburg'daki anıt bolluğunun nedeni değildirler. Bilim, felsefe ve sanat, iç çatışmalar ve fetih savaşlarına rağmen ve onlara karşı gelişmişlerdir. Bu yeni uygarlık odakları olan sanat kentlerine ne çatışma gerekliydi ne de barış. Kuşkusuz rekabet, kendini beğenmişlik, ulusal gurur kültürün yayılmasında kendi rollerini oynadılar: Ama yine de bu ikinci sınıf bir roldü.

Şimdi burada ekonomik nedenleri devreye sokmak gerekir. Hem zaten Fransa, İspanya ya da Almanya krallarının İtalya politikası da, İngiltere krallarının Flaman politikası da, ahlâkiden çok malî çıkarlarla açıklanır. İtalya ve Flandres 15. yüzyılda ister istemez Avrupa'nın en zengin iki ülkesi olmak durumundaydılar. 1350'den 1450'ye kadar olan dönemde Batı'da Fransa ve İngiltere, Doğu'da Konstantinopolis ve Slav ülkeleri ekonomik olarak çökmüş ya da çok zayıf düşmüşlerdi. Bir yandan vebaları, yıkıntıları ve halk ayaklanmalarıyla 100 yıl savaşı, öte yandan yağmaları, baskınları ve Romanya, Macaristan, Sırbistan ve Yunanistan'daki kıyımlarıyla Türklerin ilerlemesinin sonucu olarak bu ülkelerde adam kalmamış ve altın komşuların eline geçmişti, 1448 yılındaki bir krallık buyruğu bize 24.000 evin terkedilmiş olduğu, yıkıntıya dönmüş bir Paris'ten sözetmektedir. Ulusal Kütüphane'deki bir elyazmasında Konstantinopolis'de oturan bir din adamı, 3 Şubat 1442 tarihli mektubunda bize "Türklerin altı yılda Hıristiyan topraklarından 400.000'den fazla adam kaçırıp köle olarak aldıklarını, götüremedikleri hasta ve ihtiyarları öldürdüklerini" bildiriyordu.

Hansa Birliği, Bruges, Cenova, Venedik, Flo-

ransa'da sanayi ve ticaret hep bu durumlardan yararlanmayı bilmiştir. 100 yıl savaşları ve İki Gül savaşları sırasında Fransa ve İngiltere, Ortaçağ'daki gibi uluslararası buğday, tuz, şarap, kökboya, yapağı, çivit otu pazarı olmaktan uzak kalmışlardı...: Savaşçıların giysi, zırh, silah ve özellikle de top ve besin maddelerine gereksinimleri oluyordu. En büyük sanayi merkezi Floransa'yla İtalya ve Flandres, bunları sağlıyordu. Mahkûmların fidyelerini, İsviçreli, İspanyol, Lombardiyalı paralı askerlerin, piyadelerin ve yabancı silahşörlerin bakımlarını temin ve ücretlerini ödemek gerekiyordu. Bu ödemeyle Fransa ve İngiltere'den çıkan altınlar yabancı bankalara gidiyorlardı. Çünkü yakışıklı IV. Philippe Tampliye tarikatını lağvetmiş ama mallarına el koyamamıştı: 3 Mayıs 1312'de Papa V. Clement bu güçlü bankanın varlığını Hospitalier tarikatına transfer etmiş ve bunların hep kendi yönetiminde kalacak bir Haçlı seferi düzenlemesi için kullanılmasını kararlaştırmıştı. Öte yandan İngiltere kilisesi faizle borç vermeye ötekilerden daha çok karşıydı.

İtalyan kaçakçılar Sienna, Cenova ve özellikle de Floransa'da bundan çok yararlandılar. Bunlar 14. ve 15. yüzyıllarda Acciaiuoli, Bardi, Peruzzi, Alberti ve özellikle de Medici'lerdi. Bu sonuncular için Philippe de Commynes "sanırım dünyadaki en büyük ticarethane" der. Bono, deniz kredisi, spekülasyon, kredi tekniği, ayrıca defter tutma, özel yazışma metodları, muhasebecilik okulları kurulması ve nihayet İtalyanların Ortaçağ'da Haçlıların donatılmasını üzerlerine almaları dolayısıyla kaydetmiş oldukları ilerleme, Saint Georges bankasının 15. yüzyılda ilk kağıt parayı çıkardığı Cenova'dan, Arras veya Anvers'e kadar kendini göstermiştir. Pe-

ruzzi şirketinin bütün dünyaya dağılmış 150 "aracı"sı vardı. Bu isimlere 16. yüzyılda Salviati, Strozzi, Del Bene, Grimaldi'leri eklemek ve güzel sanatları incelediğimizde bu isimleri anımsamak gerekir. 1384'de Kuzeyli bir mültezimin dört ay süreyle 100 000 kişilik bir ordunun buğday ihtiyacını karşılamakla yükümlü olduğunu görürüz. Öte yandan, Venedikliler ve Cenovalılar Osmanlılara top, maden, kumaş, gemi donanımı satıyorlardı. Yukarıda sözünü ettiğimiz mektupta şunlar da yazılıydı: "Her gün zavallı Hıristiyan kadın ve erkeklerin halatlar, zincirlerle bağlı olarak Venedik ve Cenevizli tüccarların localarında kölelik ettiklerini görüyoruz." Paranın ne dini vardı ne de vatanı. Ne II. Mehmet'in Konstantinopolis'i aldıktan sonra Galata'daki Cenevizlilere imtiyaz tanımasına, ne de 1458'deki Papa Aeneas Sylvius'un İtalyan ihanetine üzüntü duymasına şaşmalı! Sultanın en büyük mancınığını bir Hıristiyan mühendis imâl etti; Bellini ya da Constanzo gibi İtalyan sanatçılar paralarını basıp, duvarlarını süslediler.

İşte Flaman ya da İtalyan uygarlığının, zenginliğinin, yoğunluğunun açıklamaları. Sadece önceliklerinin değil, Avrupa'daki üstünlüklerinin de. Uzun süre, Akdeniz'i Bruges ya da İngiltere'ye bağlamak için tüccarlar Rhone vadilerini, Saone ve Seine'i Troyes için Champagne platosunu kullandılar. Avrupa'nın ağırlık merkezi 15. yüzyılda daha doğuya kaydı. Papalığı ihya eden ve Batı'daki dinsel bölünmeye son veren Konsil, Konstanz'da (1414-1418) toplandı. Trento'da Karşıreform hareketi gerçekleşti (1545-1563). Altın, sanat, bilim, edebiyat ve fikir dalgaları, yeni ekonomik merkezleri bağlıyan yeni yollardan akmaya başladı.

14. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren Avig-

non'a yerleşen (1378'e kadar da orada kalmıştır) Papalık, hem mali hem de kültürel bir gücün örneği olmuştur.: Paralar ve Antik Çağ tutkunu büyük yaratıcılar o yöne doğru akmaya başlamışlardı. 1334'de XXII. Jean öldüğünde kilise hazinesinde 25 milyona yakın duka altını vardı; bunlar İtalyan iş adamlarının doğurgan kafalarından çıkan çeşitli para toplama usulleri sayesinde birikebilmişlerdi. "Papanın sarayına her girdiğimde, diyor bir çağdaşları, mutlaka masaların üzerine yığılı altın paraları sayıp duran kâtiplere rastlamışımdır." Ama bunların yanında Petrarca, Boccacio, Matteo Giovanetti, yani bilginler ve ressamlar da mevcuttu.

Bu örneği izleyenlerden biri de Berry ve Poitou dükü Jean'dı. (1340-1416). İnce zevkleri olan, debdebeyi seven bu müsrif koleksiyoncu, derin bilgi sahibi kişinin 1386'da tamamlanan Mehun-sur-Yévre'deki mekânı, sağlam bir şatodan çok tantanalı bir sarayı andırıyordu. 100 yıl savaşlarının bir aralık kesilmesinden (1380-1415 arası) yararlanarak, yün, tuz ve tekelinde bulunan belli başlı ürünlerin ticaretini yaparak zengin olmuştu. Bourges'un değerli ince kumaş ve deri ürünlerini ihraç ediyordu; Vendée tuzu hem Orta Avrupa'dan hem de Norveçli balıkçılar tarafından isteniyordu. VII. Charles, İngiltere kralları topraklarının dörtte üçünü işgal ettiklerinde 1422'den 1436'ya kadar Bourges kralı olarak kalması sayesinde tutunabilmiştir. En zengin has'a sahip olan Burgonya dükünün topraklarında da Rönesans'la servet arasındaki bu bağ görülür. Altın Yapağı Tarikatı'nı (1430) kurmakla İyi Philippe servetinin nereden geldiğini anımsatır: Flandres'daki yün sanayi ve Bruges'deki yün ticaretinden. Buna Kontluğun tuzunu da katmıştır. Mirasçıları da onun gibi, La Champagne ve La Lorrai-

ne sayesinde Kuzey'deki arazileriyle Doğu'dakileri, Picardie, Artois, Flandre, Hainaut, Brabant, Hollanda, Limbourg, Lüksemburg, Nevers, Mâcon, Auxerre kontluklarıyla Burgonya'yı bağlamayı düşlemişlerdir. Ona Batı'nın Grandükü deniyordu. Babası Korkusuz Jean'dan (1396) sonra, ancak o 1454'de Türklere karşı bir haçlı seferi yönetebilecek çaptaydı. Hesdin'deki sarayından yönettiği L'Arrois kentleri sanat ve paranın başkentleri oldular.

15. yüzyılın ortalarında Bruges; Flaman ve İngiliz kumaşlarının, Fransız ve Renanya şaraplarının, Kuzey'in ve Rusya'nın kürklerinin, buğdayının, kerestesinin merkezi olup güçlü Hansa birliğinin gemileri bunları taşıyordu. Basklar, Bretonlar, Gaskonlar, İngilizler gemiler işletiyorlardı. Güçlü ihracatçılar, toptancı tüccarlar, simsarlar, sayısız çalışanın gerçek efendileri hem bankacı hem tüccar olup hep orada yaşarlardı. İtalyanların aracıları, tezgâhları, lüks konakları vardı. Kim Bruges'ün bir sanat kenti olmadığını iddia edebilir?

Ama 15. yüzyılda Bruges limanı kumla örtüldü. Öte yandan kent ileriyi düşünmeden Maximilien'e başkaldırdı. Nihayet, en önemlisi, yeni insan ve mal akımı için gereken özgürlükle uyuşmayan, geçersiz bir vergilendirme ve kontrol sistemi uygulamaya konuldu. Yabancı bankacı ve tüccarlar 1460'dan itibaren ilk uluslararası ticaret borsasının işlemeye başladığı Anvers'e kaçtılar. Dük de (1488) özel imtiyazlar tanıyarak bunları çekmesini bildi. İşte bu kişiler arasında sanat ve edebiyat dostu, eski Floransa ve Sienna ailelerine mensup "aracı"lar da vardı. Ve bu kez Alman bankacılar da.

Güney Almanya, Ortaçağ'da Köln ve aşağı Rhin vadisi, 14. yüzyılda da Hansa Birliği kentleri ve Lübeck'ten ekonomik ve kültürel açıdan epey geri kal-

mıştı: Yavaş yavaş, 15. yüzyılın son çeyreğinde, Venedik'le Kuzey arasında ister istemez aracı olmak durumunda kaldı. İtalya, Burgonya ve Flaman kentlerinden sonra Ulm, Augsbourg, Nuremberg de, Basel, Konstanz, Lindau ve Saint-Gall gibi ticari faaliyetle dolup taşmaya başladılar. Oysa bu faaliyet, Augsbourg'da reform, Trento'da Karşıreformu haberliyen sanatsal ve zihinsel belirtileri de kapsıyordu. Ne Tirol böyle bir hareketlilik gördü, ne de maden ve geçitleri kıskançlıkla elinde tutan arşidük böylesi bir gelire sahip oldu. Üstelik bu yol iki yönlü işliyordu: Bir yandan İtalyanlar Kuzey'deki tezgâhlarına ulaşıyorlar, öte yandan Almanlar İtalya'ya baharat ve ipekli almaya iniyorlar, 15. yüzyılda Flandre kentlerini boşaltan kumaş dokumacıları Floransa'ya gidiyorlardı.

Joseph Hompys'in Ravensburg'da kurduğu ve 15. yüzyılda Avrupa'nın onaltı büyük ticaret kentinde şubesi ya da tezgâhı olan Büyük Alman Şirketi'nde (Societas Magna Alemaenia) İtalyan metodlarına rastlanır. Venedik'teki Alman Kontuarı (Fondaco dei Tedeschi) bu eski limandaki en güçlü acentelerden biridir. Augsbourg yöresinden mütevazi bir dokumacı olan Johann Fugger, 1390'da mesleğine kumaş ticaretini de eklemiş, daha sonra Venedik'te baharat, ipek, Doğu pamuğu kaçakçılığına karışmıştır. Brenner vasıtasıyla Bruges'ü Venedik'e bağlayan yolda kurduğu, maliyeciler ve birçok işe birden sıvanmış iş adamlarından oluşan hanedan üç çeyrek yüzyıl Katolikliğin kalesi olmuştur: Portekiz kralına, Roma senatosuna, Maksimilien'e, Charles-Quint'e, II. Philippe'e borç vermişlerdir. Beylik arazilerdeki madenlerden, büyük İspanyol tarikatlerinin topraklarından, maestrazgos'lardan kazandıkları milyonlarla Orta Avrupa'da katoliklerin hakkı-

nı korumuş, I. François'a karşı Charles-Quint'in seçilmesini (1519), askerlerinin ve yolculuklarının masraflarını, birliklerinin finansmanını karşılamışlardır, aynı zamanda Augsburg'da tüm bir mahalle (1510) kurup, Kuzey Denizi'nden Adriyatik'e kadar pekçok ibadethane ve dinlenme yeri inşa etmişlerdir.

Onların eşitleri, hısımları Welser'lerinde Augsbourg'dan Nuremberg'e kadar yayılan bölgede, Cenova, Aquila, Lyon, Zürih, Saragossa ve hatta Venezuella'da acentaları vardı. Hatta Philippine Welser diye bir kadınla evlenen bir arşidüğe (II. Ferdinand) bile rastlanır. İdria civalarının sahipleri Hochstetter'ler özel sermayelere ve küçük tasarruflara da başvurmuşlarsa da 1528'de iflas etmişlerdir. Örnek olarak Rehlinger'leri, Gossemprot'ları, Imhoff'ları da sayabiliriz. Devlet arşivleri bu Alman bankerlerinin 16. yüzyılın ilk yarısında prensler ve imparatorlardan istedikleri gibi yararlandıklarını gösterir. En yüksek bedeli kabullenenin hizmetine giren gerçek bir finans enternasyonali oluşturmaktadırlar. Fugger'ler çabalarını Habsburg'lar ve Papaların emrine sunmuşlarsa da Welser'ler, Seiler'ler, Neidhardt'lar hem Fransa'ya, hem İmparatorluğa, Hem Katoliklere, hem Protestanlara hizmet etmişlerdir: Jean Kleberger, "İyi Alman" Smalkalde (1542-1543) ittifakı döneminde Lyon'da, I.François için bir bankerlik temsilciliği yönetiyordu; ona iki milyon ekü borç vermişti; Augsbourg'lu Zangmeister'ler ve Ulm'lu G.Weikmann 1554'de yüzde 16'lık bir borç vermek suretiyle krallarımızdan dinlerinin korunması ve bunun gizli kalması hakkını elde ediyorlardı.

İşte dev boyutlu servetlerin nasıl oluştuğunu anlamamıza yarayacak birkaç örnek daha: Macaris-

tan'da, Krakov kökenli burjuvalar olan Thurzo'lar madenlerinden çıkan gümüş bedeli olarak kral Mathias Corvin'e (1458-1490) altın florinler halinde vergi ödüyorlardı, 1478'de Harz maden ocaklarında da aynı uygulama başladı. Çok geçmeden maden ürünleriyle Polonya ve Venedik mallarını takas etmek üzere Fugger'lerle ortak oldular. Jacop Fugger 1473 yılında, 14 yaşındayken iş hayatına atılmıştı: Floransa'daki bir Alman firmasında memurken 1487'de arşidük Sigismond'a 23.677 florin borç verdiği sırada bakır ticaretine başlamıştı bile. Borcateminat olarak Karaormanlar'daki gümüş madenlerinin kontrolü verildi. Bir sonraki yıl verdiği 150.000 florinin garantisi de Tyrol'deki Schwaz madenlerinin ürünleriydi. Bu anlaşmalar Maximilien'le de yenilendi ama hükümdarların peşpeşe aldıkları borçlar bir türlü bitmek bilmiyor, Fugger'ler sadece Schwaz'daki madenlerden yılda 200.000 florin çıkarıyorlardı. Venediğe karşı yönelmiş Cambrai İttifakı (1508) sırasında Maximillien'in onbeş gün içinde müttefiklerin söz verdiği 170.000 düka altınına ihtiyacı oldu: Birkaç yıl sürebilecek vergi tahsilatını bekleyemezdi. Jacop Fugger ona bu parayı sağladı, tabii yüzde 11 gibi mütevazi bir faiz karşılığı, oysa adamın firmasının Venedik'te bir şubesi vardı!.. Genç Don Carlos 1516'dan beri İspanya'daki yolculuk masrafları ve garnizonlarının gereksinimlerinin sağlanması için ondan borç alıyordu. 1519'da İmparatorluğun başına seçilişi de yüzsüzce bir pazarlığın sonucunda gerçekleşmiştir. Ceneviz ve Floransa firmalarından aldığı 300.000 ekü hariç, Fugger ve Welser bankalarından vicdanların satın alınmasına yetecek 543.000 florin bulduğundan, Fransa kralını alt etti. Ödünç verenler İmparatorluk kontu olabilirlerdi, 1523'de bakır, gümüş, cıva madenlerinin

ürünlerini onlara tahsis etmiş olan Charles-Quint'e başarısının ne şartlar altında gerçekleştiğini acı acı hatırlatmakta geçikmediler. Çağın özelliği Anton Fugger'in bono ve kredi mektuplarına I. François'nın çil çil ekülerinden daha çok güveniliyordu.

Batılı hükümdarların tepki gösterdikleri düşünülebilir elbet. 100 Yıl Savaşları, İki Gül Savaşı, İspanya'nın Hıristiyanlar tarafından Müslümanlardan geri alınması, Fransız, İngiliz ve İspanyol monarşilerinin başını ağrıtan eşkiyalıkla mücadele konusu, Rönesans ve VIII. Charles'ın 1495'de askerleriyle Napoli'ye girip İtalyan uygarlığına hayran kalmasından çok önceleri Loire, Thames ya da Tajo'nun kentlerine ticaret girdi. Kuşkusuz, sanatsal, zihinsel ve parasal faaliyetler burada oradakinden daha çok yoğunluk kazanmıştı, (İtalyan, Bourguignon, Flaman ve Alman olgularından sonra Fransız Rönesansı bu yönde incelenebilir ve incelenmelidir,) ama herhalde, tüm batılı monarşiler yok olmak istemiyorlarsa harekete geçmek zorundaydılar.

Fransa'daki bir Jacques Coeur olayı çok anlamlıdır. Burgonya düklerinin maliyeci ve danışmanı üstat Pierre Bladelin gibi o da haftanın üç gününü maliyecilere ayıran bir kralın Maliye Bakanı oldu. Her şeyden önce bir tüccardı. Orta halli bir kürkçünün oğlu olarak kraliyet paralarının yeniden dökümünü üstlendiğini biliyoruz. 1432'de Godard kardeşlerle ortak olup Şam'a ve Beyrut'a gitti, Doğu'lu tüccarlarla ilişki kurdu, kazaya uğradı, battı, Montpellier'de bir ticarethane kurmayı başardı, sonra Marsilya'da bir başkasını, Reşid, Şam, Yafa, Beyrut, Famagusta, İskenderiye, Katalonya, Bruges ve Londra'da acenteler açtı, Floransa'da bir ipekli kumaş imalathanesi, bir boyahane, bir kağıt fabrikası kurdu, Loire vadisindeki tuz tekelini aldı, işletmek

üzere Le Lyonnais ve Le Beakjolais'deki kraliyet bakır, gümüş, kurşun madenlerini kiraladı, sarayın tek bankeri olarak kendini kabul ettirdi. Soyluların servetlerine göre yüzde 12 ile yüzde 50 arası faizle para veriyordu. 1442'de kralın baş danışmanı oldu, 1452'de tevkif edildi, kaçtı ve 22 milyonunu Fransa'da bırakarak, dehasını satmak üzere önce Papa'nın yanına gitti, sonra da Doğu'ya. Aslında bütün bunlar bilinir, ama genelde bilinmeyen şudur: 1449'da İngiltere'ye karşı savaş tekrar başladığında servetinin bir kısmını ödünç vererek, Fransız bakır ve gümüşüne karşı Doğu'dan altın ithal ederek, Alman işçileri kullanarak Fransız madenlerindeki üretimi arttırarak, 100 yıllık mücadeleden sonra Fransızların İngiliz birliklerini kesin olarak yenmelerini sağlamış, sağlam bir topçu gücü kurmuş ve her türlü sanatsal faaliyetin kaynağında yeralmıştır. Paris, Tours, Montpellier, Beaucairi, Bourges'daki konaklar, Saray ressamı Jean Fouquet'nin şaheserleri -öylesine ünlüydü ki Papa IV. Eugene onu İtalyan sanatçılara yeğ tutardı-, işte bütün bunlar 15. yüzyıl sonundaki Fransız Rönesansı'nda yetenekten çok, para, fuarlar ya da baharatın eksikliğinin sıkıntısının çekildiğini gösterir.

VII. Charles ve XI. Louis bunları da temine çabaladılar. Dış politikaları, bir kez İngilizin ayağını kaydırdıktan sonra, Kuzey'in sanayi kentlerini kendi oyunlarına sokmak, Burgonyalıların hanesini çökertmek, Flandres ve Güney Almanya kentlerinin aynı başkanın idaresinde birleşmelerini engellemekti. Bunda ancak kısmen başarılı olabildiler, çünkü hemen Gözüpek Charles'ın öldüğü yıl kızı Marie de Bourgogne Avusturya Arşidükü Maximilien'le evlendi ve ona çeyiz olarak La Flandre, Hollanda, Belçika, Lüksemburg'u götürdü (1477). İşte

Fransızların uygarlık ve finans açısından göreceli gecikmelerinin nedeni budur: VIII. Charles ve XII. Louis'nin açtığı seferlerinde altındaki neden bu olabilir. Finans alanındaki rakiplerini arkadan kuşatmak için zengin ve zayıf İtalya'ya saldırmak zorundaydılar. Bu arada Fransız ekonomisi de yeniden örgütleniyordu. Altın yumurta yumurtlayan tavuğu öldürdüğüne pek çabuk pişman olan VII. Charles, Jacques Coeur'ün boşluğunu Floransalı bir para babası Otto Castellani ile doldurdu. Topraklarına geri dönen göçmenler sekiz yıl süreyle vergiden muaf tutulacaklardı, 1456'daki bir anıdan anladığımıza göre, Rouen, Montivilliers, Paris, Bourges'da yeni mekanik tezgâhlarla "İngiltere'dekinden daha iyi" kumaşlar dokunmaya başlanmış, soyguncular, eşkiyalar yola getirilmiş, Fransa'dan Cenevre'ye kaçmış olan bankacı ve tüccarları geri getirebilmek için Lyon'da bir fuar açılmış, Aigues-Montes ve La Rochelle baharat tekelini ele geçirip, Danimarka, Kastilya, Aragon kralları ve Alman prensleriyle ticaret anlaşmaları yapılmış, Fas'a bir ticaret heyeti gönderilmiş, madencilik ve camcılık soylu meslek ilân edilmişti.

II. Louis de bu ekonomik politikayı sürdürdü: Savaşmak için değil, ama bilinçli olarak hasımlarını baştan çıkarmak için çok sermayeye ihtiyacı vardı. Düşman kentler Liége ve Arras'ı harabeye döndürmüşse de, Montpellier ve Poitiers'yi dokumacılığa itmiş, İtalya'dan, Lucca ve Floransa'dan ipek işçilerini çekerek Lyon'u geliştirmiş, fuarlarına yeni zenginlikler katmıştı. İpek, Tours ve Paris'e de yerleşti, çok geçmeden Rhin kıyılarından kalkıp gelen matbaacılık da 1470'de buna katıldı. 1415'den 1500'e kadar Avrupa'da 30.000 cilt kitap satıldı. Lyon'a 56 matbaa yerleşti. XI. Louis, 1475'de yeni altın para ve

eküler bastırdı, bu para öylesine makbul sayıldı ki florin ve düka altınlarıyla birlikte ulusal ve uluslararası ticarette kullanılmaya başlandı.

"XI. Louis dönemindeki bir satıcının yerine, diye yazıyor Ch. Seyssel, XII. Louis'nin (1498-1515) danışmanı, bu dönemde elliden fazla satıcı düşüyordu... Altında dükkanı olmayan, sokağa bakan tek ev kalmamıştı." Lyon kenti bir pazardan çok para alışverişinin yapıldığı, borç alınıp hesap kapatıldığı uluslararası bir borsaya dönüşmüştü. Bu kentin, 16. yüzyılda, aynı zamanda paranın, matbaacılığın, düşünce ve şiirin merkezi oluşu çok anlamlıdır.

I. François de kendine baş maliyeci olarak bir bankacıyı, Tours'lu bir tüccarın oğlu olan J. de Beaune De Semblançay'i seçmişti. Kral ve anasının etraflarını çevreleyen "maliyeci takımı" onların hem memurları, hem de onlara para bulan kişilerdi. Krala ilk kez 1522'de, yüzde 8 faizli devlet istikrazı çıkarttırdılar. Bu örnek 1543 ve 1555'de yinelendi. O devirde buna emanet sistemi deniliyordu. Bu arada kral rakiplerine kötü bir oyun oynamak amacıyla keşif yolculukları düzenliyor ve özellikle 1556'da Türklerle Kapitülasyonları imzalıyordu, böylece Fransız gemilerine Osmanlı kıyılarında ticaret yapmak ayrıcalığı tanınıyordu. Venedik büyükelçisi 1555'de Fransa'ya 1,5 milyon ekülük bir mal girdiğini, buna karşılık iki katı değerde mal çıktığını saptamıştır: Ama o tarihte zaten Rönesans bu ülkede gerçekleşmişti.

İngiltere, İspanya, Portekiz'de de aynı olayları görürüz: Kral barışı güvenceye alıyor, bankacıları ülkeye çekiyor, ticareti koruyor, değerli maddelere, madenlere, baharata el koyuyor, bunlar devlet tekeline giriyordu. Bütün bu Batı ülkelerinde ekonomi kentsel boyuttan ulusal boyuta ulaşıyor, otarsiden

uzmanlaşmaya geçiliyordu. İşte 15. yüzyıl sonu, 16. yüzyıl başında gerçekleşen devrimin temel karakterleri bunlardır. Hareket İngiltere kralı III. Edward'la (1327-1377) başladı, Avrupa kıtasındaki emperyalizmiyle, ülkedeki sanayi üretimini birbirine paralel geliştirmiştir. Guyenne, Aunis, Bretagne'ı kontrolü altında tutmasının amacı şarap, kökboyası ve özellikle de ringa balıkları için gerekli Brouage tuzunu garantilemekti. Londra ve Bristol'lü denizciler, Fransa kralı V. Charles'in kendilerine karşı Trastamare'ler ve Kastilya donanmasıyla anlaşma yapmasına rağmen Biskay körfezinden Norveç'e kadar yayılmışlar ve Okyanus gibi bir açık denizin Akdenizle rekabet edebileceğini anlamaya başlamışlardı. Bristol ve Norwich'de dokuma endüstrisinin çevreye adapte edilmesine çalışılıyor, Flandres'a ihraç edilen ham yapağı kısıtlanıyordu; bir sonraki yüzyılda bu kısıtlama daha da etkin olacaktır. Sonunda dayanıklılık ve inceliğiyle ünlü İngiliz kumaşları "Lucestre ve Limestre topları", (Leicester ve Lemster) tüm kıtayı kapladılar. 1404'den itibaren serüvenci tüccarların kurduğu İngiliz Şirketi, Kuzey Denizlerinde ticarete başladı.

VII. Henri de XI. Louis gibi ülkesinin yollarıyla bizzat ilgileniyordu. Tudor hanedanının (1485-1603) kurucusu "ülkesinin zenginliğinin yabancıların yararına azalmamasını" istiyordu. O da Venedik, Floransa, Hansa Birliği, Riga, Dantzig, Flandre'la ticaret anlaşmaları imzaladı, Pisa'da bir İngiliz irtibat merkezi kurdu, gemi yapımlarına öncelik tanıdı, Labrador'a (1497) kâşifler yolladı, ithal edilen Fransız şarap ve çivit otlarının İngiliz, Gal ya da İrlanda gemileriyle taşınmasını zorunlu kılan bir yasayı Parlamento'da oylattı. Kısacası Fransa'daki korumacı tedbirlerin aynıları, ama daha

kendilerine özgü olanları...

1468'de Fransa kralı tarafından görevlendirilen Robert Gaguin İspanya'dan oldukça karamsar bir tablo sunar bizlere: Uyuşuk, sefil, pis, kendini beğenmiş... "Her yerde aynı şey kaba saba işçilik ve barbarca alışkanlıklar. Sanatı geliştirmeye ya da gençleri eğitmeye eğilenler çok az. Yoksul, her şeyi kendisinden beklediği zenginin hizmetinde." Çağın tanığı İspanyollar bile iyimser değildiler. Kraliçe İsabelle'in saray papazının söylediklerinin "onları soymak ya da katletmek amacıyla panayırlara giden tüccar ya da yolcuların tepesine binen hırsız, haydut, katil, günahkâr, serseri ve her çeşit serüvencinin sayılarının" altını çiziyorlardı hepsi.

Taşra soylularıyla haydutlar iki Katolik hükümdarın İsabelle de Castille (1469-1504) ve Ferdinand d'Aragon'un (1469-1516) kraliyet emniyet güçleriyle yola getirildiler. Bunlar usul usul büyük dini ve askeri örgütlerin gelirlerine, kilisenin kazançlarına da el koymaya başladılar. Genelde hep sanıldığı gibi İspanya'nın giderek artan gücünün nedenleri, Granada krallığının fethi, Yahudilerin atılması (1492), İmansızların mallarına el konulması, değildir. Bu tür mala mülke el koyma tedbirleri onları telâfi edecek gerçek bir emek olmadığı takdirde güçlendirmek yerine zayıflatırdı.

Bu reaksiyonun nedenini daha ziyade bütün bu ülkeden atmalar sonucu ticaret ve paranın azalmasına ve iç barışa bağlamak gerekir. Sainte-Herman-dad ya da Engizisyon Mahkemesinin baskı tedbirleri çalışmayı, emeği küçümseyen gururlu ve kavgacı ulusların hareket gereksinimlerini karşılamaya yetmiyordu. Yine de Sevilla, Segovya, Valence'da bir yün endüstrisi kendini göstermeye başlamış, İspanya'nın hafif dokumaları Flandre'da bile ünlenmişlerdi.

İspanyollarla Portekizlileri asıl tatmin eden büyük keşifler olmuştur. Denizciler ve para alışverişi yapanlar onlara yolu gösterdiler. Hem denizci, hem de banka memuru olan Colomb, Venedikliler ve onların müttefiki Mısırlılardan daha çabuk baharat, değerli taşlar ve kokuların kaynağına ulaşacağını iddia etmişti. O ve onu izleyenler sayesinde İspanyol hükümdarlar yarımadalarının ekonomik yöneliminin bilincine vardılar. Kumaş, değersiz madenler ya da parayı, işlenmemiş değerli madenler ya da ender bulunan mallarla değiş tokuş etmek!... J. De Bethencourt (1399-1402), Denizci Henri (1394-1460), Martin Vaz (1419), G. Cabral'in (1431) uzun süren araştırmaları, denizcilik, haritacılık ve astronomideki sürekli gelişmeler, 14. yüzyıldan itibaren Akdeniz gemilerinin Atlantik'te dolaşmaları sonucu büyük keşiflerin nasıl hazırlandıklarını biliyoruz. Ama bilinçli olarak zenginleşme yoluyla komşularını mahvetme isteğinin İsabelle de Castille, Portekizli Don Manoel ve izleyicilerini ne yönde etkilediğini, Alman-İtalyan bankalarının yardımlarıyla Colomb (1492-1497), Gama (1498-1503), Almeida (1505), Albuquerque (1507-1512), Macellan'ın (1519) seferlerini finanse etmeye ne derece sürüklediğini bilemiyoruz. Emin olduğumuz husus, bundan böyle büyük ticaretin Atlantik yoluyla gerçekleşmeye başladığı ve Fransız, İngiliz, Hollandalı sahil insanlarının sırayla keşiflere atıldıklarıdır.

Her ülkede Devlet, kolonileri ve ithal edilen değerli ürünleri kontrol ediyordu. 1504'de Venedik'te, o zamanın mutfağı ve ilaç yapımı için çok gerekli olan baharat, Lizbon'dakinin beş katı fiyata satılıyordu, aradaki fark kralın hazinesine gidiyordu. Hiçbir dönemde altına bunca gereksinim duyulmamıştır. Fiyatların ayrıntılı incelenmesi, çok büyümüş bir ihti-

yaç ve mübadele hacmiyle, yoğun bir üretimle 1500'lere doğru Avrupa'da nakit sıkıntısı çekildiğini göstermektedir. Para olmadığından 1524'lere kadar Fransa'da fiyatlar çok düşük seviyede kaldı. Bir ekonomist, Du Moulin, bu tarihte âni bir fiyat yükselişi saptar. Bodin, 1533'den sonra Peru'da Cuzco'nun yağmalanması sırasında ve 1545'de Potosi gümüş madenlerinin zenginliği keşfedildikten sonra durum daha da beter oldu, der. Kalyonlar denizaşırı ülkelerden yılda 266 ton gümüş, 7 ton altın getirir oldular. M. Simiand'ın da belirttiği gibi 1535'den 1600'e kadar olan sürede Avrupa'da seyreden değerli maden stoklarının yirmi katına çıktığını kabul edebiliriz. Böylesine bir arzın ekonomik ve moral etkisi sayesinde, ticaret, tarım, sanayi çoşmuş, hayat pahalılığı beş katına çımıştı.

İspanyol hükümdarlar boş yere Fransa ve Avusturya'dakiler gibi değerli madenlerin ülke dışına çıkmasını yasaklamaya çalıştılar: Kötü paranın iyisini kovmasından başka, bunlar kaçakçılık yoluyla ya da ülkeye gelmiş paralı asker ve işçilerin ceplerinde dışarı çıkıyorlardı. II. Henri, 1555'de altının İspanya'dan Fransa'ya girip oradan da İtalya ve Doğu'ya gittiğini itiraf ediyordu. İnsan ya da yiyecekle değiş tokuş ediliyordu. İspanya ve Portekiz ne Avrupa'dan, ne de sömürgelerinden vazgeçiyorlardı. 1513'de Fr. Guichardin şöyle bir not düşmüş: "Saraydaki yabancıların hemen tümü Fransızdı.... İspanyolların hepsinde hidalgo'luk iddiası olduğundan aşağılık gördükleri ticarete itibar etmiyorlardı." Bu sözcüklere 50 yıl sonra Bodin'den şöyle bir yankı geliyor: "Zaten çöl gibi olan İspanya'ya en büyük lütuf Fransız göçmenlerden geliyordu.",.. yâni toprağı işleyen Auvergnat veya Limousin'lerden. O dönemde ulusların fonksiyonla-

rı arasında bir uzmanlaşma ortaya çıkmaya başlamıştı.

Pastadan şöyle ya da böyle pay alan tüm ülkeler 14. ve 15 yüzyıllarda yaşam seviyelerinin yükseldiğini gördüler. Aeneas Sylvius Piccolomini, Kaiserberg'in vaizi Geiler 15. yüzyılda, Montaigne'in 1580-81'de saptadığı gibi her yere yayılmış konfor ve lüks merakına değiniyorlardı. Almanya'nın Diyet meclisleri, İsviçre'nin kentleri, Fransa'nın kralları birbiri ardına aşırı israfla ilgili buyruklar yayınlıyorlardı: Ama boşuna! Prenslerin kendileri şatafat ve israf konusunda burjuvalara örnek oluyorlardı. İtalyan, Alman ve Fransız gözlemcilerin işaret ettikleri gibi sadece İspanya'da maden araştırma, işletme ve ticareti konusunda bu hırs görülmüyordu. İspanyol ulusunun nazarında altın, cizvit mabetlerindeki yaldız gibiydi: Bir süs ve bir yük!

Çünkü ne zaman, ne de mekân içinde, Hümanizmayla servet arasındaki yadsınamaz ilişki katı değildir. Floransa kuşkusuz hem ticaret merkezlerinden biri hem de bir kültür merkeziydi. Ama, Flandres'da, Anvers'in sanatsal ve manevi rolü, Malines, Louvain ya da Brüksel'den daha az önemlidir. Marsilya iş âleminin kentidir, ama Arles ve Avignon sanat şehirleridir. Aynı karşıtlığı Augsbourg ve Viyana, Lyon ve Bourg, Paris ve Tours, Varşova (1550'de fiili başkent) ve Krakov arasında da görürüz. Loire'daki şatolar, L'Escurial, Ambras, Pratolino, Tivoli, zenginleşen prenslerin iş çevrelerinden uzakta mekânlar kurduklarının isbatıdır. Para hanedanlıklarının kurucularının sanatçı ve bilginleri korumak gibi bir tasaları yoktu: Onlardan sonraki nesiller bunu üstlendiler. İşte bu sınırlamalar bizi Rönesans konusunda tamamen ekonomik olgulardan başka nedenler de aramaya götürür.

İKİNCİ BÖLÜM
SOSYAL FAKTÖRLER

Ekonomik devrime, 1789'daki kadar derin ve bir o kadar da kalıcı olan sosyal devrim eşlik eder. Politik olaylar sosyal olaylara tabidir. Yeni birtakım iktidarlar boy gösteriyorsa bu yeni birtakım örgütlenmelerin harekete geçtiğine işarettir. Büyük keşifler, muazzam inşaatlar, finansal ve sınai yoğunlaşmalar, yeni ekonomik ünitelerin oluşması, beslenme ve kültür gereksinimleri, yapılaşmakta olan insan kitlelerine sıkı sıkıya bağlıdır. Burada bunların dağılımını inceleyeceğiz.

Kesin belgeler ve ayrıntı incelemeleri olmadıkça ortaya çıkan demografik sorunlar çözüleceğe benzemez. Değerlendirmeler bir yazardan diğerine değişir. Batı Avrupa'da bazı nüfus hareketleri görülür ve bunların çok zengin anlamları vardır. 1346'da, 100 yıl savaşının başlangıcında, 15 (veya 18?) milyon kişilik nüfusuyla, Fransa, dönemin en kalabalık ülkesi olarak görülür. İngiltere krallığı topu topu 2,5 milyon kişiden ibarettir. Hiç değilse sözü geçen yerlerin, buyrukların, vergi kayıtlarının incelenmesinden bu sonuç çıkıyor. Büyük askeri katliamların ve her tür haraç toplamanın başladığı yıl Avrupa kıtasında veba da kendini gösterdi. Sicilya'dan başlayıp İtalya'yı kat edip, İspanya'ya, Bohemya'ya, Almanya'ya, Fransa'ya, İngiltere'ye atladı ve üç yıl süreyle kurbanları ve batıl inançları çoğaltıp durdu: Doğal olarak temizlik kurallarının he-

men hemen hiç olmadığı o dönemde, en kalabalık, nüfusun en sık olduğu kentler bundan en çok etkilenenler oldular. İngiltere ve Fransa'nın nüfusunun üçte biri -kimilerine göre yarısı- yok oldu. İşte o dönemde Ortaçağ'da toprağın değerlendirilmesine onca katkıda bulunmuş olan ruhban sınıfı da yaratıcı faaliyetini azaltıp ya da tümden bırakıp gelirleri ve bağışlarıyla geçinmeye başladı. Tarıma elverişli alanlara boş verildiğinden eşkiyalık 1350'yle 1450 arası yerleşik bir hastalık haline geldi; iç savaşlar, köylü ayaklanmaları, asker ve paralı askerlerin gereksinimleri de bunu arttırdı. V. Charles ve VII. Charles haydut çetelerini, büyük şirketleri İspanyol topraklarına sürmeye çalıştılar. 1430'lara doğru Fransa'nın yarısının harap olmasının nedenini sosyal hastalıkta aramalı. Paris yöresinde köyler tamamen yanmış, yıkılmış, terkedilmiş, çalılığa dönüşmüştü. V. Charles ve Duguesclin, Merkez ve Batı'nın diğer bölgelerinde, prensip olarak ve taktik gereği İngiliz birliklerinin önünde boşluk bırakmak taraflısıydılar. Genellikle zalim kâhyaların yönettiği köylülerin, orman ve fundalıkları azaltarak tarla açma gayretleri XI. Louis döneminde başladı ve meyvelerini ancak Fransız Rönesansı'ndan sözedilebileceği bir dönemde vermeye başladı. 1570'e doğru Bodin, B.Palissy, Ronsard, yüz yılda fazlasıyla ağaç kesildiğinden yakındılar. O sırada, din savaşları yine doğumları, iş hayatını ve uygarlığı durdurmuşlardı.

Doğu Avrupa ve Küçük Asya'nın büyük buğday tarlalarında 14. ve 15 yüzyıllarda aynı nüfus azalması olaylarına rastlanır. 400, 500 bin kişilik kitleler, Venedik ve Cenevizlilerin de az çok yardımlarıyla Asyalı istilacılar tarafından öldürülmüş, sürülmüş ya da köleleştirilmişlerdi. Geleceğin Papa'sı

II. Pius bile 1456'da bundan yakınmış, J. Coeur 1451'de bu avdan pay almakla suçlanmıştı. Trakya'nın, Bulgaristan ve Makedonya'nın bir kısmının I. Murat tarafından fethedilmesinden sonra, Osmanlılar Kosova'da Sırpları (1389), Niğbolu'da Haçlıları (1396) yendiler ve Timurlenk ve Moğollarla yaptıkları savaşlarda Karadeniz kıyılarını yakıp yıktılar. III. İvan'ın Moskova'yla Güney'deki Tatar hanları arasında barış sağlayabilmesi ancak 15. yüzyılın sonunda gerçekleşebildi.

Çeşitli nedenlerle Avrupa'nın doğusu ve batısında nüfus azalırken, İtalya, İsviçre, Almanya ve eski Lotharingia topraklarında sağlık koşulları iyileştirilmeye başlanıp, kentler gelişiyordu. Genellikle bağımsız kentler, cumhuriyetler ya da prenslikler gibi devletlerin küçük olmaları ve içten içe kaynamaları halka yarar sağlıyordu: Bunlar halka hem göreceli bir özgürlük sağlıyorlar, barış ve kolaylıklar sağlanması alanında bir rekabet oluşması halka yarar getiriyor, ilerlemesine yardımcı oluyordu. Böylece vatandaşlar, tamamen savaş ve seferlere angaje olmuş istilacı bir devletin baskıları altında ezilmiyorlardı. Kuşkusuz 1367'de üye sayısı 77'ye varan Hansa Birliği, bu kentlerin gelişmesine faydalı olmuştur. 16. yüzyıl sonuna kadar İtalya'da hep süregelen Guelfler ve Ghibellin'ler arasındaki rekabet bile, mahalleleri, kiliseleri, bankalarıyla, özellikle aileler arasındaki bu rekabet bile kentin refahını dolaylı olarak etkilmekteydi. 14. yüzyılda Nuremberg gibi belediyeler öylesine geniş düşünüyorlardı ki, kurdukları surların içi 19. yüzyıla kadar doldurulamadı. 1392'de Ulm'da, 28.000 kişilik bir kilise kurmak düşleniyordu. Lucca ve Bruges'de olduğu gibi, zorbalık, vergi ya da rekabetin huzursuz ettiği işçiler, rakip kentleri büyütüyorlardı.

Üstelik, adam yokluğundan Paris'in viraneye dönüştüğü VII. Charles döneminde, Limoges'da beş kişiden fazla oturanın kalmadığı yıllarda, sağlık ve ulaştırma şartlarının gerilediği çağlarda (15. yüzyılda Fransa'daki hemen tüm sokak banyoları kapanmıştı) İtalyan, İsviçre, Alman ve Vosges banyoları harıl harıl çalışıyordu: 1415'de Le Pogge, Bade banyolarına koşan halka duyduğu hayranlığı ifade ediyordu. 14. yüzyıl sonunda Spa, Plombiéres, Giengen, Saint-Gall, Karlsbad kaplıcaları, Lucca yolundaki La Villa banyoları gibi ziyaretçileri çekiyordu. Alman ve İtalyan kentleri su konusunda öyle büyük aşamalar kaydetmişlerdi ki 1494'de bir VIII. Charles, bundan 90 yıl sonra da bir Montaigne buna şaşıp kalıyorlardı." Açık konuşmak gerekirse, diyordu İtalyan Aeneas Sylvius 1458'de, hiçbir ülkede Almanya'daki kadar güzel ve keyifli kentler yoktur."

Bilgi kaynakları çok sübjektif ve çelişkili olduğundan kentlerin nüfusu konusunda sayı vermek güçtür. 13. yüzyılda Ypres'de 200.000 kişi yaşadığı bildiriliyor, oysa H. Pirenne 30.000'den fazlasını kabul etmiyordu. Güney Almanya'da 14. yüzyılda sadece Ulm, Strasbourg ve Nuremberg 20.000 nüfusa ulaşıyor, Cenevre 1530'da ancak 1500'e varıyordu. Lucca hiçbir zaman 24.000'i geçemedi, bunu da 1583'de öğreniyoruz. Torino'da o tarihte ancak 14.000 oturan vardı. Ama 15. yüzyılın ilk yarısında Flandre, Bavyera, İsviçre ve Lombardiya'da nüfus yoğunluğu artmışa benzer. Büyük sanayi merkezi Floransa'da 100.000 kişi vardı, Venedik'te 1509'da belki 300.000 kişi vardı ve Milano'yu geçiyordu (250.000?). Paris, daha V. Charles'ın (1380) yaptırdığı surların içini dolduramamıştı, nüfus ancak 1590 kuşatmasında 200.000'e ulaşacaktı. Londra, III. Edward (1377) döneminde 40.000'e ulaşama-

mıştı ama bu sayı VII. Henri (1500) zamanında iki katına çıktı: Bir yüzyılda kırsal alanda nüfus azalması belirginleşti. Büyük Sigismond'un (1506-1548) Krakov'unda da sayı aynıydı. Bu veriler veba yıllarında da çok değişti. 16. yüzyılda İtalyan kentlerine giren her yabancıdan sağlık belgesi istenmesine rağmen salgın hastalıklar 1576'da Milano'da 150.000, 1580'de Cenova'da 28.000 kişinin ölümüne neden oldu. Aynı yıl Paris'te 30.000 ölüden sözedilir. L'Estoile günlüğünde şöyle yazar: "Salgın ve hastalık tehlikeli olmaktan ziyade ürkütücüydüler de." Peki tehlikeli olan neydi acaba?

16. yüzyılda İspanyol ve Portekiz limanlarında nüfusun yoğunlaşması da oldukça etkileyicidir. 100 yıl içinde Lizbon'un nüfusu üç katına çıkıp 100.000-i geçmiştir. 1492 seferi ve sonradan Katolik olan İspanyol Müslümanların yaptıkları eziyet sonucu Granada'nın 200.000'lik nüfusu yarıya inmişse de Cadix, Toledo, Sevilla'nın atölyeleri, şantiyeleri, büroları yabancıları, el emekçilerini, memurları, yoksul İspanyolları çekmiştir. Yüzyıl sonunda Atlantik ticareti ve polderler (deniz doldurularak kazanılan bölge) sayesinde sürekli artan Hollanda'nın nüfusu oldukça yüksektir (kilometrekareye 39 kişi), bu sayede II. Philippe ve III. Philippe (1566-1609) başarısız kalıyorlardı. Ama savaşın kırdığı Gand, Bruges, Ypres, Tournoi, Anvers boşalıyorlardı: Yöre halkı Norwich, Londra ya da yeni birleşmiş eyaletlerin başkentlerine, ticaret ve sanayi kentleri Rotterdam, Utrecht, Nimégue, Leyde, Amsterdam'a gitmeye başladılar. Bu kentler birden, biraz gecikmiş olsa da, sanat ve fikir dünyasının başkentleri oldular.

Demek ki bir hükümdar, bir birlik ya da ittifak, barış ve ticaretin güvenliğini sağladığında nüfusun arttığını ve bu fazlalığın kullanılmaya hazır bir el

emeği sağladığını görüyoruz. Ortaçağ'da başlamış büyük kent hareketi yine ortaya çıkıyor, bu kez yığınlar Prag'a (14. yüzyılın üçüncü çeyreğinde IV. Charles tarafından çok geliştirilmişti), Londra'ya, Floransa'ya, Anvers'e koşuyorlardı, ama aynı insanlardan oluşmuyordu bu yığınlar. Müşterek hareket, özgür ve prensip olarak eşit insanların birlikte olmalarının sonucuydu: Soyluların ve kilise adamlarının serveti toprağa dayanıyordu. Flandre kentlerinde ve Paris'te 13. yüzyıldan itibaren patronlar ve işçiler, tüccar-girişimcilerin elindeki fabrikalar, toptancılar ve bankerler belirmeye başlamıştı. Ama 14. yüzyıldan itibaren birkaç özel teşebbüse bağlı ücretlilerin sayısı giderek artıyordu: Sanayi yoğunlaşmasına, paranın ve iktidarın yoğunlaşması eşlik ediyordu. Giderek, özellikle ihracat merkezi olan kentlerde, hammaddeyi, işi, pazarı, parayı temin eden hep aynı adam oluyordu. Giderek rasyonel bir verimi garantilemek için bölgeler de devletler gibi davranmaya başladılar: Uzmanlaştılar. Nihayet savaşlar nedeniyle askeri soylular yok oldu ya da perişan oldu, krallar da onları saray soylularına dönüştürdüler; yeni bağlar kuruldu, ama bu kez para babalarıyla.

13. yüzyılda Flandres'da beliren sınıf kavgaları 14. ve 15. yüzyıllarda bütün Avrupa ülkelerine yayıldı ve hemen hepsi aynı biçimde sonuçlandı. Gand'lı bir kumaşçı Jacques Van Artevelde bütün Flandres'ı ayağa kaldırdı (1339) ve konta İngiliz yanlısı bir politika empoze ettirmeye kalkıştı. Altı yıl sonra dokumacıların ayaklanmasında vuruldu. Çünkü İngiliz yünü kaçakçılığı yapanlar, ondan ve benzerlerinden daha güçlüydüler. Aynı kent halkına karşı prensleri, yerleşmiş burjuvaları ve kırsal alandakileri harekete geçirdiler. Birleşmemiş köylüler, işsiz

kentliler, kapitalist girişimcilerle doğrudan temastaydılar. Bu Flandres için olduğu kadar, İtalya ve İngiltere için de geçerliydi: Daha bol, daha sağlıklı ve çok daha ucuza çalışan bir işgücü temin ediyorlardı. Genellikle kaçak çalışan ve izlenen bu zanaatçılar sınıfı, işçi burjuvazisinin ağır ağır çöküşünün, ticaret veya yönetici burjuvazisinin başarısının gerçek nedeni olup 14. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar Avrupa'yı kana bulayan iç karışıklıkların doğmasına neden olmuşlardır.

Bölgeler gayretlerini tümüyle tek bir sanayiye yoğunlaştırmışlardı: Kumaş, ipekçilik, madencilik, deri işleme, kağıt imalatı vs... Bir salgın, bir savaş, ya da kötü bir rekolte sonucu hammadde akışı kesildiğinde, çalışma şartları kötüleşiyor ve Floransa'nın kenar mahallelerinde ya da Londra'nın yoksul semtlerinde sosyal krizler patlak veriyordu.

1346-49 ve basından sonra, Fransa'da olduğu gibi İngiltere'de de sayıları azalan işçiler daha çok para istiyor, keyfiliklere başkaldırıyorlardı: Paraya ihtiyacı olan hükümet durumu düzeltme numarası yapıyor ve "yabancı"lara yani bölgedeki yabancı işçilere başvuruyordu. Burjuvaların Köylü İsyanı'na (1358) katılan çetelerle işbirliğine girişen Etienne Marcel'i nasıl katlettiklerini, John Ball'un nasıl hapse atıldığını hep biliyoruz. 1378'de Floransa'da bir yün eğiricisi iktidarı ele geçirdi: Ciompi'lerin proleter isyanıydı bu; 1379'da Gand'da Philippe Van Artevelde'nin yönetiminde halk konta isyan etti; 1381'de Wat Tyler ve John Ball, işçilerin Londra'ya karşı başlattıkları isyanı yönetiyorlardı. 1381 ve 1382'de Bézieres'den Saint-Quentin'e büyük kentlerin proleteryası başkaldırmıştı, Paris'te Maillotin'ler hapisane kapılarını açıp, dükkanları yağmalayıp, tahsildarları öldürdüler. Ama bütün bu is-

yanlar anında kanlı bir şekilde bastırılıyor ve hükümet otoritesi bundan güçlenmiş olarak çıkıyordu.

Wyclif'in çömezleri, "halkı isyana teşvik eden" Lollard'lar, kilisenin mallarına el koyduklarından (içlerinde Kent'in "çılgın papaz"ı, paylaşmacıların atası John'da vardı), kitleler halinde tutuklanıp, işkence edilip, Lancastre'lar (1401) tarafından dinden sapmış ilân edildiler. Bohemya'daki çömezleri ya da taklitçileri, Jean Hus ve Jerome de Prague'dan sonra aynı kaderi paylaştılar: Alman süvarileri, kilisenin mallarına el koyduklarını iddia eden (1419-1436) Çek köylülerine karşı adeta haçlı seferine çıktılar. Floransa'da iktidarlarını garantilemek için Medici'ler sanayiin avam takımına "küçük el sanatlarına" dayandılar (1435), aslında 60 yıl boyunca hep "büyük sanatları", lüksü desteklemişlerdi. Sonra halk bıktı ve Savonarole'nin kışkırtmasıyla onları attı (1494). Ama dört yıl sonra her şey yeniden bozuldu, rahipler kovuldu, Medici'ler geri çağrıldı. Liége XI. Louis'nin kışkırtmasıyla 1468'de Gözüpek Charles'a başkaldırdı: Kent ele geçirildi, yakılıp yıkıldı. 1524'deki Alman ve Avusturya köylülerinin isyanları Saverne ve Frankenhausen katliamlarıyla sona erdi. Aynı olaylar İspanya'da (Communero'lar 1520-1522), Macaristan'da ve başka yerlerde de yaşandı. 1539'da Lyon'da patlak veren ve dört ay süren matbaa işçilerinin grevi her tür mesleki dernek ya da sendikal birliğin yasaklanması, buna uyulmadığı takdirde hapis ve işkence cezalarının uygulanması ile sonuçlandı: Orada da kralın temsilcisi işverenlerin ve bankacıların yanında yeraldı, yâni birliğe karşı bireyciliği tuttu.

Şöyle bir yeni durum ortaya çıkmıştı: Bundan böyle yetki, ticaret, bankacılık, sanayi, idarecilik, savaş ya da din işlerinde özgür ya da bağımsız ol-

masını bilene ait oluyordu. Yetki ne askeri soyluluğa, ne kiliseye, ne köylülere, ne de korporasyonların burjuvalarına aitti: Sadece mülkiyetin Romalılarca tanımlanmış şeklini uygulayan tüccar, hukukçu ya da girişimcilerden oluşan yeni bir burjuvazi biçimine aitti. Bunlar liberal olduklarını söylüyor ve tarım, eski meslekler ya da savaşın eritemediği, giderek genişleyen el emekçilerini doğrudan kullanıyorlardı. Avrupa'nın hemen her yanında eski oligarşinin yerini almaya başlayan bu yeni oligarşi iktidarı ele geçiriyor, Devletler'in gerçek yetkisini kendinde topluyor ve eski sınıflarla arayı açıyor, Lollard'lar ya da Cabochien'lerin bastırılmasına yardımcı olmakla kendi gücünü pekiştiriyordu.

Derebeylik çöküyordu, bunun nedeni 100 yıl savaşları ya da İki Gül savaşları, Slavlar, Moğollar ya da Türkler'e karşı yürütülen seferlerin Ortaçağ'ın gündelik çarpışmalarından daha çok kayba neden olmaları değildi (Crécy'de Fransız tarafı 1542 ölü vermiş, Kosova'da birkaç bin kayıp), topların şatoların hakkından gelmesi de sayılmazdı, (bu sınıf otoritesini başka bir şeye dayandırabilirdi), ama esas neden derebeyliklerin servetlerini yitirmiş olmalarıydı. Veba salgınları, savaşlar, eşkiya çeteleri, doğmakta olan sanayi ya da askere alınmalar nedeniyle köylü sayısı azaldığından, 15. yüzyılın sonunda toprak çok az getirmeye başlamıştı, oysa aynı dönemde para da ender bulunur olup, lüks maddeler ya da sadece donanım çok daha pahalanmıştı. Bunlara fidyeleri, tefecilerin açgözlülüğünü ve ticaret ve zenaat yoluyla bunlardan kurtulabilmenin imkânsızlığını da ekleyin.

Toplar, mancınıklar, kulövrinlerden ziyade, haydutlar ve onların paralı komutanları, ordu komutanlarının dikkatini çekti ve böylece ordularda

reformlar gerçekleştirildi; bunlardan örnek alınarak daha esnek, daha hareketli, toplanması daha kolay, dolayısıyla daha ekonomik olan piyadeye daha çok rol verildi. Commynes 1480'de savaşlarda iş bitiriciliğin bu sınıfa ait olduğunu belirtmişti. Savaşın akılcı yönetimi için örgütlenmiş bu uluslararası bölükler, iyi kötü prenslere yaya birliklerinin, lejyonlarının nasıl düzenlenmesi gerektiği konusunda örnek oldular. Fransa'nın VII. Charles'ı, Kordoba'nın Gonsalve'si, ya da Venedik dükleri bunlardan esinlendiler, zamanında derebeylerin iftiharı olan şövalyeler, eski süvari birlikleri, 1440'da Fransa'da boş yere bir harekete kalkıştılar. Şövalyeler her yanda, yeni birliklerin başına geçebilmek için dolaplar çeviriyor, kraldan ünvan ve maaş bekliyorlardı, 1520'den itibaren kıymetli madenlerin akışıyla paranın değeri, dolayısıyla toprağın geliri iyice azalmaya başlamıştı. İspanya'nın yağmacı hidalgo'lara, hükümdarın da destek vermesiyle Sainte-Hermandad tarafından sindirildi. İngiltere'de Henri Tudor (1485-1509) hasımlarının mülklerine el koyup, varissiz kalmış toprakları ele geçirip, soylulara ağır vergiler saldı: Bu ülkede derebeyliğin çöküşü yasayla düzenlenmiştir.

O dönemde, Savonarole'den Luther'e, ruhban sınıfına atfedilebilecek tek kusur debdebe merakından çok inançlarının zayıflığı idi. Luther, Roma'nın ihtişamından çok, Fugger bankası vasıtasıyla satışa çıkarılan endüljanslardan tiksiniyordu. İşte bu din yoluyla çıkar sağlama durumu, büyük tüccarlarla kilise arasındaki bu gizli ittifak, Reformcuları şövalyelere, burjuvalara, köylülere itti. Hepsi kilisenin mallarına saldırdılar: Prensler ve şehir konseyleri, serfler ve toprak işletenler kilisenin arazilerini dünyasal kıldılar. Bu, özellikle 1525'den sonra baş-

ta Saxe, Prusya, İsveç, İngiltere olmak üzere yeni dini doktrinlerin kabul gördüğü yerlerde gerçekleşti. Aslında Reform, özellikle Devlet başkanlarının ve onlara ilham verenlerin iktidarını güçlendirmişti. Katolik Avrupa'nın yarısında Kilise'nin geçici iktidarı çökerken, bu güç otoritenin esasına sahip olan sosyal sınıfların eline geçmişti.

Olay sadece Protestan ülkelere has değildir: Luther ve Zwingli'nin zaferinden çok önce Katolik ülkelerde ruhban sınıfı gerilemeye başlamıştı. Sapkın addedilen bir Bohemya'daki (1409-1436) Hus taraftarlarının zorla el koymalarını bir yana bırakalım, 1487 ve 1494'de İspanya kralı, Calatrava ve Alcantara askeri ve dini tarikatlerinin başı ilan edilmişti. 1533 tarihli bir Papa fermanıyla üç büyük tarikat Taht'a bağlanıyordu, bunun uygulamada anlamı gelirlerin Devlet'in kasasına gireceği idi. İspanya'nın "Katolik Krallar"ı ayrıca papazların tayini ve Kilise gelirlerinin kullanımı konusunda da Papa'dan hak koparmışlardı. Fransa'da 1438'de, Bourges Dini Yönetmeliği, Gallican Kilise'sinin özgürlüklerini savunma bahanesiyle, tavsiye sistemiyle papazlar üzerinde krallığın otoritesinin geçerli olması prensibini kabul ediyor, papalığı zenginleştiren vergileri kaldırıyordu. Bundan böyle papazlar, rahipler kral tarafından atanacaklardı; kilisenin büyük gelirlerinden inananların yararlanacağı idiası da palavradan ibaretti, çünkü otoriteyi destekleyen efendiler, genellikle laik gözdelerdi. Papalıkla bozuşan İngiltere kralı VIII. Henri'nin ilk faaliyeti, Wyclif'in 1380'de vazetmiş olduğu prensipleri uygulamak oldu: Kilise bunları iyi yere kullanamadığından kralın Kilisenin mallarına el koymaya hakkı vardır. Pek çok manastır kapatılmış ve bunların malları Krallığa ya da taraftarlarına verilmişti.

Alt kademede de Kilise'nin gücünün bir kısmını yitirdiğini ekleyelim. 15. yüzyılda Batı Avrupa'da kiliseye ait topraklarda serflik yok olmaya yüz tutmuştur. Manastır ya da tarikatlere eskiden kalma borçları olanlara Devlet görevlileri destek olmuşlardır. Pek çok yerde senyörler gibi köylülerde bu eski yükümlülüklerinden kurtulmuş, vergi indirimi ya da muafiyetinden yararlanmışlardır. Kuşkusuz bu iki eski hakim sınıfın sosyal çöküşünden köylü hareketi yararlı çıkmıştır. Ama bu daha çok maddiden ziyade manevi alanda olmuştur. Bu ekonomik gelişmeyi politik gelişmeye döndürebilen belki de sadece İsviçre'nin dağ köylüleri olmuşlardır. Doğumların artması, dağların korunması, kullanışlı ve iyi kullanılan silahlarla Morgarten (1476), Sempach (1386), Granson ve Morat (1476) da şövalyeleri yenmişlerdir. Bu kurtuluşta kentlerin oynadığı rolün de altını çizmeli, 16. yüzyıl başlarında Basel, Konstanz, Saint-Gall'in ekonomik güçleri, burjuvalar ve reform öncesi papaz ve manastırların otoritesi önemli faktörler olmuşlardır. İsviçre kantonları, hele 1450'den sonra, büyük bir paralı asker pazarına, yâni sömürülenler pazarına dönüşmüştü. Köylü ayaklanmalarının başka yerlerde ne gibi sonuçlar doğurduğunu gördük. Romagne'da Cesar Borgia, Aragon'da Ferdinand, Fransa'da XI. Louis ya da Rusya'da İvan gibi hükümdarlar, tarımı felce uğratan şiddet olaylarını, hırsızlığı, haydutluğu yoketmeye giriştiklerinde amaçları çalışanların durumunu düzeltmek değil, Machiavel'in dediği gibi "Hükümdara itaat ve barışı pekiştirmek"ti. Onlara yiyecek içecek verelim ama onlar da itaatkâr davranıp, çalışıp ödesinler. 15. yüzyıl sonunda "günde iki kez et yiyip, yarım testi şarap içen" Schwabe ve Renan köylülerinin refahı konusunda bütün tanıklar hemfikirdir, ama

Luther, başkaldırdıklarında "bunları ezip yok etmek için sevgili senyörleri" angaje eder (1525).

Aynı dönemde, ülke küçük baş hayvancılıkta uzmanlaştığı sırada İngiltere'de nüfus artıyordu, etrafı çitlerle çevrili büyük çiftlikler Tudor'lar döneminde Britanya adalarına yayılmaya başlamıştı, küçük toprak işleticileri yokoluyordu; VII. Henri (1509) saltanatının sonunda Wight'ın nüfusu 200 yetiştiriciden birkaç çobana inmişti. Aynı yüzyılda yoksullar konusunda çıkarılmış pek çok yasayla yerli halkın bölgesinden ayrılması yasaklanıyor, bunlar çok düşük ücretle orada çalışmak zorunda kalıyorlardı.

Kuşkusuz, Fransa'da da 100 Yıl Savaşlarından sonra, monarşinin de desteğiyle, sayıları azalan köylülerin toprak sahibine ödemek zorunda oldukları vergilerde büyük indirimler yapılmıştır, ama İle -De-France ve Poitou'nun kırsal yörelerinde yapılan incelemelerde yeni bir tür serfliğin doğmuş olduğunu görürüz: Araziler yeni ellere geçmişti, eski efendilerden çok daha gaddar çiftçiler, iş adamları ya da kahyalar tarafından idare ediliyorlardı. Kentlerdeki ücretli proleteryasıyla aynı zamana rastlar yarıcı, zanaatkar, tarım işçilerinin oluşturduğu köy proleteryasının doğuşu. Rusya ve Polonya'da, 15. yüzyılda köylüler özgürlüklerini tümden yitirmişlerdi.

Böylece eski sınıfların yitirdikleri güç, bundan böyle eski zanatkâr burjuvazinin yanında gelişmekte olan ticaret ve yönetici burjuvazisinin eline geçmişti. Uluslararası bankacılardan, iş adamlarından, hukukçulardan, kraliyet memurlarından, ücretlilerden oluşuyordu. Hizmetleri ve verdikleri borçlarla Devlet başkanlarını, askere verdikleri gençler ve erzaklarla ordu başkanlarını, hümanist-

leri ve hukukçularıyla kilise başkanlarını, tekelleriyle kentleri ve kırsal kesimi ellerinde tutuyorlardı. Kentler köylere pazar sağlıyor, köyler de onlara yiyecek ve emekçi sağlıyorlardı: Büyük bir tüccar ya da şirket, mübadele ekonomisi yoluyla her ikisini de sağladığında, kentler onların eline geçiyordu. İşte 16. yüzyıl başlarındaki bütün ahlâkçıların, vaizlerin, diyet meclisleri ve belediyelerin yakındıkları husus buydu. Örneğin, Avusturya'nın mirasçısı ülkelerde Augsbourg ve Nuremberg'li şirketler, halkın birinci derecede ihtiyaç duyduğu yiyecek maddelerine şehir kapılarında ya da pazarlarda el koyup istedikleri fiyatı uygulayarak küçük tüccarları eziyorlardı. Aynı metodların uygulanmasıyla Wurtemberg'de 1510'dan itibaren birkaç yıl içinde şarap fiyatlarının yüzde 49, buğdayın yüzde 32 arttığını görebiliriz. "Ve genellikle" diyor *Hıristiyanlara Nasihat*'ın yazarı, "prensler ya da yöneticiler bu büyük finansörlerin gizli ortağıydılar." Bugün emin olduğumuz da şudur, Fugger'lerin madenlerin tekeline sahip olmaları Tyrol'deki büyük köylü ayaklanmalarına neden olmuştur, yine Macaristan'da soylulara karşı isyanı yürüten elebaşların çoğu Fugger'lerin "dağıtıcıları"dır.

Paranın, kredinin, ücretli işin sahibi olan bu yeni burjuvazi kolayca toprağında efendisi olmuştur. Tüccarlığı kendilerine yediremeyen eski soylular (camcılık, demircilik dışında) saray gözdesi olabilmek için mülklerinin bir kısmını satıyorlardı, alıcılar ise yeni kapitalistlerdi, pek ender olarak da çiftçiler. Belli bir toprakta tek bir şato yerine birçok şatolar türemeye başlamıştı. Bu yeni gelenlerin ilk işi gerek Devlet'ten satın almak suretiyle, gerekse arazilerin adını da almak yoluyla soyluluk kazanmak oluyordu. Taxis, Fugger, Welser'ler kont oldular,

Bureau kardeşler ve Jacques Coeur, Jacques de Beaune de Semblançay (Tours'lu bir tüccarın oğlu) baron, şövalye oldular, Medici'ler Papa'dan Grandük ünvanını aldılar vs... Her yerde imtiyazlı görevlilerin sayısı artıyordu. Uygarlık hafiften çakırkeyf oluyor: Kalbi ve böbrekleri yağ bağlıyordu.

Batı'da her zaman zenginler ve yoksullar, tutumlular ve sefihler, mutlular ve şanssızlar olmuştur. 13. yüzyıldan itibaren ticari kapitalizm ve sanayide yoğunlaşma örnekleri görülmüştür. Ama 15. yüzyıl ve 16. yüzyılda aydın kapitalizm diyebileceğimiz yeni bir sosyal olgu ortaya çıktı. Yeni burjuvazi sanat, bilim, felsefeyi gereksiz süsler olarak değil, iktidar ve eylemi tamamlayıcı imkânlar olarak görüyorlardı. Düşünürler ve sanatçılar rakiplerinin gözünü kamaştırmak isteyen zor beğenir, zengin bir müşteri kitlesi tarafından saygıyla karşılanıyorlardı. Bu yeni müşteriler, bizzat kendileri kişisel gayret sonucu başarıya ulaştıklarından, kişisel değerlere saygı gösteriyorlardı.

Sanatçıları himaye sadece İtalyanlara özgü değildir: Condottiere'ler, Romalı yüksek rütbeli papazlar, Venedikli tüccar, Floransalı bankerler, bunlardan uzak kalmışlardır. Kuşkusuz, Urbino'lu Montefeltre'leri, Milano'lu Sforza'ları, Mantova'lı Gonzague'leri, Ferrare'li Este'leri, Floransa'lı Medici'leri ve Romalı Papaları saymak gerek. Ama Welserlerin müttefik övgücüleri hümanist Conrad Peutinger'i, Fugger'lerin, Schwabe'nin Roma'sı Augsbourg'a Hollandalı, İtalyan ve Dürer gibi Almanları getirdiklerini, bir saray hayatı yaşayıp, şatolar kurup, tablo, elyazması ve kıymetli taş koleksiyonu yaptıklarını, Montaigne'in 16. yüzyıl sonunda bile adını andığı bir hayvan koleksiyonları olduğunu unutmayalım. Slovak ortakları Thurzo'lar, Levotc-

ha'yı (Leutschau), Venedik malı avizelerin, franko-burginyon mihrap arkalıklarının, Dalmaçya tipi belediye binasının hayranlıkla izlendiği bir sanat kentine dönüştürdüler. Sonradan soylu olmuş bir armatör, Ango, Dieppe'e İtalyan ressamları doldurmuştu. Prensler arasında da büyük hamiler vardır: Anjou dükü "kral" René (1409-1480), Berry dükü (1340-1416), Burgonya dükleri, V. Charles, VIII. Charles, I. François, Fransa'da, Tudor'lar İngiltere'de, III. İvan ve VI. İvan Rusya'da, II. Mehmet Konstantinopolis'de aynen Jacques Coeur'ün Bourges'da, Civa kralı Ambroise Höchstetter'in Augsbourg'da yaptıklarını yaptılar.

Şahane diye da adlandırılan Laurent de Medicis (1448-1492), sanata parasal desteğin kuramını ortaya koyar "sadece soylu kan taşıyan kişiler ve zengin tüccarlar her şeyi daha mükemmel hâle getirebilirler". Herhalde yalnızca servet; düşünce ve yaratıcılığa gerekli olan boş zamanı sağlıyabilirdi. Hamiler dehayı maddi manevi sıkıntılarından uzaklaştırabildiklerinden, manastırlara kapanmanın gereği kalmıyordu. "Sanatında tek olduğundan" Papa III. Paul cinayetle suçlanan Benvenuto Cellini'yi yasalardan kurtarabiliyordu. Dahası var Tanrıbilimciler, yeni "Hıristiyan Yahudileri" Luther gibi lânetledikten sonra, doğmaları daha esnekleştiriyorlardı, öyle ki Calvin 1545'de Cenevre'de, faizle borç vermenin yerinde olduğunu kabul edip, serveti ilâhi bir lütuf olarak gördüğünü belirtiyordu. Hem zaten Nantes Buyruğunun İptaliyle (1685) Fransa'dan Protestanların kovulması sonucu tüccarlar, girişimciler, imalâtçılar da kovulmuş ve bu neredeyse bizim gösterişe yönelik sanayimizin yokolmasına neden olmuştu.

Elbette, eski zanaatla uğraşan burjuvazi buna

bir reaksiyon gösterdi. Korporatif çıkarların korunması için tüzükler, meslekler, hukuki yollar çoğaldı. O da gözünü tekelciliğe dikmişti, ama kralların korumasını isteyip, kalfaları yeni stajlara zorlayıp, usta olabilmek için bir başeser yaratmış olmak kuralını getirip, işverenliği babadan oğula geçer hâle getirmekle, kendi kendilerini havasızlıktan boğulur duruma getirmişlerdi. Yeni yöntemlere, yabancılara, gizli loncalara, kırsal alandaki zanaatçılara, evde çalışanlara, gezginlere ve rekabete düşman kesilmekle, girişimcilik ruhuna ve gelişmeye set çektiler. Patronlar nasıl ücretlerin kontrolünü ellerine aldılarsa Devletler de meslekleri kontrolları altına aldılar: Hem işçiler hem ustalar özgürlüklerini yitirdiler.

Yeminli meslekler- o zaman korporasyon sözcüğü henüz kullanılmıyordu- istedikleri kadar rakiplerini, seyyarları, evinde çalışanları kovalayıp, sıkıştırsınlar, kapitalist ve liberal burjuvazi oldukça güçlüydü ve serbest çalışma ve girişim haklarını savunmak için yeterince el emekçisine sahipti. Hem, öyle ya da böyle yasalarla düzenlenmiş emek de aynı sona katkıda bulundu. Bir savunma tepkisi olarak doğan başeser zorunluluğu, gezgin çıraklık-kalfalık, netice olarak bilginin genişlemesine ve araştırmaya yararlı oldular, bu arada anarşi, savaş ve yoksulluk yabancı rekabete yararlı olup, gözüpeklerin güçlenmesini sağlamıştı. Rönesans döneminde her alan da bireyciler ve onların doktrinleri galip gelmişlerdir. Eski sosyal bağlar kopmuş, cesareti, hırsı ya da dehası olanlar kârlı çıkmışlardır: Yâni mucitler.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TEKNİK GELİŞMELER

Parasal olanakların gelişmesi ve devletçi ve burjuva yoğunlaşmalar mucitlere de yaradı: Çünkü hem bir rekabet ortaya çıkmış, hem de eski bağlar kopmuştu. Halkın içinden çıkmış yeni efendiler, hemen eski derebeyleri gibi savaşa giriverdiler, ama bu kez rekabetin anlaşılmaz silahlarıyla savaşıyorlardı. Zafer en hızlılarla en beceriklilerin oluyordu. Eski üstün sınıflar sertleştikçe ya da ufaldıkça, sosyal gücün artan kısmı daha yumuşak, daha girişimci oluyordu. Baba mesleğinin ya da doymuş toprağın besleyemediği, paralı asker, el emekçisi ya da saray dalkavuğu olmak istemeye bütün gençler, kısaca bütün hırslılar yaşayabilmek için yeni bir özelliğe sahip olmak istiyorlardı. Böylece kredi müessesesi gelişti, yolculuklar çoğaldı, toplumdaki aydın sayısı fazlalaştı, eşitsizliğin sebep ve sonuçları olan her türlü keşifler de 14. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar çoğaldılar, tıpkı sanayi kentleri ve tarıma elverişli hale getirilen topraklar gibi. Buna kentlerin gelişmesi ve kırsal alandaki nüfusun azalması gibi unsurları da ekleyelim: Kimilerinin ekonomik gereksinimlerinin artması, kimilerinin el emekçisi bulamaması sonucu makineleşme gelişti.

Teknik gelişmeler sanatsal olayları doğrudan etkilemiştir. Sanatçının himayesi şatafat, konfor ve güzellik merakını geliştiren maddi devrime sıkı sıkıya bağlıdır. İtalyan sanatının, şaheserlerini ya da

düşünürlerimizin kitaplarını, gözlük ya da verniğin tarihine bağlamak iddiasında değiliz: Maddeyle deha arasında bir uçurum vardı. Ama mekanik sanatlarda yüz yıl boyunca gerçekleştirilen gelişme olmasaydı bir Donatello, bir Peter Breughel, bir Erasmus'un yaratılarının mümkün olamayacağını düşünüyoruz. Michelangelo dev mermer bloklarını işleyebilmişse bu maden ocaklarındaki yeni maden çıkartma metotları ve yeni ulaştırma imkânlarının doğması sayesinde gerçekleşebilmiştir. İyi Philippe ya da Bavyera dükünün makine meraklısı olmaları, metalürjideki muazzam gelişmeye bağlıdır. Gerçekçilik, perspektif, gözaldatım, ışık ya da renk solması, 1400'den önce de mevcuttu ama bronzun erimesi, fayans, mine, kurutucu maddeler genellikle bilinmiyordu.

Genelde şu üç "icat"a gereğinden fazla önem verilir: Barutun kullanılması, pusula ve matbaacılık. VII. Charles'ın iskambil kağıtları gibi, onları da uygarlığın köşede kalmış parçaları olarak görmeyelim, ama bunların quattrocento (15. yüzyıl) İtalyan sanatını açıklayamadıklarını, yüzyıllardır Çin'de bilindikleri halde "Rönesans" filan yaratmadıklarını ve özellikle de toplar, karavelalar, kağıtlar ve bütün bunların gerektirdiği teknikler olmaksızın pek bir şey ifade etmediklerini kabul edelim. O dönem Avrupa'sındaki tutkuya varmış merak, o kusursuzluk arayışları, pek ahlakçılara özgü olmayan bütün o "denemeler" olmadan da olmazdı bu işler.

Tarihçi, filozof ve papaz Nicolas De Cues'in (1401-1464) incelediği konular arasında, matematik ve mekanik büyük bir yer tutuyordu. Tanıkların dediklerine göre I. François, sofrasında küçük el sanatlarından sözetmekten pek hoşlanırmış. Ondan önceki kral XI. Louis de topçubaşısı Gaspard Bu-

reau'yu "marangozluk, duvarcılık ve bunlara bağlı mesleklere mensup işçiler ve eserlerini izlemek ve düzeltmekle" görevlendirmemiş miydi? Rabelais eğitim programında öğrenciye "bin eğlenceli araç" inşa ettirerek matematik öğretileceğini, çocukların "sınai ve mesleki buluşları" (1534) inceleyebilmeleri için kuyumcu, simyacı, saatçi, para basım atölyelerine geziler tertipleneceğini bildirir. Bilim aşığı İtalya'da el işlerine duyulan sevgi öylesine yoğundu ki, Toscana Grandükü François-Marie I. De Medicis saltanat yıllarını (1574-1587) "doğunun değerli taşlarının sahtesini yapmak ve kristali işlemek" amacıyla laboratuarlarda tüketti. Bohemya hükümdarı II. Rodolpne'de de aynı merakı görürüz. Leonardo de Vinci'nin kendini takdim etmek üzere Ludovic Le More'a yazdığı mektup dillere destandır: Mühendislik ve mekanik alanlardaki yeteneğinin sanatçı yeteneğinden çok daha fazla olduğunu bildirir; elyazmalarından dalgıçlık, yelkenle uçmak, tank, makinalı, yelölçerlere olan ilgisinin sanata duyduğu ilgi kadar önemli bir yer tuttuğunu görürüz. Dilbilimci, hukukçu, tanrıbilimci... ve mekanik tesisatları ve bentleriyle Hollanda'nın velinimeti Faust'un konusu Goethe'nin hayal gücünden fışkırmış bir mitos değildir. Bu bir gerçekten de öte: Bir yüzyılın sembolüdür.

Taş, tahta, fildişi, deri, alçı işlemede kullanılan teknikler (sanatlar demiyorum), büyük bir gelişme göstermektedir. Yeni şeyler bulmak çabası, özellikle eriyen maddeler, metalürji, camcılık, sınai kimya ve kumaşlar üzerinde yoğunlaştı. Madenlerin araştırılması ve sistemli işletilmesi 15. yüzyılda başlar. Bu Liege taşkömürünün yeni bir işçi sınıfının doğduğunu gördüğü çağdır. Metalik Tepelerin, La Misnie (Saxe), Le Harz, La Styrie, Le Tyrol, Silezya,

Karaorman, Macaristan, Bohemya'nın genellikle Romalılardan beri terkedilmiş bir vaziyette bulunan toprakaltı zenginliklerinin değerlendirildiği çağdır. Le Salzkammergut, La Comté, La Lorraine, Le Lünebourg, Venedik lagunaları, Peccais ya da Brouage tuzlalarıyla rekabete girişmişlerdi. İngiltere, kıt'a Avrupasından aldığı şarap, tuz, buğdayın bedelini çinko, kalay, kurşun ya da yünle ödüyordu. Jacques Coeur, Le Lyonnais ve Le Beaujolais'deki kamuya ait gümüş, bakır ve kurşun madenlerini işletiyordu: Girişimin başında bir genel yönetici, onun altında bir gelir gider müfettişi saymanlık görevlilerini denetlerdi; üretim bir şefin kontrolunda çekiç ve takozlarla mum ışığında yapılırdı; uzman işçilerin çoğu Almanya'dan gelmiş "dağ ustaları", "çekiç işçileri"ydi, bir alay doğramacı ve el işçisi de bunlara yardımcı olurdu. XI. Louis madenciliğe önem veriyordu. Devletlerin ekonomi sayesinde yaşadıklarını ve çağdaşı prenslerin güçlerini, sahip oldukları madenlerden aldıklarını biliyordu. Habsbourg'ların gücü İmparatorluk tacından değil, bankacıların işlettikleri, Avusturya'daki dededen kalma madenlerden geliyordu. Bazı madenlerde işçilere çalışmalarının karşılığı maden filizi ya da temizlenmemiş maden külçeleriyle ödeme yapılıyordu. 15. yüzyılın ortasında Romanya Devletinde, Tolfa'da bulunan şap yatakları, kumaşçılık ve boyacılık açısından Batı'yı Doğu'ya bağlı kalmaktan kurtarıyordu. Papa, Societas Aluminum'u koruyor, Türk şapının satılmasını yasaklıyor, başka buluşlara da sahip Napoli kralıyla bir anlaşma yapıp rekabetin hiç değilse 25 yıl için ortadan kalkmasını sağlıyordu.

Macaristan'da Thurzo'lar, gördüğümüz gibi, 1475'lere doğru kraldan, topraktan çıkarılan ürün-

ler konusunda çeşitli haklar kopardılar. Bunun nedeni krala, terkedilmiş madenlerde biriken suyu temizleyecek bir makine ve bakır sülfürünün değişime uğramasıyla ilgili yeni bir yöntem sunmalarıydı. Aynı dönemde Almanya ve İtalya'da iki icat yaygınlaşmaktaydı: Altının arıtılması için amalgam yöntemi ve maden galerilerinin havalandırılması ya da kurutulması için emme basma pompaların kullanımı. Carniole'deki İdria cıva ya da zincifre madenleri, Höchstetter'ler tarafından yoğun bir biçimde işletiliyorlardı, bu arada rakipleri İspanya hükümdarlarıyla dolap çevirip Yeni Kastilya'daki Almaden, ya da Amerika'daki Wispaniola (1525) maden yataklarını ele geçirmeye çalışıyorlardı. Karmaşık bir klorürleme ve amalgamasyon yöntemiyle, 1557'den itibaren Yeni Dünya'daki Guadalcanal İspanyol madenlerinden daha çok gümüş çıkartmak imkânı elde edilmişti. Pompa ve piston sözcükleri I. François döneminde İtalya'dan Fransız diline girmişlerdir: O dönemde Fransa değerli madenler konusunda kendileriyle savaşmakta olduğu İspanya ve Güney Almanya'ya bağımlıydı, değersiz madenler açısmdansa İngiltere, Flandre, Brescia, Milano, Pistoia ve Elbe adasına. Kısacası, bizim Fransa kralları düşmanın altın ve gümüşünü Burgonya'nın ya da müttefiklerin demir ve bakırıyla yenmeye çabalıyorlardı. Krallar bizzat Lyon ve Dauphine bölgesindeki fabrikalarla ilgileniyor, yabancı mühendisler çağırıyor, yönetici, müfettiş ve yardımcılarını atıyor ve 1597'de Kraliyet Maden İşletmesi'ni organize ediyorlardı.

Metalürji, bronzdan heykel yapanlara olduğu kadar top dökümcülerine de gerekliydi. Her yerde bakır aranıyor ve topçulukta kullanılmak üzere derhal çıkartılıyordu. Macar Orban'a 70 tonluk top

döktüren II. Mehmet'ten Ariosto'nun övdüğü Grand Diavolo'ya (Koca Şeytan) döktüren Ferrara dükü Alphonse'a kadar herkes en ağır topları yaratmanın peşindeydi. Montaigne, 8,40 m. uzunluk 30 cm. çaptan sözeder. Marignan savaşında ortaya çıkan kulövrinler, 7 ilâ 17 ata bağlıydı. Bunun dışında, piyadelerin başlıkları, zırhları, mızrakları, atların koşumları, Viyana ve Paris müzelerinin gurur kaynağı atları ve insanları korumak için kullanılan ve hayvana 90 kg. yükleyen oymalı, eklemli zırhlar için de güçlü bir metalürji gerekmekteydi. 15. yüzyıl sonunda döküm, körükleme, demircilik sanatları çok gelişti.

1376'dan itibaren Fransa krallarının bir sürü fermanına karşın ocaklar ve demirhaneler için gerekli odun kömürünü temin için ormanlar tüketilmekteydi. 12. yüzyıl sonundan itibaren bunu ikamesi için demirciler taşkömürü kullanmaya başladılar. Londra'lı Tanrıbilimciler 14. yüzyılda, Parisliler 16. yüzyılda bunun kullanımını çok pis koku yaydığı için yasaklamışlardı. Ama yine de 1500'lerde Avrupa'da, Newcastle'da, Sheffield'de, Liége'de, Aix yakınındaki Klosterode'de, Saxe bölgesindeki Zwickau'da, Silezya'daki Waldenburg'da, Creusot (1502) da bronz kalıp dökümünde, demirhanelerde, tuğla fabrikalarında ve kireç kuyularında bunun kullanımı yaygınlaştı. 1370'de Duguesclin'e, 1381'de Ph. Van Artevelde'ye yarayan toplar döküldü. Taşkömürünün kötü şöhretini yoketmek için Elisabeth dönemi sanayicileri kok elde etmek için kovan biçimi fırınlar inşa etmeye başlamışlardı.

Elbette o dönemde maden filizi için kullanmıyorlardı ama Avrupa'da, kollektif işletmelerin olduğu hemen her yerde, beylik madenlerde ya da manastırlarda hemen her yerde döküm yapılması bili-

niyordu. 1409'da Massevaux vadisinde (Alsace) "demiri eritmeye yarayan bir fırından" sözedilir. Aynı zamanda hem karbürasyonu, hem indirgemeyi ve füzyonu sağlamak için giderek daha güçlü körük takımları kullanılmaya başlandı, su hortumları örneğin. Çekiç ya da tokmaklar kanatlı çarklarla harekete geçiyorlardı. 1400'lere doğru bıçkıhanelerde su cereyanı kullanılıyordu, henüz kağıtçılık, sepicilik ve boyamacılıkta buna başlanmamıştı. Vinci (1500), Agricola (1556), Valkenborgh'un (1580) desenlerinde, akarsuyla dişli tahta tekerleklerin atölyelerde, demirhanelerde, taş ocaklarında birlikte kullanıldıklarını görebiliriz. Vinci'nin kaldıraç incelemeleri, Simon Stevens'in (16. yüzyıl sonu) eğik düzey ve palanga çalışmaları, Fransız diline palanga (İtalyanca'da palanco), kriko (1476'da Almanca'dan), kaldırma, madeni yay, kerte sözcüklerinin girmesiyle aynı döneme rastlar. Asılma ve kaldırma tekniği büyük gelişme gösterdi.

Her alanda hızlı bir ilerleme ihtiyacı duyulur olmuştu. Yönetim ve maliye alanlarında olduğu kadar, strateji, propaganda, sınai üretim ve alım alanlarında da bu gözlemlenmiştir. Büyük spekülatörler ve tekelciler, XI. Louis kendi düzenini kurmadan çok önce yerlerini almışlardı: 1505'de güzel Philippe, Milano'lu Taxis ailesine resmi yazı ve mesajlarının Avrupa'daki dağılımı için 12.000 livres ödüyordu. Gaston de Foix ve Genç I. François'nın seferlerindeki hızlılık İspanyol ve İtalyanları çok şaşırtmıştı, Bureau kardeşler orduyu "uçan makinelerle" donatmışlardı; zaferlerimizin basılı resim ve anlatıları her yana dağılmıştı. Kentlerdeki nüfusun büyümesine oranla yollar ve ulaşım imkânları da hızla gelişiyor ve ticari rekabet hızlanıyordu.

Kısacası mekanik gelişmeler, yer değiştirmele-

rin hızlanmasından önce oldu. Bu konulardaki tartışmasız büyük ustalar Almanlardı. Buluşları Flandre, Hollanda, Burgonya'ya da İtalyan devletlerinin sabit olmayan sınırlarına yararlı oldu. Mucitler, meslekler dışında, "örf ve adetleri gözönüne almak" durumunda değillerdi. 1364'de V. Charles, Vincennes'deki şatosuna bir çarklı duvar saati yaptırmak için Von Wick'e başvuruyordu. Jacques Coeur, beylik arazideki madenleri Alman madenci ve dökümcülerine emanet edebiliyordu; G. Bureau 1456'da "toplarla ilgili bazı hassas parçaları" bir Alman yahudisinden satın alıyordu; XI. Louis Plessis-le-Tours'daki topları bir Alman demirciye sipariş etmişti; edebiyat profesörü G. Fichet 1470'de baskı makinelerini teşhir edebilmeleri için Alman matbaacılar M. Friburger, U. Gering, M. Crantz'a Sorbonne'da bir yer sağlamıştı. Almanlar baskı tekniğinde en parlak gelişmeleri sağladılar, en gelişmiş ısınma araçları ve sobaları yaptılar, Artois bölgesindeki Hesdin'deki şatonun gizli galerilerini inşa ettiler. Montaigne, Augsbourg'daki Einlass'a 1513'de inşa edilmiş, bütün hareketlerin mekanik olarak uzaktan kumandayla sağlandığı bu gizli girişe hayran kalmıştı. Çarklarla kentin sarnıçlarına, değirmenlerine, hidrolik saatlerine su çıkarılıyordu... Oyuncak, mücevher ve müzik aletlerinin yapımındaki bu titizliği 15. yüzyılda haritacılık, astronomi incelemeleri, pusulalar, gemi donanımları, küreler, usturlaplarda da görebiliriz. Christophe Colome, Nuremberg'li coğrafyacı Martin Behaim'i övüyordu. Çalışmalarının temelini çark, vida ve yayın mükemmelleştirilmesi teşkil ediyordu. Makine ve çağdaş ulaştırma araçlarının bunlara sıkı sıkıya bağlı olduğunu düşünürsek ne kadar önemli olduğunu anlarız.

15. yüzyıl başında Parisliler birbirlerine Kraliçe Bavyeralı İsabeau'nun dört tekerlekli bir tür araba olan garip taşıt aracını gösteriyorlardı. Barbarların istilasından beri unutulmuş olan drape arabalar önce Napolililerde sonra da gezi meraklısı Medici'lerde tekrar ortaya çıkmıştı. 15. yüzyılda başka bir araçla çekilen toplardaki gelişme ve bu "carruce, carroche"lerdeki ilerleme, yolların düzeltilmesi konusunda iki yüzyıllık ferman ve buluş belgelerinden daha etkili olmuştur. Bir yüzyıl sonra Milano bölgesi, Roma Devleti ve Toskana'da büyük kentler arasında düzenli yolcu arabası seferleri konmuştu. Catherine de Medicis 1544'de ağır saltanat arabalarını Floransa'dan Paris'e getirmişti. Toplar gibi yolları tıkayan bu geniş yolculuk arabaları, ancak düzgün yollarda gidebiliyorlardı.

Öte yandan İtalyanlar su yolu taşımacılığını geliştiriyorlardı. 14. yüzyıl sonunda Lombardiya ve Venedik'te nehir yataklarını kazıp, işaretlerle donattılar. 15. yüzyılda Deniz ve Pierre de Viterbe'nin yaptığı gibi alavere havuzları olan, gemilerin çekilebileceği kanallar açtılar. Vinci, Battaglia'da Montaigne'in kâtibinin anlattığı gibi köprü-kanal, alt geçit, üst geçit sistemlerini içeren sulama kanallarının dâhice planlarını hazırladı. Michelangelo 1505'de, Papa'nın dev mezarında kullanılmak üzere Carrara mermerlerini su yoluyla Roma'ya getirtti, Baltık'la Elbe arasında kanal açıldı. Kuzey polderlerinde, Poitevin bataklıklarında tüketilen su Floransa ya da Roma bahçelerinde keyif verip, otomatları işletip, orgları çaldırıyordu. Böylece doğa güçleriyle yapımcıların dehası birleşiyordu.

Bu mekanik sanatlardaki gelişmenin bir başka sonucu da manevi alanda görüldü. Vicdanlar daha kesin kurallara ve titizliğe alıştı. 15. yüzyıl ve 16.

yüzyılda reformcuların istekleri, filologların titizlikleri, muhasebe okullarının kurulması ve her kente doğru saati bildirebilen sokak saatlerinin yerleştirilmesi ile aynı zamana rastlar. İlk cep saatlerine 16. yüzyılın başında rastlanır. Sayılar dünyanın efendisi kesilir. Arap rakamları tabloların, baskıların, anıtların, arşiv parçalarının üzerinde yeralır. Gemi kullanırken olduğu kadar okurken de titiz gözlemlerde bulunmak âdet halini alır. Bir yanda geminin haritadaki yeri saptanır, öte yanda okuma metinleri eleştirilir. Polonya'lı Kopernik'in gök kürelerin dönüşümünü tesbitiyle, Protestanların gelenekleri bir yana atıp kaynaklara yöneliş dönemi (1543) çok uzakta değildir.

Bütün bunlar okumanın bilindiğini ve okuma isteğinin arttığını gösterir. Cam sanatı da araştırmacılara yardımcı olmaktadır. 14. yüzyılda bir İtalyan, pusulanın mıknatıslı ibresini camla kaplı bir kutuya yerleştirdi. Bir sonraki yüzyılda Barselona'yla Katalonya bölgesi, pek çok Alman ustanın yerleştiği Bohemya/La Lorraine, Le Poitou (L'Argentiére), Normandiya, Le Nivernais (bu iki eyalette soylular camcılardı), Doğu ve Güney Almanya, Avusturya (Viyana ve Weidlingen), İngiltere; Venediğin (Murano, Altare) 13. yüzyıldan beri sürdürmek iddiasında bulunduğu tekeli yokettiler. Cam fabrikaları bundan böyle taşkömürü madenlerinin yakınına gittiler. 16. yüzyılda Lorraine'deki fırınlar Liége'de yuvalandılar. II. Henri, Rouen ve Paris'te Venedik camının gelişmesine destek verdi. 1553'de camlaştırmak fiili dilimizde kullanılmaya başlandı. O tarihte Bavyera ya da Tirol'deki burjuva evlerinin tümündeki pencerelere camlar takılmıştı, (beyaz cam 1463'de bulunmuştu): Evlere daha çok aydınlık girmeye başlamıştı... ve kafalara da. Gözlük

camları bundan böyle Beril'den kesilmiyor, camdan yapılıyordu: Öylesine ayağa düşmüştü ki Ulusal Kütüphane'deki bir estampta küçük bir Alman ya da İsviçre kentindeki gözlükçü dükkanı görülmektedir (16. yüzyıl başları); Quentin Matsys'den Greco'ya büyük ressamlar bankacıları, tahsildarları, bilginleri ve okumuş burjuvaları hep gözlüklü olarak tuvale dökmüşlerdir. 100 bilginin gözlerinin 10 yıl daha iyi görebilmesini sağlamakla, insanlığın yararına 1000 yıllık araştırma yapılabilinmesi mümkün kılınmıştı.

Buna bir de simyacıların işliklerinden çıkıp gravürcülerin, ressamların, kaynakçıların atölyelerine, ilaç yapımcılarının listesine giren kimyasal maddelerin saklanmasında ve damıtılmasında da camın ne derece önemli bir rol oynadığını ekleyebiliriz. Eau-de-vie[2] deyimi 16. yüzyılda ortaya çıkar, şarap ispirtosu 15. yüzyılda, kezzap, asit, asitlik, alkali, alkol, zaçyağı 16. yüzyılda. 1500'lere doğru cam artık kızgın demirle değil elmasla kesiliyordu. Cam bardaklar ve 16. yüzyılın geniş vitrayları da bundan sonra ortaya çıkmıştır. Üflemeyle elde edilen cam aynalar ise Venedik'in sırrı olup, sadece prenslerin ya da diğer büyüklerin odalarını aydınlatıyordu.

Tekstil üretimindeki çoğalmanın, örneğin Flandre'da, teknik gelişmelerle hiçbir ilgisi olmadığı düşünülmüş ve yazılmıştır. Bunun nedeni olarak ticari gelişmeler ve kırsal alandaki işgücünün daha ustaca kullanımı ileri sürülebilir. Ama iki olgu bunun tersini ispatlar, bunların birincisi Ortaçağ'da Bizans'tan, Araplar'dan ya da Çinli'lerden satın alınan kumaşların Avrupa'da dokunması, diğeri de en yoksul kitlelerin bile çok daha ince ve rahat giysile-

(2) Eau-de-vie: Alkollü likör, rakı, Avrupa rakısı (ç.n.).

re kavuşmuş olmalarıdır. Askeri teçhizat ve gemi inşası alanlarında da açıkça kendini gösteren yaratıcılık ruhu, önce Afrika ve Doğu'dan onca pahalıya getirtilen saten, ipek kadife, brokar, ipek, sim, sırmayla işlenmiş kumaşların, pazenin taklidini yapmaya uğraşmış, sonrada bunu iyice geliştirmiştir.

Duvar halıları ve duvar halıcılığı, yâni sadece satmak değil aynı zamanda da üretmek, 14. yüzyıl ve 15. yüzyılda Fransa, Artois ve Flandres'da sanatsal ve dilbilimsel gerçeklere dönüşmüştür. Dokumacılar bundan böyle düz kumaşlar üretmiyor, ressamların verdikleri konuları işliyorlardı: Arras'ın duvar halıları öylesine büyük bir ün kazanmışlardı ki Sultan Bayazıt Niğbolu (1396) zaferinden sonra Jean de Nevers'in fidyesi olarak "Arras'ta dokunmuş kumaşlar" istemiştir, İtalya'da da hah dokuyucularına Arrazzi denmektedir.

Bruges, Brüksel ya da Tournai'de 15. yüzyılda yünü değerli tellerle nakışlamak suretiyle muhteşem mantolar, ayin cüppeleri, kaftanlar, gömlekler yapılıyorsa bunun nedeni, XI. Louis döneminde Le Lyonnais ve La Touraine'e yerleşmeden önce Lucca, Floransa ve Cenova'nın ipliği yumak haline getirmeleri, ipeği eğirmeleridir. Montaigne 1581'de Floransa'da aynı anda 500 yumağı işleyen bir makine görmüştür. Çift atkılı kadife Lombardiya ve Provence yoluyla Rhone Vadisine ulaşmıştır: Valois'ların sarayında saten israfı vardı. Kabarık yün desenler taşıyan halılar, Granada krallığından çıkıp Seine vadisine yerleşmişlerdi. VIII. Charles döneminde, İngiltere'dekilerden üstün yeni "makineye dayanan meslekler"in Montivilliers, Rouen, Paris'te yaygınlaştığını gördük. Yün, 15. yüzyıl sonu ve 16. yüzyıl başında sadece İngiltere'de değil, Languedoc ve İspanya'da da incelmiş, kalitesi artmıştı; Lems-

ter, Segovya ya da Usseau'nun ince serjleri Flandres'ın kumaş ve yünlülerinden çok daha vasıflıydı.

Ve özellikle iplikçilik kent zanaatkârlarının tekelinde olmaktan çıkmıştı. 14. yüzyıldan itibaren köylüler az çok kaçak bir biçimde ithal yünleri sadece çırpıp, dokumakla kalmıyorlar, karıları iki yeni buluştan yararlanıyorlardı. 15. yüzyılda tüm kırsal alanda pedallı dokuma çıkrığının ve örgü sanatının yaygınlaştığını görebiliriz. Birincisi sayesinde örekeden çok daha hızlı bir biçimde hafif ve sağlıklı kumaşlar üretiliyordu: Yatak çarşafları, 1500'lere doğru köylülerin sık kullanmaya başladığı gömlekler, keten ya da kenevir iş gömlekleri. Örgüye gelince (İskandinav ülkelerinden ya da Kuzey Afrika'dan ithal), bu sayede o zamana dek ayaklarına bezler, paçavralar dolayan yoksul işçilere çoraplar, eldivenler, yelekler, başlıklar sağlanmıştı. Çoraplar gibi şallar, omuzluklu başlıklar, çocuk giysileri de evlerde üretiliyordu. İğne ya da tığla yapılan dantelleri de unutmayalım. Tığla yapılan yün örgüler lüks tüketime giriyordu. Venedik ilmeği, Flandres gipürleri, kesik ilmekler, kafes örgüler, kırmalı yakalıklar soylulara ve hanımlara mahsustu. 1505'de Troyes'da ilk yün satıcıları derneği kuruldu. Paris'te Saint-Marcel semti örgü ustalara topluluğunun statüsü 26 Ağustos 1527 tarihini taşır. "İngiliz biçimi çorap" örüyorlardı. İpeğin örülmesinde de çok gecikilmedi. İngiltere kralı VIII. Henri ve Fransa kralı II. Henri ilk ipek çorapları kullanan kişilerdir. 1570'e doğru Nimes, Normandiya ve Cambridge de örücülük mesleğinden sözedilmeye başlanmıştır.

İplik tekniğindeki gelişme, ketenin bollaşması, iç çamaşırı fiyatlarını da adamakıllı indirdi. Ortaçağ'dan beri eski paçavralardan kağıt imâli bilinirdi. Kağıt yapımındaki gelişmeler, maliyetin azal-

ması, matbaacılıktaki son gelişmelerle doğrudan ilgilidir. Yaratıcılar hem zanaatkâr hem de tüccardılar. Amaç daha çok müşteriye hizmet verebilmekti. Paçavradan elde edilen kağıt, ince deri ve parşömene nazaran daha ekonomikti. Özel bir mürekkep oldukça kullanışlı baskı presleri, hem dayanıklı, hem kağıdı yırtmayacak, hem de kolay kullanılacak hurufat gerekiyordu. Bu değişik sorunlar, 15. yüzyılın ilk yarısında oyma baskının gelişmesi, tahta formların madene dökülmesi, is karası ve kaynamış keten yağının temelini oluşturduğu kurutuculu bir mürekkebin bulunması, kurşun ve antimuan alaşımı tek tek kullanılabilen harflerin dökümü, vidalı preslerin kullanılması sayesinde çözüldü. 1440'a doğru Gutenberg ve Mayene ve Strasbourg'lu meslektaşları bu teknikleri koordine ettiler ve baskılı kağıt sayesinde parşömen ayrıcalığına son verdiler.

İcadın büyüğü küçüğü yoktur, çünkü bunların tümü sanatsal bir yaratıya, insanın özgürleşmesine yolaçabilir. Tahta panolara resim bezi yapıştırarak tuval haline getirmek, daha sonra da tek başına tuvalin kullanılması 1500'lere doğru daha dayanıklı, daha geniş ve daha ekonomik bir yağlı boya sanatına götürdü. Kilitleri, menteşeleri geliştiren Alman mekanik uzmanları, estamo ve ofortu icat eden Kuzey'li oyma ressamları tablolarındaki bitkisel ya da hayvansal renkleri sabit bir vernikle kaplayarak 14. yüzyıldan itibaren (Van Eyck'lerden önce, 1425) yağlı boyayı yaratan ressamlar uygarlığa büyük bir hizmette bulunuyorlardı, tıpkı 1350'lere doğru Faenza'da saydam sırlı parlak fayanstan yola çıkıp Granada, Valence, Pola (1330), Castel Durante (1360) daha sonra Faenza, Urbin ve Sienna'da opak kalaylı emaya ulaşan çömlekçiler gibi. Bavyera sobaları camlaştırılmış kumtaşıyla kaplandı. Reims ve Pa-

ris'te (1475), Jean Gobelin gibi dokumacı ustaları nasıl aynı zamanda kimyacı ve boyacı görevi görüyorlarsa, Vinci ve Titien'de esrarengiz renklerini elde edebilmek için asfaltın, otlar ve peynirle yanyana yeraldığı inanılmaz bir "mutfakta" çalışmayı hiç de küçümsemiyorlardı. İsli katır tırnağı, kum ve şarap tortusu katılmış beyaz emay, tuzlu vernik kullanan Renanyalı, Floransalı, İspanyol-Mağripli çömlekçilerin hak ettiği övgüler, bizce 1530'lara doğru tabancayı bulan Pistoia'lı silahçılarınkinden çok daha fazla olmalıdır.

15. yüzyıl ve 16. yüzyılda tıbbın gösterdiği olağanüstü gelişmelere değinilir hep. İnsan vücudu konusundaki titizliğiyle Rönesans bu konudaki merakına denk bir ilerleme kaydetmiştir. Bu alanda da diğer alanlarda olduğu gibi pratisyenler, elleriyle çalışanlar, cerrahlar, yâni kendini kabul ettirmiş topluluk ve grupların dışında çalışanlar en büyük buluşları gerçekleştirmişlerdir. 13. yüzyıl tabipleri harfi harfine Kilisenin şu klişesini uyguluyorlardı: *Ecclesia abhorret a sanguine*, ameliyatları onlar cerrahlara, cerrahlar da berberlere bırakıyorlardı. 16. yüzyıldan itibaren Avrupa'nın her yerinde, dağ tepe dolaşan, Latince bilmeyen ama Kuzey İtalya'daki pratisyenler ve özellikle de fıtığı halletmek, katarakt almak, fistülü kesmek, mesaneden taş çıkartmak, hayvanları iğdiş etmek gibi deneyimler sayesinde epey bilgi edinmiş olan cesur kanatıcılar ortaya çıkmıştı. Tarih, V. Charles'dan XI. Louis'ye kadar Fransız krallarının berberlere tanıdığı ayrıcalıklardan sözeder, Ambroise Paré'de (1532) bunların arasından yetişmiştir. Özellikle 15. yüzyılda idam mahkûmları üzerinde uygulanan in vivo operasyonlar ve Fakültelerin cerrah çıraklarına ve berberlere kadavra teşrihi konusunda izin vermeleri

bunlara örnektir. Vinci ve Michelangelo gibi büyük sanatçılar ve Rabelais gibi büyük düşünürler anatomiyi incelemişlerdir. 16. yüzyılın başında Montpellier, Brüksel, Padova ya da Crémona'daki tıp okulları başarılarıyla parlıyorlardı. Jean de Romani ve Mariano Santo gövde konusunda teoriler geliştirdiler, Belçikalı Vasale 1543'de ilk tam anatomik betimlemeyi yayınladı. İspanyol Michel Servet (1509-1553) kalbin küçük dolaşımını keşfetti; Ambroise Paré (1517-1590) damarların dikilmesini ilk gerçekleştiren kişi oldu. 1579'da Papa XIII. Grégoire cerrahları koruma altına aldı. Görülüyor ki bütün bu araştırmalar ve başarılar, sanatı formüllerini yeniden gözden geçirmeye zorlamıştır. Kimya, metalürji ya da anatomi alanındaki keşiflerden resim ve heykel alanında yepyeni anlatım şekilleri çıkması gerekiyordu.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
1500'DEN ÖNCE GERÇEKLEŞTİRİLEN SANAT ESERLERİ

Ekonomik birikim, bir dördüncü büyük sınıfın meydana gelmesi, keşifler bütün bu birbirine paralel ya da birbirini tamamlayan olaylar ülkelere göre değişik tarihlerde gerçekleşmişlerdir. Dolayısıyla teknikteki gelişmeler ve koruyuculara sıkı sıkıya bağlı olan sanat alanındaki Rönesans az ya da çok gecikmiştir. Ayrıca her ülkede, değişik sanatlar aynı anda yeni bir anlayışa erişmemiştir: Dokuma sanatları ateşli silahlardan çok daha hızlı gelişmiştir. Ayrıca bir yandan ulusal gelenekler, öte yandan sosyal içerik her sanat dalı ve her Devlet'te etkili olmuş, ülkenin yoksul ya da diğerlerinden kopuk, tek başına oluşuna göre bu gerekircilik kendini daha çok hissetmiştir. En çok kol isteyen sanatlar en geç özgürlüklerine kavuşmuşlardır. Ama hepsi bir sınıfın inancını ifade etmeye yönelmiştir. Ortaçağ'da Chartres katedralini inşa için bütün bir halk çalışmıştı; Louvre'daki II. Henri kanadının düzenlenmesi, görüşlerinde son derece dar olan bir ekolün açığa vuruşuludur, aynı dönemde (1549) yayınlanan La Pléiade'ın edebi bildirgesi de buna uygundur.

Bir eserin Rönesans ürünü sayılması için kriter, İtalyanizm, Antik Çağ taklitçiliği ya da paganizm değildir. O takdirde bütün Van Eyck'leri, hemen tüm Alman sanatını yok saymak, Fransa için de VIII. Charles'ın ünlü İtalya seferini (1494) beklemek gerekirdi. Olacak şey değil! Başka kriterler ge-

reklidir. Eğer yaşam sevgisi ve din dışı konular, formüllerden sıyrılmış bireycilik, kalabalıklar arayışı, boyut ve renklerin uyumlu bağdaşımı (tezhipçilik ve aşırılık değil), yeni anlayışın belirtileriyse, o zaman 1336'da ölen Floransa'lı Giotto'yu ve 1319'da ölen Sienna'lı Duccio'yu da Rönesansın Öncüleri ya da ustaları arasına katmalı. Birincisi bir fresk ustası ve bir mimar, Floransa çan kulesinin (1334) planlarını ve desenlerini yapar, heyecanlı ama gayet anlaşılır bir biçimde Assise, Padova ya da Roma'da Saint-François'nın, Meryem'in, İsa'nın, iki Saint-Jean'ın ya da çağdaşlarının yaşamlarını anlatır. İkincisi, Sienna'nın kubbesine bir grup insanı resmetmeyi, ya da insancıl ve güzel bir Madonna sunmayı becerir. Her ikisinin de ustaları doğa ve zamandır. Görüldüğü gibi İtalyan yarımadasının muhafaza ettiği (Taddeo Gaddi, Daddi, Milano'lu Giovanni, Aretino, Giottino) ya da dışarıya gönderdiği: Kastilya'ya Jean I'in yanına giden Gherardo Starnina, Bohemya kralı IV. Charles'ın yanına giden Modena'lı Tommaso, Avignon'daki papalara giden Viterbo'lu Matteo Giovanetti ve Sienna'lı Simone di Martino (ya da Memmi) (1339-1352) İtalyanların tümüne örnek olmuşlardır.

Papalık sarayının freskleri bir rekabet başlatmışlardır. Normandiya dükü Jean, Papa VI. Clément (1349) ile bir görüşmesinden sonra bu sahnenin bir tablosunu yaptırttı ve Pont-de-L'Arche yakınındaki Vaudreuil şatosunun dekorasyonunu başlattı. Ama Valois'ların monden ve zarif yaşamı saraya bir dekor ve yeni konular empoze etti. Aynı olay sadece Vaudreuil şatosunun başına gelmedi. İyi Jean ve oğlu V. Charles'ın malikaneleri, Hotel Saint Paul de Paris ve Vincennes şatosunun da başına geldi. Tarihçiler 1344'den 1380'e kadar olan

dönemde iki saray ressamından sözederler: Jean Coste ve Gerard d'Orléans: Eserlerinin arasında Azizlerin Yaşamlarının yanısıra, Cesar'ın Hayatı'na (1344) Thésee'nin odasına, nihayet çocuklarla dolu bir orman tasvirine (1370) rastlanır. Kral Charles'ın envanterindeki 3906 değerli eşya gibi bütün bunlar da yok oldu. Kabartmalarla süslü ipekler, işlemelerden yapılmış tablolar, mekanik ya da kuyumcu işi parçalar, satranç takımları, tahtıravanlar, tezhipli kitaplar, yağlıboya tablolardan çok daha fazla yer tutar.

Görünüşe göre o dönem Fransız ressamları kral İyi Jean gibi bir Avignon yolculuğu yapmışlar ya da Andre Beauneveu, Van Der Mort, Hugues Portier, Jean de Hasselt ya da Mons'lu Louis gibi Flamanları örnek olarak almışlardır. Buna karşılık duvar halıcılığı bağımsız ulusal bir tür olmuştur. Bruges'lü Jean Bandol'ün sadeleştirilmiş resim taslakları üzerine Paris'li usta Nicolas Bataille, Anjou dükü Louis hesabına 25 m. uzunluk, 5 m. yükseklikte 5 pano dokumuştu: Angers katedralindeki *Apocalypso* (Kıyamet Günü). Kat kat sıralanmış kompozisyon eski, ama teknik yeniydi. 1416'da ölen Berry dükü Jean ve 1405'de ölen Flandres kontu ve Burgonya dükü Philippe, V. Charles'ın kardeşleri, koleksiyoncu ve sanatçı hamisiydiler. 100 yıl savaşlarının soluklandığı bir dönemde Paris, Bourges ve Dijon'da minyatür, kuyumculuk, resim, duvar halıcılığı ve heykelcilik okulları açtılar, İspanya'dan fayans ustalarını çağırıp sanatçı değiş tokuşuna giriştiler. Bunların pek çoğu Flaman'dı, *Berry Dükü'nün Dua Kitapları*'nın yaratıcıları Limbourg'lu Paul ve kardeşleri gibi, Champmol kilisesi mihrabının arkalığını süsleyen (1390) Ypres'li Melchior Broederlam gibi, Louvre'daki *Teslis*'in ressamı (1400) Guel-

dre'li Jean Malouel gibi, *Çarmıha Gerilmiş İsa, Musa'nın kuyusu ve Champmol* manastırı *cümle kapısının* (1395) güçlü yaratıcısı Claus Sluter gibi. Ötekiler Fransızdır, *Roosebecke Savaşı* (Cluny Müzesi) duvar halısını dokuyan Arras'lı halıcılar, 1404'de VI. Charles'a (Altoetting'de) verilmiş küçük altın atı yapanlar gibi. İtalyan okullarında olduğu gibi bu Fransız-Burginyon okullarının da gözleri, gerçek manzaralara oturtulmuş, çağının insanlarına ve dünyaya yönelmişti. Çatışma, idealizmle realizm, gotik sanatla antik sanat arasında değil, eski öğretilerle, adamakıllı incelmiş, Paris çevresi tarafından iyice arıtılmış, çağdaş deneyim arasındaydı.

Sürekli Kuzey'den Güney'e yapılan yolculuklar sonucu Paris, Flaman, Köln (örneğin Veronica), Bohemya (Wittingau'nun *Tutku*'su) ve İtalyan kökenli şaheserler arasında öyle çok ortak özellik keşfedilmiştir ki sonunda tek bir stilden 1400'lere doğru uygarlaşmış, Avrupa'nın tümünü kapsayan bir ilk Rönesans'tan sözedilir olmuştu. Flandres'lar Giotto, Lorenzetti, Gaddi ya da Orcagna taklitleriyle İtalyanizm'lerini durmadan geliştiriyorlardı, İtalya'da, Masaccio'yla güzelliğine daha bir sağlamlık ve belirginlik katmıştı. Yiğit Philippe İtalyan işi fildişi ve altın madalya satın alıyor, Verona'lı bir simsarı "kütüphanesine" kâhya atıyorsa da, Milano'lular 1398'de gotik katedrallerinin taslakları için Flaman ya da Parisli ustalara başvuruyorlardı. 1450'ye kadar İtalyanlar gerçekmiş gibi gösterme alanında çok usta olmadıklarını itiraf ediyorlardı.

Van Eyck kardeşler 15. yüzyılın ilk yarısında, güzel sanatlara ağırlıklarını koymuşlardı. İç savaştan (1410), Azincourt savaşından (1420) ve Troyes Antlaşmasından (1420) sonra zenginlik ve gösteriş Fransa'dan Bourgogne'a ya da Flandres'a göç etmiş-

ti. Limbourg'lu bu iki ressam yağlı boyada o kadar ustaydılar ki herkes bunu onların icat ettiğini sanıyordu. Peşpeşe tabakalar halinde keten tohumunun kurutucu yağını ve kaynamış ve süzülmüş ceviz yağını kullanıyorlardı. Sadece tutkallı boyayla yapılmış tablolarda vernik ya da cila kullanılabiliyordu. Jean de Bourges denilen Jean Van Eyck'in (1384-1441) Bourgogne dükü III. İyi Philippe'in ressam ve erkek oda hizmetçisi olarak diplomatik görevle Portekiz, İspanya ve La Haye gittiğini görürüz. Kardeşi Hubert (1426'da öldü) ve kendinin başyapıtları 1432'de Gand'daki Saint-Bavon kilisesindeki mihrap arkalığı, *Mistik Kuzu*'dur. Bağışçılar, melekler, askerler, yargıçlar, Adem ve Havva vs. den oluşan bu 258 personajm hayranlarını etkileyen sadece simetrik açıdan düzenlenmiş bu hoş ve zarif dünya değil, ama aynı zamanda hem kesin ve derin, hem de ustaca ve parlak sanattır. Beş yüzyıl sonra bile renkler ilk tazeliklerini korumaktadırlar. Buzlu yumuşaklık, manzaranın arka planları, ya da mücevherlerdeki altınların parıltısı hep aynı özenle resmedilmişlerdir. Daha başka Van Eyck'leri de sayabiliriz, *Meryem ve bağışçı* (Bourgogne dükünün bakanı, şansölye Rollin), *Meryem Kilisede* (Bruges'de, Saint-Anne piskoposu), *Dağlanan Aziz François, Piskoposluk kurulu üyesi Van de Pacle, Arnolfini*'ler... Bütün bu tablolardaki dinsel duyguyu reddetmek belki biraz aşırılık olur: Ama Van Eyck'a portre, peyzaj ve perspektif alanındaki yeni kuralların bulunuşunu maletmek aşırılık sayılmaz.

Hollandalı primitiflerin yoğunluk, kesinlik ve parlaklığı onlardan kaynaklanmıştır: A.Van Ouwater, aynı zamanda dokunaklılık ve zerafete sahip, sert bir ressam olan Thierry Bouts (1410-1475), Flaman ekolü, Flémalle ya da Mérode'lu üstat (=R.

Campin, J. Daret ya da bir sonraki, genç?), Rogier Van Der Weyden 1435-1464 arası, Memling, portreci, azize Ursule'ün vakanüvisi (1489), sevecen Gerard David onun Bourges'daki ardılı (1488'den 1509'a). Bizzat İtalyanlar, 1460'da Milano'lu Zanetto Bugatto gibi, bu üstadların yanına bir şeyler öğrenmeye gelmişlerdi. Lorenzo di Credi veya Ghirlandajo Floransa'da, Zelanda'lı Hugo Van Der Goes'in Medicis'lerin "adam"ı Thomas Portinari (1470) için Bruges'de yaptığı geniş, İsa'nın Doğumu motiflerini kopye ettiler. Güçlü portreci Messina'lı Antonello bile, Louvre'daki *Condottiere*'nin, Milano ve Viyana'daki Kafaların, Londra'daki *Aziz Jerome*'un yaratıcısı *Calvaire d'Anvers*'in kusursuz yaratıcısı bile, 1470'lerde Flandres'da Van Eyck'in yetiştirmelerinin birinden yağlı-boyaya bir tür emaya dönüştüren yağlı vernik tekniğini öğrenmiş ve sırayla bunu Venediklilere (1475-76) ve Napolililere öğretmişti. Anjou ve Provence dükü "kral" René 1442'yle 1480 arası yanına sadece Flamanları çağırdı. Colmar'da Martin Schongauer (*Gül Çalılarındaki Meryem*, 1473), Schwaben ve Franken havzasındaki mihrap arkalıklarını yapan Alman üstadlar, Barselona'da Luis Dalmau, Lizbon'da Nuno Gonçalves (1460), her biri, erkeksi ya da mistik, ciddi ya da zarif kişilikleriyle hepsi Flaman ya da Hollandalı üstatların etkisini kabullendiler.

Bütün bu sanatçılar içinde Rogier Van Der Weyden ve Hans Memling'in ayrıca üzerinde durmaya değer. Birincisi 1399 veya 1400'lerde Valon'da Tournai'de doğmuş ama Flamanlar arasında yetişmiştir. Görünüşe bakılırsa 1425'lere doğru Brüksel'e yerleşmiştir. Bugün onun Tournai arşivlerinde 1427 ve 1432'de Robert Campin'in çömezi olarak adı geçen bir Rogelet De La Pasture ile karıştırıl-

masından kaçınılmaktadır. Bazı eleştirmenler (Renders, Max Friedlander vs) Liege yakınındaki, Flémalle'li meçhul üstadın eserlerini onun gençlik yıllarında yaptığını ileri sürmektedirler: *Meryem ve Çocuk* (Frankfurt), *Azize Barbara Okuyor* (Prado), *Çobanların Tapınışı* (Dijon), Berlin'deki bir *İsa'nın Çarmıha Gerilmesi*. Her ikisinde de benzer bir desen bilimi, doğruluk ve dokunaklılığın benzer bir bileşimi, benzer içtenlik duygusu ortaya çıkmaktadır. *Meryem'in saçlarını tarayan Aziz Luc*, Azize Barbara okuyor'u anımsatır. Herhalde Rogier biraz sert, uzun biçimleri, dramı vurgulayan ağırbaşlı renkleri sevmektedir. Escurial'deki, Affizi'deki, Saint Pierre de Louvain'deki *İsa'nın Çarmıhtan İndirilmesi* tabloları, *Ağlayan Meryem*'deki (Brüksel) Meryem'in yüzü, Berlin ve Viyana'daki *Meryem* ve *Azize Catherine* panoları. 1435'de Brüksel kenti başressamı oldu sonra İtalya'ya gitti: 1450'deki Jübileye katıldı. *Tutku*'daki (Napoli) sahneler ve *Banyodan çıkan genç kadın*'da (Cenova) da belirginleştiği gibi bu yolculuğun yumuşatıcı bir etkisi görünür: Aynı duygu *Yargı Günü* (1452'lere doğru, Hospice de Beaune), *Yedi Kutsama* (Anvers) adlı üç kanatlı tabloda da, Berlin'deki *İsa'nın doğumu*'nda da, Münih'teki *Kâhin Kralların Tapınışı*'nda da sezilir. 1464'de öldü. Hollanda ekolünde, örneğin Bouts'da ve Almanlar'da en azından Van Eyck'inki kadar derin bir etki yaratmıştır. Bir yüzyıl boyunca İtalya ve Avusturya'da ondan sözedilmiştir.

Memling'e gelince (1435?-1494) Mayence yöresinde doğmuş olup, Brüksel'de Rogier Van Der Weyden'in öğrencisi olana dek Köln'de çalışmıştır. 1476 ile 1494 arası Bruges'e yerleştiğini görürüz. Alman oluşu dolayısıyla mistik olup, Flandres'daki ikâmetiyle gerçekçi ve derin bir gözlemci olmuştur,

1477'de *Meryem'in yedi acısı*'nı 1479'da *Azize Catherine'nin mistik evliliği*'ni ve *Kâhin Kralların Tapınışı*'nı; 1484'de belediye başkanı Moreel'in Saint Jacques kilisesine armağan ettiği büyük *Aziz Christophe* üç kanatlı tablosunu, 1489'da *Jacques Floreins ailesi Meryem'in ayaklarında*, ve şaheseri *Azize Ursule'ün Sandığı*'nı ve nihayet 1491'de *Tutku* (Notre Dame de Lübeck) poliptikini yaratmıştır. Najera'daki (Eski Kastilya) orgun tahta kısmında yapılmış olan *Semavi Konser*'de Hugo Van Der Goes gibi insanları doğal boyutlarında göstermiştir. Minyatür, yeteneğine daha uygundur. Bombe alınları, ince burunları, açık şakakları, iç dünyasına dalmış gibi duruşları, manzaranın ustaca düşlemlerinin daha da etkili kıldığı ideal bir yumuşaklık havası - bazıları safça der- ile figürleri hemen tanınırdı.

Burgonya düklerinin (Viyana'da) kiler gibi, o dönem prenslerinin hazinelerinin büyük kısmı kabartma mine ya da değerli taşlarla bezenmiş haçlar, kupalar, yüzükler, broşlardan oluşan mücevherlerle doluydu, bunlara Roger Van Der Weyden'in modellerine göre hazırlanmış mobilyalar, duvar halıları, ipek, gümüş, altın, inci işlenmiş papaz cüppeleri, kilise ayin giysileri de eklenebilir. 1450'lere doğru küçük Audenarde kentinde ve Hasdin şatosunda 14.000 sanatkâr çalışıyordu. Olivier de la Marche ve Guillaume Chastellain'in de övdükleri Hesdin şatosu Avrupa'nın en büyük müzelerinden biriydi.

Bu arada İtalyanlar başka yönlerde de araştırmalar yapıyorlardı. Tensel istekleri aşağılamak amacıyla, dinsel nedenlerle, Ortaçağ'da çıplaklık ve hareketin gösterilmesinden kaçınılmıştı. Çizgi, biçim kabartısı, oranlarda doğruluk Quattrocento (bizim 15. yüzyıl) da özellikle Toscana'lıların merakını

uyandırmıştı. Göğün berraklığı, iklimin nispeten yumuşak oluşu, son anda işlenmeye başlayan Roma mirası, sosyal yaşam şartları sayesinde kolaylaşan rekabet, kuşkusuz büyük buluşların gerçekleştirilmesine katkıda bulundular. Ressam Vasari bu şartların bir kısmının altını çizmiştir. Ama Floransalı her şeyden önce inşaat alanında bir dehaydı. Büyük mimarların pek çoğu aynı zamanda heykeltraş veya ressam veya maden oymacısıydı. Hiçbiri antik modelleri kopye etmedi, hepsi, bir sentez ruhu, bilim ve sanatın sıkı işbirliğiyle ilerlemeyi yeğlediler.

Ghiberti, 1425'den 1447'ye kadar, Floransa'daki vaftiz yapılan yerin kapısındaki 17 bronz alçak kabartmayı 22 yılda gerçekleştirdi. Peşpeşe gelen planlar perspektif etkisi uyandırıyor ve kaçış kavramını belirginleştiriyordu. Donatello (1383-1466) ifade ve düşüncenin tüm modellerini bronz ve mermerde yaşattı: *La Cantoria* (Koro yeri) ve Berlin'deki *Tefli Melek*'deki çocuklar, *Aziz Jean Baptiste* ve özellikle de *Çıplak David* ve Floransa'daki *Aziz Laurent* gibi yeni yetmeler, Campanile'deki *Zuccon* gibi yetişkinler. Ama hem dinsellik, hem de gerçekçilik açısından şaheserleri, eski *Azize-Madeleine* (Vaftiz yeri) deki tahta heykel ve bir Padova meydanına dikilmiş (1443-1453) bronz atlı heykeli *Gattamelata*'dır. Luca Della Robbia (1443'lere doğru) ve yeğeni Andrea, Faenza ve Floransa'daki vernikli çömlekçilik ve içinde kalay bulunan Endülüs çinileri (Majolique) konusundaki araştırmalardan yararlanarak çok renkli pişmiş toprak alanında uzmanlaştılar: Birincinin *Cantoria*'sı, *Madonna*'ları, ikincinin *Ziyaret* ve *İsa'nın çarmıha gerilmesi* sevecen ve dokunaklı bir Hıristiyanizmin ifadeleridir. Masaccio (1401-1428) ve papaz Fra Angelico (1387-1455) biri biçim ve gölge bilgisi, diğeri

de ışığının pırıltısıyla Carmine ve Floransa'daki Saint-Marc manastırındaki freskleriyle erkeklik gücünü ve Hıristiyan inceliğini derinleştirdiler.

Ressamlar bilimsel bir biçimde çizgilerin uzanışını, değerlendirilmesini, kontrastları ve anatomiyi inceliyorlar. Fra Filippo Lippi (1407-1469), Cennet Ressamı Fra Angelico'nun; B.Gozzoli (1420-1497) Medici'lerin büyülü dünyalarının izindeyseler de Uccello ve Piero Della Francesca'nın perspektif üzerine yazılar yazdıkları Floransa'da, Ghirlandajo (1449-1494), Verrochio (1435-1488), *Venüs* ve *İlkbahar Allegorisinin* yaratıcısı Botticelli (1441-1510), resim bilimi, biçim kabartısının bazen endişe veren esnekliği konularında Vinci'nin hemen başta gelen habercileridirler.

Paduan Mantegna'nın (1431-1509) tarzı daha kuru daha serttir: Louvre'daki *İsa'nın Çarmıha Gerilmesi*, Londra'daki *Zeytinlikli Tepe*, Brera'daki *Ölü İsa*, Mantoue'daki Saray ve Padova'daki Eremitani freskleri sertlikleri, şaşırtıcı bakış açıları, arkeolojik bilgileriyle değer kazanıyorlardı. Umbria'lı Signorelli (1441-1523), Michelangelo'yu haberler gibidir: *Dünya'nın Sonu* (Orvieto'da)nda lânetlilerin kasları gerektiği gibi gösterilmiş ve ıstırap çok insanca belirtilmiştir.

Yeni bir mimari ve heykelciliğin yaratıcıları olan Brunellesco (1377-1466) ve Verrochio'yu (1435-1488) ayrı tutmak gerekir. Birincisine, Floransa katedralinin ünlü kubbesi, Santa Maria del Fiore'yi (1420-1434) borçluyuz. Antik Çağ ve Bizans dönemi kubbelerinden çok farklıdır. Çok yüksek görünüşüyle ucu göğe çarpmış bir yumurtayı andırır: Benzetme mimara aittir, dar bir zemine rağmen 107 m. yükseklik verilebilmiştir. Dekorasyon mermer geometrik panolarla yapılmıştır. Korniş ve duvarayak-

larının bazı ayrıntıları az da olsa Roma sanatını anımsatır. Ama Brunellesco'nun Grek haçıyla inşa ettiği San Spirito, San Lorenzo (1425) kiliseleri alçıdan tavan süsleriyle latin bazilikalarını andırır. İlk kez zengin Pazzi'lerin ibadethanelerinde (1420) antik biçemin tekrar ortaya çıktığına tanık olabiliriz, ama bu kez beşiktonoz ve Donatello ve Luca Della Robbia'nın (1400-1482) eserleri olan fayans madalyonlarla tamamlanmaktadırlar. 1445'te başlanılmış son derece dengeli ama biraz hantal Pitti sarayında da, resim ve heykelcilikte görülen anlamlı çizgileri kullanma endişesi görülür.

Dinsel ya da laik bütün mimarlar arasında bir rekabet başlamıştır. Ricardi (1430) sarayının yaratıcısı Michelozzo, Ruccelai sarayı (1453) mimarı Alberti, süssüz cephelerde (Sokak'tan korkuluyor) derz çizgisi, kabartma, korniş ya da süperpoze yarımayaklar kullanılıyor. Alberti Sainte-Marie-Nouvelle'de (1456) iki konsol ya da kanatla yanaşmış sütunlu girişi kullanır, daha sonraki üç yüzyıl boyunca cizvit kiliseleri hep bunu taklit etmişlerdir.

Uzun yıllar simetrisiz, ama zengin, şık ve güleryüzlü (örneğin Doj'lar sarayının batı cephesi) gotik mimariyi muhafaza eden Venedik, Pietro Lombardo'nun Vendramini-Calergi sarayını inşa etmesiyle 1481'de yeni stili kabullenmiştir. Burada her şey simetriktir, kapı cephenin tam ortalık yerine açılmıştır, yuvarlak çerçeveli kabartmalar dışında dekorasyon için antik sanattan yararlanılmıştır, sütun tabanı, kat saçakları ve süperpoze sütunlar gibi. Pencereler, kapılara süsler, alınlıklar konmuştur. Duvarayakları çizgiler ya da mezarı anımsatan (grotesk denir) motiflerden esinlenmiş arabesklerle süslenirdi. Bu süsleme ustalığına örnek olarak Venedik'teki Santa Maria dei Miracoli'yi (1481), Pavia

manastırını (1491) Sienna Duomo'su kütüphanesini (1497) sayabiliriz. Tüm Avrupa bu örnekleri anımsayacaktır.

Aynı zamanda hem kuyumcu, hem ressam, hem heykeltraş, hem mimari olan Verrochio'ya gelince hakkında Donatello'nun öğrencisi, Vinci'nin ustası gibi sözler söylenirse de o zamanında yalnız bir dâhiydi. Floransa'daki *David*, *Aziz Thomas'ın İnançsızlığı*, Venedik'deki (1480) *Colleone*'nin atlı heykeli canlılıkları, hem titiz, hem güçlü tarzlarıyla hiçbir tasnife sığamazlar. Bir hareketi ifade etmeyen tek bir çizgi yoktur.

15. yüzyıl Almanlarının katkıları özellikle usta oldukları teknikler alanında olmuştur: Tahta ve madeni gravürler, tahta heykelciliği. Çünkü resim alanında Hamburg'lu üstat Francke (1424), Lochner (Kâhin Kralların Tapınışı 1435) ile Köln ekolü, Conrad de Soest'le (1404) Westfalya ekolü, Lucas Moser'le (1431) Schwaben ekolü sıkı sıkıya tezhiplere, Burgonya kilise mihrap arkalıklarına bağlıdır. Bir sonraki nesil gözlerini Bouts, Van Der Weyden ve Flémalle'li üstada çevrilmiştir; bu arada Conrad Witz (*Mucizevi Av*, Cenevre'de) ve Gabriel Males-Kircher (*İsa'nın çarmıha gerilmesi*, Nuremberg'de) bu iki güçlü ve acımasız gözlemciyi ayrı tutalım, kesik kıvrımlar, belirgin kabartmalar, hatta yontulmamışlık. Alman sanatını diğerlerinden ayırır. Nuremberg üç usta heykelciyi ortaya çıkarmıştır: Veit (Guy) Stoss; kendisine Saint Laurent kilisesinde asılı tahtadan *Meryem Ana'ya Dua*'yı Notre-Dame'ın mihrabını ve Krakowya'daki Casimir'in anıtmezarını (1486) borçluyuz; Adam Kraft Schreyer gömüt yazısını ve Saint Jean (1490-1505) mezarlığı durak yerlerini taşa yontmuş, Peter Vischer, Aziz Sebald'ın (1488) sandığı ve mezarlarının dökümcü-

sü. Öteki Tuna'lı kreasyonlarda da hep aynı uzun hatlı gövdeler, aynı dürüst suratlar.

Alman sanatı esas üstünlüğünü gravürde gösterir. Dinsel eğitim amaçlı ya da panayırlara yönelik oldukça kaba resimleri bir yana bırakalım. Estamp sanatı, 1466'da üstad E.S. ile, Martin Schongauer'le (1445-1491), bakır gravürcüsü Alsace'lılarla, Nuremberg'deki atölyesinde *Hazine ve Kronik* (1493-4) gibi tahta üzerine ünlü eserler yayınlayan Wolgemut'la başlar. Bu sanat özellikle ifade, pitoresk ve ışık meraklısı geniş halk yığınlarına ulaşmak istemektedir. Kuyumculuğa da katkısı olur tanıtıma da, çünkü dinsel kitapların resimlenmesini sağlar ve başka sanat şaheserlerinin tanınmasını yaygınlaştırır. Ama gravürün bütün bu saydıklarımızın da üstüne çıkmasını Albert Dürer'e (1471-1528) borçluyuz. Almanya'nın Floransa'sı sayılan Nuremberg'de, kuyumcularla dolu bir çevrede doğup yetişmiş olan Dürer, Wolgemut'un yanında resim eğitimi görüp 1490'la 94 arasındaki dönemi Alsace'da Schongauer kardeşlerin yanında geçirmiş, tahta gravürlerini derlediği bir kitap çıkarmış, (*Mahşer Günü*- 1498), çeşitli baskılar (tahta ve bakır) kompoze etmiş, kendi portresini (Prado'da, 1498) sonra da *Kâhin Kralların Tapınışı*'nı (1504) yapmıştır. İki yıl Venedik'te (1505-1506), daha sonra iki yılda Hollanda'da (1520-21) bulunmuş, bu arada en ünlü bakır gravürlerini yayınlamış, örneğin *Küçük Tutku* (1512), *Şövalye, Ölüm ve Şeytan, Melankoli, Aziz Jerome* (1513-1514). Tabloları arasında önde gelenler *Adem ile Havva* (1507) *Dört Havariler*'dir (1526). Dikkatli bir doğa gözlemciliği, bazen gerip, ateşli bir düşgücü, coşkusu, allegori ve işaretlere merakıyla çağının Almanya'sının kaygılarını kusursuz yansıtır.

15. yüzyıl Fransa'sında bir büyük isim hüküm sürer, Jean Fouquet (1415?-1481?) 1445'de gittiği Roma'da bile bir üstat olarak kabul görür. Eserlerinden Kral VII. Charles ve şansölyesi G. Jouvenal des Ursins (1460) portrelerine Louvre müzesinde, *Heures d'Et. Chevalier* (1450?) ve *1458 Parlamento-su*'na Chantilly ve Münih minyatür müzesinde, azizi tarafından Meryem'e takdim edilen kilise görevlisi *portresine* de Berlin ve Anvers'de rastlanır. Fouquet'den sonra (François, Piqueau, Bourdichon) bir Touraine ekolünün varlığı kabul edilse bile onun hakkında bir "Fransız stili"nden sözedemeyiz. Renklerin çiğliği, duruşlardaki katılık eleştirilebilir, ama erkek yüzlerinin zarif canlılığını ve ciddiyetini, dişi modellerin çapkın inceliğini yadsıyamayız. Minyatürlerindeki köylü kızlarını, özellikle de Agnes Sorel olduğu iddia edilen Anvers'li *Meryem*'i düşünüyorum.

Başka iki merkez Uzés'li Nicolas Froment (Kral René'nin ısmarladığı *Alevli Çalı* 1475) ile Provence, Enguerrand Quarton veya Charonton'la Picardie idi. Bu sonuncusu *Meryem* (1452-1461) ve Moulins Katedralinin Efendisi'nin (1495) yaratıcısıdır. Bunların eserleri çok daha az özgün olup, yaşam sevgisi ve yaratıcılıktan yoksundur. Tabii bunun tersini de iddia edenler vardır. Bir Avignon ekolünden bile sözedenler çıkmıştır, oysa oradaki, Aix, Marsilya, Nice, Sospel ve Carpentras'lı yeni zengin armatör ve tüccarları tatmine yönelik, siparişle yapılan bir sanattan öte bir şey değildir.

Krallarca korunan duvar halıcılığı konularını yeniliyordu: Dinsel ya da putperest, Allegorik ya da *Rubicon'u geçen Sezar* (Bern) gibi tarihi konular olup sadece Hıristiyan olmakla yetinmezler. Bourges, Troyes, Amiens, Aubusson (Boussa şatosu) gibi

yeni merkezler, 1474'de mahvolan Arras ve yüzyılın sonunda Pieter Van Aelst de denilen Pierre D'Enghien ailesinin parladığı Brüksel'le rekabete girmişlerdi. Duvar halısı dokuyanlar yeşilimsi sarıyla maviyi pek sevdiklerinden, Fransızların fantezi ve özenlilikleri özellikli yeşillikler ve ekin tarlalarında kendini gösterir.

Bitirirken, Limoges'da 15. yüzyılın son çeyreğinde (1471 hatta belki VII. Charles döneminde de) oymalı emay usulünü değiştirip plakaların yamulmasını önlemek amacıyla bir kontremayla emayı bakıra sürmek usulünü geliştiren minecilerin gayretlerini de unutmamak gerekir. Dinsel konularının içten ve sıcak havaları Saintonge ya da Poitou'nun vernikli ya da mineli çömlekçilik araştırmalarını gözardı ettirdi.

Aynı dönemde, perspektifteki gelişmeler ve ayarlama tekniklerindeki gelişmelere bağlı olarak markütöri sanatı Padou, Parma ve Lucca'da Cristoforo ve Lorenzo Da Lendinara kardeşler tarafından, Verona'da da dominiken papazı Giov. Da Verona tarafından üne ulaştırıldı. Bugün koleksiyoncu ve tarihçiler bu sanatın ihtişamını, soyutluğunu, büyük ustalığını da keşfetmektedirler.

BEŞİNCİ BÖLÜM

16. YÜZYILDAKİ SANAT ESERLERİ

16. yüzyılın perdesi açıldığında yeni siyasal ve ekonomik ünitelerin oluştuğu sıralarda, her ülke kendi sanat geleneklerine ve özel alanlarına sahip gibiydi. Bunlar karşılıklı etkileşimlerle daha da karmaşıklaşarak gelişiyorlardı. İtalya yarım yüzyıl kadar belli bir çekiciliğe sahip oldu, aslında bu Roma'nın II. Jules (1503-1513) ve X. Leon (1513-1521) dönemlerinde dünyanın başkenti rolüne tekrar kavuştuğu abartısının sonucudur. Öncellerinin kopye edilmesine, güzellik, çıplaklık ya da ifade kurallarına dayanmayan, insanın daha derinden incelenmesini isteyen yeni okullar açılıyordu. Pavie, Roma, Bologna ve Venedik'le rekabet eden Floransa'nın etkisi genellikle bütünün yapısından çok dekorasyonuna yöneliktir. Rönesans İtalyanizmle, antik sanat taklitçiliği karıştırılmamalı.

Sanatçıların kişiliği çok belirgindir, Ortaçağ eserlerinin anonimliği bitmiş, 15. yüzyılda isimler belirmeye başlamıştır. 16. yüzyılda isimlere yaşamlar eklenmiştir. Kendisi de bir ressam olan Vasari (1512-1574) gibi biyografi yazarları, büyük yaratıcıların mektup veya anlaşmalarından çıkan bilgileri tamamlıyorlardı. Vinci, Michelangelo, Benvenuto Cellini sadece sanatçı değil aynı zamanda yazar, bilgin ve düşünürdüler.

Hiç kimse 1452'de Vinci'de doğmuş, bir Floransa noterinin gayrımeşru oğlu Leonardo kadar sanat

üzerine kafa yormamıştır. Paris ve Londra'da muhafaza edilen mektup ve notları, *Resim Üzerine İnceleme* adlı kitabı, dersleri de bugüne ulaşan az sayıdaki eserleri kadar ona tanıklık ederler. Güzellik aşkı kadar, anlamak ve keşfetmeye olan tutkusuyla kavrulan Vinci sanatını bir "İlahi teselli", bir "akıl işi" mertebesine getirmiştir. İşte bu nedenle *Kayalıklardaki Meryem* (1483?), *La Belle Ferroniere*, dük Ludovic Le More'un mühendis, mimar, heykelcisiyken 1497-98'de Milano'daki Sainte-Marie-des Grâces'ın yemekhane duvarına resmedilmiş *Son Akşam Yemeği*, *Azize Anna Meryem ve Bebek İsa* ile (1502'lere doğru), *Anghiari Savaşı* taslakları (1504-1506, kopyalarından tanımıyor), I. François'nın 4000 düka altını ödediği güne kadar yıllarca yanında gezdirdiği rötuşlanmış *La Joconde* (ya da *Les Jocondes*?), Louvre'da saklanan desenler, *Aziz Jean Baptiste*, *Bacchus*, işte bütün bunlar o güne dek görülmemiş kesinlikteki bir şekil kabartısının neredeyse olağanüstü bir tinsellikle birleşmesine tanıklık ederler. Çizgilerin etrafındaki saydam gölge oyunları, ışıktan gölgeye geçiş (sfumato) ya da bir fondü bütün bu tebessüm ve tenlere yaşamın belli belirsiz titreşimini verir. 1519'da, Fransa kralının 1516'da kendisini yerleştirdiği, Amboise yakınındaki, Cloux şatosunda öldü. Kuzey İtalya'da ondan esinlenenler arasında Beltraffio, Solario, Da Seste ve özellikle de Luini (1480-1532) ve Sodoma'yı (1477-1549) sayabiliriz, Flaman taklitçileri saymıyoruz bile. İki Floransalının Fra Bartolomeo (1475-1517) ve öğrencisi Andrea Del Sarto (1481-1531), iki renk üstadının ayrıca üstünde durmak gerek: İkincinin ahenkli ve yumuşak Meryemler'i, Saint-Salvi manastırındaki *Son Akşam Yemeği*, Vinci'nin sfumato'sunu ışıklı bir atmosferle kaynaştırır.

15. yüzyıl sonu ihtilaller ve savaşlarının hızlandırdığı Floransa ekolünün gerileme süreci özellikle Roma'da ressam ve mimar Raphael ve Michelangelo'nun ortaya çıkmasıyla başlamıştır, Bramante'yle birlikte Roma'yı gerçek bir sanat merkezine dönüştürdüler. Ama bunlardan birincisi, Urbino'lu ressam Giovanni Santi'nin oğlu, Pérougia'lı Vanucci, diğer adı Perugina olan bir ressamın, daha doğrusu onun atölye şefi Pinturicchio'nun (1500-1504) yardımcısı olup, Floransa geleneğinden çok daha az entellektüel ve Ombria geleneğine sıkı sıkıya bağlıydı. Çok etki altında kalan ve kadınsı karakterli Raphael'in (1483-1520) diğer iki manevi atası Venedik ekolünün kurucusu Giovanni Bellini (1430-1516) ve Bologna'lı ressam-kuyumcu Francia idi. Onlardan hemşerisi Viti aracılığıyla saf konturlar, tombul şekiller, ışıltılı yumuşaklık gibi özellikler kaptı.

Halkın sevgisi ve Papa'ların desteğiyle dolu kısa ama başarı dolu bir hayattan geriye dâhi bir yeniyetmenin anısı kaldı. Freskleriyle Vatikan'ın salonlarını ve kapalı galerinin 13 locasını süslemiş, yüzlerce tablo ya da taslak yapmış, 1514'de Bramante'nin ölümünden sonra Roma'da, Saint-Pierre'deki çalışmaları yönetmiş, Roma anıtlar ve eski eserler müfettişi olmuş, sanatında antik ve Hıristiyan idealizminin kaynaşmasını sağlamıştır. Meryemleri: *Sposalizio, Güzel Bahçıvan Kız, Otlak, Foligno, Grand Duc, Casa Tempi, Sainte-Sixte, Balıklı Meryem, Meryem Sandalyede, Sainte-Barbe ile Papa arasındaki Meryem, Kutsal Aile*; büyük toplulukları gösteren eserleri: *Atina Okulu, Kutsal Tartışma, Parnasse, St. Pierre'in Kurtuluşu, Transfiguration*; İncil'den sahneleri yüzyıllar boyu İtalyan güzelliğinin ve inceliğinin özünü oluşturdular. Peşinden gelen Sebastiano Del Piombo'nun (1485-1547) renkle-

ri bile üstadın etkisini unutturamadı. 1516'yla 1519 arası Brüksel'li Van Aelst'ler Raphael'in çizimlerinden *Havarilerin Eylemleri*'ni dokudular, onun sayesinde tabloları taklit etmek duvar halısı dokuyanların kuralları arasına girdi, bu Fontainebleau'daki (1532) geçici atölye için olduğu kadar Ferrare'daki (1534) için de geçerliydi.

Floransa doğumlu Michelangelo Buonarroti (1475-1564) önceleri Floransa'da, koleksiyoncularının gözlerini kamaştırdığı Muhteşem Laurent'ın yanında çalıştı. 20 yaşında yaptığı *Uyuyan Cupidon* adlı heykel Antik Çağ'dan kalma sanıldı. *La Pieta* (1498) ve *David* (1504) bu mermer anatomi şaheserleri şöhretini perçinlediler. V. Jules 1505'de onu Roma'ya çağırdı. Papa'nın ısmarladığı mezardan sadece *Musa ve Esirler*'i tamamlayabildi, çünkü 1508'le 1512 arası Sixtine Kilisesinin kubbesini fresklerle dekore etmek zorundaydı (*Havva, Sybillalar ve Ermişler*). VII. Clement için Julien ve Laurent De Medicis'in (İl Pensieroso) oturmuş heykellerini ve mezarlarındaki "yatan figürü" yaptı: *Akşam ve Şafak, Gündüz ve Gece*. III. Paul için Sixtine'in dip duvarına muazzam *Son Hüküm* (1535-1541) freskini yaptı. 1550'de büyük bir aşk ve hırsla Floransa katedralindeki tamamlanmamış *Çarmıhtan İndiriliş* heykelini bitirdi. 72 yaşında, Saint-Pierre'in mimarı olmayı kabul etti. İlk planı değiştirip kubbenin her direğine 70 m. yükseklik verdi, kubbe kasnağını sıra sütunlar olmadan inşa etti, 42 m. eninde, 52 m. yüksekliğindeki oval kubbe desenini çizdi ve bunu kendisinden sonra gelenler gerçekleştirdiler. Bütün ürettiklerinde bu tutarlı ihtişam merakı görülebilir. Çıplaklarındaki çıkıntılı kaslar, insanüstü personajların coşkuları hep "bin zevk bir acının yerini tutamaz" inancında olan endişeli ve çılgın ruhları yansıtır.

Dersleri, kuyumcu ve maden oymacısı, *Galip Persée, I. François'nın Tuzluğu* (1543) ve *Fontainebleau'nun Su Perisi*'nin yaratıcısı Benvenuto Cellini'ye (1500-1572); *Uçuşa Hazırlanan Mercure*'ün yaratıcısı heykeltraş Douai'li Jean Boulogne'a ve Rodin'e dek pek çok heykeltraşa ilham verdi. Mimarlık alanındaki çalışmaları Romalı mimar Vitruve'nin kitaplarının yayınlanması ve incelenmesi ve II. Jules'ün (1503-1513) antik sitelerin kazılarla araştırılması konusunda emir vermesiyle başlayan büyük hareketin içinde yeralır. Saint-Pierre'deki, ilk çalışmaları yöneten Urbino'lu Bramante'den (1444-1514) beri ön cephelerin stili daha görkemli daha "klasik"tir. Sütunlar dekoratif olmaktan çok yapıcı bir rol oynarlar. Bramante sütunlar arasında muntazam olmayan boşluklar bırakmayı icat etti, Sangallo, Pandolfini ve Raphael duvarlar arasında demir bağlamayı, silmelerle süslü savakları, pencere üstü süslerini (Farnese sarayı), Michelangelo iki katı kapsayan devasa sütunlar (Senatör sarayı), şekilli ya da yuvarlak oyulmuş frontonları (Porta Pia) yarattılar.

Kuzey İtalya'da daha sevimli bir sanat uygulanmıştır. Verona ve Venedik'te 1525-1550 arası mimar Sammicheli sarayların ön cephesinde katlarda sütunları muhafaza etmiş. Sansovino diye de adlandırılan mimarlık çalışmaları ve heykelleriyle tanınan Jacopo Tatti (1486?-1570) Saint-Marc kütüphanesini (1536) parmaklıklı korkuluklar, frizler, Raphael'i anımsatan yuvarlak çıkıntılarla şenlendirmiştir. Burada Andrea Palladio (1518-1580) tarafından Viçence'de yaygınlaştırılmış bir motifi kullanmıştır. Mermerlerin çokrenkliliğiyle daha da belirginleşen "Palladio motifi" Devrim'e kadar klasik yontuculuğa ilham kaynağı olmuştur.

Yağlıboya resme gelince, Venedik ekolü renklerinin yoğunluğuyla dikkati çeker. Vivarin'ler, 15. yüzyılda mine ve mermer alanında, Bizans Madonnalarını ve putti ve melekleri de katarlar; Gentile Bellini (1429-1507) ve Carpaccio (1455-1526) Venedik ışığı gibi yaldızlı efsane ve törenleri resmederler. Ama Gentile'nin kardeşi Giovanni Bellini (1430-1516), Mantegna'nın sert biçiminden Giorgione'nin (1476-1510) şiirselliğine geçerek Ekol'e en canlı tonlardan, özellikle sarı, nasıl bir aydınlanmanın yansıma ve yumuşaklığına geçilebilineceğini öğretir. Aynı dönemde, Kuzey'in cam ustaları ve halı dokumacıları da yünde ya da vitrayda parlak sarının kaynaklarını öğrenip ışıldatırlar. Önceki yüzyılların altın sarıları, mavileri, dumanlı renklerinin yanında 16. yüzyıl bu renk egemenliğinin damgasını taşır. Gençliğe ve yaşama olan sevgisini ifade eder.

Le Titien diye adlandırılan Tiziano Vecelli 1489'lara doğru Cadore dağlarındaki Pieve'de doğmuş, 10 yaşlarında Venedik'e getirilmiş, Zuccato ve Giov. Bellini'nin yanına çırak olarak verilmiş, sonra güzel vücutların dolandığı allegori ve conversazione'lerin ressamı (*Fırtına*, Venedik'te, *Gözde*, Viyana'da) Giorgione (1510'da ölmüş) ile işbirliği yapmıştır: Kuşkusuz Louvre'daki *Kır Konseri* ile Dresde'deki *Yatan Venüs* bu dönemden kalma eserlerdir. Kadife gibi tenler, göklerin derinliği, gölgelerin bolluğu, genellikle tuvale yapılmış, yağın verdiği sıcak ve parlak renkleri kapsayan 4000'e yakın olgunluk dönemi tablosunda bol bol görülür; Charles-Quint'in onu çağırdığı her yerde, Venedik'te, Padova'da (1511), Roma'da (1514 ve 1546) ya da Augsbourg'da (1548, 1550-51) bunlara rastlanır: Örneğin Louvre'daki *Mezara Konuş, Meryem'in göğe çıkması, Pesaro aile-*

si Meryem'i (Venedik'te), *Aşka Davet* (Roma'da), *Charles-Quint Mühlberg*'de (Prado'da), *Eldivenli Adam* (Louvre'da) ve İsabelle D'Este, Papa III. Paul, I. François ve Dük Gritti'nin portreleri; bu ünlü kişiler Avrupalı üstadların sayesinde bugünlere ulaşmışlardır.

Venedik ekolünün parlaklığı Titien'in (1576) ölümünden sonra da Veronese'nin (1528-1588) debdebeli ve duru dekorlarında ya da Tintoretto'nun fırtınalı dekorlarında devam etti. Çağdaş zamanlar Correge, gerçek adıyla Antonio Allegri (1489?-1534) nin şehvetli resimlerini ayırmayı yeğledi, bu kişi Mantoue, Parma, Milano ve belki de Roma'da izine rastlanılmış olan, tek başına, insanlardan uzak kalmayı yeğleyen bir ressamdı. Onun tablolarındaki insanların tenleri Vinci'nin ışık-gölge dağılımının baygınlığını titreten sütlümsü bir ışıkla aydınlanırlardı. *Azize Catherine'in Mistik Evliliği, Antiope* (Louvre'da), *İsa'nın Doğuşu, Madonna ve Aziz George* (Dresde), *Jupiter ve İo, Ganymède'in Kaçırılışı* (Viyana), Parma Kilisesinin (1526) dikey perspektif dekorasyonu. Belki de İtalyan ve Katolik Rönesansının hoşgörülü şehveti en çok onda ifadesini bulmuştur.

Flaman ve Alman sanatçılar kalbe ve duyulara çok daha az hitap ederler. J. Gossaert, B.Van Orley gibi İtalyan ustaları incelemek için Alpleri aşan Roma meraklılarının yanında, özellikle Louvain ve Anvers'de çalışan (1515) Quentin Matsys (1466-1530), *Haçtan İndiriliş* (Anvers), *Azize Anna* (Brüksel), *Dua eden Meryem* (Londra) gibi eserlerinde Van Der Weyden tipi dokunaklılık ve yeni idealizme de başvurmuştur, ama yine de Erasmus, Pierre Gilles portreleri, *Sarraf ve Karısı* gibi tablolarıyla portreci ve öykücü ressam olarak Flandres'lıların

alaycı ve gerçekçi gelenekleri çizgisinde kalmıştır. İşte yine bu geleneği, ama daha hoş ve daha maskaracasını, insan çılgınlığının ressamı, heykelci ve gravürcüsü olan Jerome Bosch (ya da Van Aeken, 1462-1516?) da ve savaşın acımasızlığının ve kırsal yaşamın renkli ve sadık portrecisi Peter Bruegel (Matrak ya da yaşlı) (1530-1569) de bulabiliriz.

1533'de ölmüş Engelbrechtsen ve Lucas De Leyde'nin çok sayıdaki gravür ve nadir tablolarında da Dürer'i düşündürten bir icra ve komik ve ailevi sahnelere, benzer bir merak görebiliriz. Hollanda ekolünün başlangıcında bunlar vardır, ama bunların da üstünde aynı ekolün başında uzun süre bir yabancının, bir Alman'ın küçük Hans Holbein'ın (1497-1543) dehası hüküm sürmüştür.

Augsbourg'lu bir ressamın oğlu olup babası ve Hans Burgkmair tarafından yetiştirilmiş, 1515'te Basel'a geçmiş, Kuzey İtalya, Flandres, İngiltere'de dolaşmış (1526-1528), Erasmus ve Thomas More'un dostu olmuş, Reform yüzünden Basel'dan kovulmuş (1532) ve Londra'da saray ressamı olarak ölmüştür. Alman'ların ayrıntı, canlılık hatta alegori meraklarına portre ve vinyetlerinde görülen ve Fransa'da bile pek çok taklitçisinin doğmasına neden olan oylum duyusu ve özgür zerafeti de katmıştır. *Deliliğe Övgü*'ye yaptığı illüstrasyonlar, *Ölümün Görünüşleri* adını taşıyan planşları; *İsa* (Basel), *Sanatçı Ailesi, Fransız Büyükelçileri* (National Gallery) gibi tabloları; Erasmus, Jane Seymour, Richard Southwell, Christine de Danemark, VIII. Henri, Viyanalı Meçhul Genç, gibi portreleri hep "nankör vatanı"nın dışına dağılmışlardır.

Aynı dönemde Lucas Cranach (1472-1553) Sakson ekolünü kuruyordu. Portrelerini de yapmış olduğu Luther ve karısının dostu olup İtalyan güzelli-

ğini bilmezden geliyordu. Nü'leri, çehreleri ve mitolojik kompozisyonları biraz kabasaba yanlarıyla eğlendiriyor ya da baştan çıkarıyorlardı. Frankonya'da Mathis Nithart, diğer adıyla Grünewald (1460?-1528?) ve Alsace'da Hans Baldung Grien (1484?-1545) kâh buruk renkçiler, kâh çılgınlığa varan özgünlükte desenciler olarak ortaya çıktılar. Ratisbonne ressamı Altdorfer'le (1480-1538) romantizme varan, Köln, Siegburg ve Raeren'in Renanyalı kumtaşı seramiklerine, genç Peter Vischer (İnssbrück) in bronzlarına, Augsbourg'un zırhlarına damgasını vuran, Güney kentlerinin bina cephelerine kazılmış, oyulmuş, ya da kakılmış madalyonlara işlenmiş, resmedilmiş bu Alman coşkusu, 16. yüzyılın ikinci yarısında iç karışıklıklar ve İtalya'nın parlamasıyla epeyce sönmüştü.

İtalyan-antik üslup Fransa'ya kendini pek çabuk kabul ettirdi, ama kalıcılığı da az oldu. Mehun-sur-Yévre şatosunun büyük camlı duvarları, 15. yüzyıl şatolarının bölmeli çerçeveli pencereleri, sepet kulpu gibi kemerleri, avluya bakan galerileri, tavan tekneleri, duvar halıları zaten Rönesans'ın prensibi olan bir tür sosyal yaşam ve lükse ve konfora yönelik özgün bir gayretin belirtisidirler. Mazgal duvarlar, çıkma mazgallar, çukur ya da içi su dolu hendekler, gözcü kuleleri bir süsten başka bir şey değildiler, bizde sivil mimari hiç bu denli genç bir soluk taşımadı. VIII. Charles tarafından 1494'de Napoli'den toparlanan 22 zanaatkâr arasında hiç ressam yoktu ama bir süslemeci, kaymaktaşı tornacıları, bir kakmacı ve bir marangozun (Cortone'li Dominique) adı geçmekteydi. Bu marangoz Donatello ya da Pavie manastırı yaratıcılarının empoze ettikleri dekoratif unsurlar: İnciler, burmadallar, gülbezekler, yunuslar, bolluk boynuzları, büyük

şamdanlar vs.den haberdardı. Bunlar özellikle yapımı milli sanatçılara bırakılmış Fransız saraylarının tefriş ve süslemesinde kullanıldılar. Arşive göre mimar Fra Giocondo sadece mühendislik çalışmalarına katılmıştı. 1495'le 1516 arası Paris'te yaşamış ve bugün yok olmuş VIII. Charles mezarını yapmakla görevli Paganino diye de çağrılan Guido Mazzoni adlı heykeltraş bölgenin heykelcilik anlayışına etkili olamadı.

Bu süsleme usulü 1530'lara kadar, çatıları, kapı ve pencere boşlukları ve yüksek bacaları hatta kuleleri 50 yıldır Rouen, Bourges ya da Paris'te inşa edilmiş saray ve konakların geleneğine bağlı kalmış Loire şatolarının yapısına etkili olamamıştır. Fransız gelenekleri, özellikle de iç açıcı Touraine'de, II. Henri'ye kadar Roma veya Floransa mimarisinin simetrilerine dayandılar. Kralların gayret gösterdiği Blois'da bile beyaz köşe taşları, kırmızı tuğla panoları, mavi arduvaz damları, direkli galerileriyle XII. Louis (1503) kanadı tamamen Fransız zevkini taşır. I. François (1524) kanadı ionik ya da korintiyen sütun başlıklı dört köşe direkleri, alınlık altındaki heykelli nişleri, arabeskleriyle İtalyanlarca bilinmeyen bir mimari kavramı uyguluyordu yâni merdiven kuleyi. 1526'da heykeltraş ve seramik ustası Girolamo Della Robbia yönetiminde, antik dekora mimari bir karakter verilmeye başlanmıştı: Paris yakınındaki Madrid Şatosunda yarımayaklı sütun kalkıyor, pencereler birer alınlıkla taşlanıyordu. 1531'de Paris'e gelen ve belediye binasının planlarını sunan, Boccador da denilen Dominique de Cortone'nun öngördüğü ön cephedeki sütun gövdeleri ancak 1608'de yerine konabilmişti.

Fontainebleau'da (1530) I. François özellikle iç dekorasyonla ilgileniyordu. Bu görev iki İtalyan

ressama, Raphael ve Michelangelo'nun çömezi Rosso (1494-1540) ve Jules Romain'in, dolayısıyla Raphael'in de öğrencisi Primatice'ye. Kabartmalı yalancı mermerlerle peşpeşe gelen freskler, uzun ve narin nü'ler, mitolojik konular, sarmal süsler ve girlandları moda haline getirdiler, bu tumturaklı gösterişe, kralın ölümünden sonra Fransızlar karşı çıkmışlardı (1547).

Eski'leri ve Roma'dan getirtilen mulajları inceleyen, Paris'teki Masumlar Çeşmesi (1549), Louvre'daki Karyatitler Tribünü (1550), eski Paris Belediye Binası'ndaki Aylar'ın yaratıcısı Jean Goujon heykelcilerimizin eski Yunana en yakın olanıdır. Dominique Florentin'in Joinville'deki Karyatit'lerinin (1551-2) esin babası olmuştur. Klasik mimari kuramcısı Seb. Serlio 1541'de Fontainebleau'ya gelmiş, Büyük Ferrare konağını (1544-6) ve Aney-le-Franc şatosunu (1546) inşa etmiş, Philibert Delorme ve Pierre Lescot'ya Antik Çağa uygun ön cephe modellerini vermiştir. Ama bunlardan birincisi, çömezi Jean Bullant gibi 1533'de Roma'yı ziyaret etmiş; birlikte çalıştıkları Anet şatosu (1548-1558), Tuileries (1564-1570) Chantilly ya da Ecouen de olduğu gibi antik süslemeleri, ulusal ve pitoresk unsurlarla kaynaştırmışlardır, gözcü kuleleri, çatı pencereleri vs. gibi. Clagny'nin efendisi, Pierre Lescot (1515-1578) 1546'da Louvre'un yeniden inşasıyla görevlendirildi, Farnese sarayından esinlenerek II. Henri kanadını yükseltti, ama çatı pencerelerini yoketti. Mimarlık ve süsleme sanatları konusunda bir hayli yazısı yayınlanmış olan mimar ve gravürcü Du Cerceau saltanatının sonlarına doğru krala şöyle diyebiliyordu: "Yabancılara başvurmaya hiç gerek kalmayacak." Çünkü I. François'nın Saint-Denis'deki anıt mezarının (1548-59) mimarı Pierre

Bontemps, Saint-Michiel'in mezarının (1560) heykeltraşı Ligier Richier ve II. Henri'nin kalbini taşıyan *Üç Güzeller* ve anıt mezarındaki heykellerin yaratıcısı Germain Pilon, Fontainebleau stilinin taklitçileri olmaktan çok portreci ve gözlemcidirler.

Ortaçağ'da olduğu gibi Rönesans döneminde de Fransa şöhretini daha çok mimar ve heykeltraşlarına borçludur: Bir İspanyol görevli 1556'da P. Lescot'un Louvre'una duyduğu hayranlığı belirtir, İtalyan Vasari Fontainebleau'ya yeni Roma adını takar. Ama resim konusunda İtalya'ya bağımlılık çok sıkıydı, her yana yayılmış Marc-Antoine'ın gravürleri (1510), Raphael ve Jules Romain'in eserlerinden çoğaltılmıştı. Fontainebleau'ya çağrılan İtalyan sanatçılar hiçbir rekabetle başetmek durumunda kalmıyorlardı. İşte bu nedenle Louvre'daki Jean Cousin'e atfedilen *Eva Prima Pandora*, B. Cellini'nin bronz *Su Perisi*'ne, (1543) ve Giorgione'nin *Venüs*'üne çok benzer, *Son Hüküm* ise Michelangelo'yu hatırlatır.

Fransa özgürlüğünü grafik sanatlarda da gösterdi. 1540'da ölen Jean Clouet ve 1572'de ölen oğlu François, 1574'de ölen Lyon (ya da La Haye'li) Corneille, Jean Decourt, iki Dumonstier'ler, bizlere kurşun kalem ya da kırmızı kalemle yapılmış desenler, kime ait oldukları zor tahmin edilebilen ama incelikleriyle hayranlık çeken portreler yaptılar. 15. yüzyılın sonundan itibaren özellikle dua kitapları basımında Parisli yayıncılar üstün başarı elde ettiler. Mizanpajındaki açıklık, İtalyanvari ama abartmasız süslemeleriyle G. Tory 1525'e doğru Venedik'li yayıncılarla rekabete girişti. 16. yüzyıl ortasında Lyon'da çıkan resimli kitaplar, B. Salomon'un zengin kenar süsleri ve vinyetleriyle övünürlerken, J. Mignon, R. Boivin, Du Cerceau ya da J. Cousin'in

bir tür estetik propaganda olan estampları çoğalıyordu. Parisli bir yatırımcı Jean Grolier, 1525'e doğru elitçilik sanatının toparlanmasını sağladı. Çok renkli, birbirine girmiş harfler ve süsler, Ph. Delorme'un Anet şatosunda kullandığı sofra takımı dolaplarının süslemelerini, işlemeler ve şeritleri anımsatıyordu. Nihayet cam ressamları ikili üçlü camlar kullanarak, elmasla kesme yöntemini uygulayarak, özellikle gümüş sarısı olmak üzere cam tozuyla renkler hazırlayarak çok daha geniş ve kapsamlı sonuçlara ulaştılar.

1500'lerde ün kazanmış, bakır üzerine boyanmış Limoges emayları (Penicaud'lar) 1540'lara doğru döneminin saray erkânının portrelerini ve kara kalem resimlerini renkli plakalara geçiren Leonard Limosin tarafından daha da geliştirildi. G. Della Robbia tarafından 1518'de Fransa'ya getirtilen sanat seramiği örneği Rouen ve Saint-Prochaire'li (Deux-Sévres) fayansçıların rekabetini kamçıladı, özellikle de 1535'den itibaren Bernard Palissy'nin özgün araştırmalarına konu oldu. Cam üzerine çalışan ressam, sedefçi, bahçe dekoratörü, mineci "eseri doğaya yaklaştıran kırsal figürler"le süslü pişmiş topraktan (terrakotta) çömlek, saksılar üretti. Cam cilalı renkleri, toprağı opak bir tabakayla kaplamıyor ama onu alacalı renklere boyayıp şekilleri coşturuyordu.

İspanyol yarımadası romantizme kendi gelenek ve karakterini empoze etti. Kilise sanatında 14. yüzyıl Sienna'lı ressamların formülleri geçerliydi, 15. yüzyılda Flaman ya da Pikardiyalı ressamların, Parisli duvar halıcılarının, Köln ya da Brüksel'li mimarların etkisi görüldü. Ama İspanya'da mudejar (Arap etkisini taşıyan) sanat ya da Portekiz'deki mourisco birbirinin içine geçmiş süsleri ve çokgen-

leriyle, göz kamaştıran, din dışı bir halk sanatı olarak kaldı. Toledo'da da Katalonya'da olduğu gibi kuyumculuk ve demirden sanat eşyaları üretenler, yarı oryantal fantezilerini, zenginliklerini, şatafat ve yaldızlarını yerel mimarlara olduğu kadar, oraya göç etmiş Fransız ustalara da kabul ettirdiler. Bu çiçekli ya da oymalı stile plateresco adı verilir.

Katolik Krallar döneminde bu çok yaygınlaştı. Guadalajara'daki İnfantado sarayının (1483) ve Toledo'daki San Juan de los Reyes Tapınağının yaratıcısı Juan Guas'ın çelik kaleminden çıkmış şekilleri ve Bourguignon'lu Philippe Biguerny'nin Burgos (1498-1513), Toledo (1504-1538), Palencia (1505) katedrallerindeki ve Grenada'daki Kraliyet Şapel'indeki (1506-1517) tahta boyamalarında bunlara sık sık rastlarız. Mihrap arkalıklarının ölçüsüz büyüklüğü, anıtsal bölmeler süslemelerin çarpıcılığını arttırıyordu.

İtalyanizm 1492'den itibaren resim alanında Katolik Kralların portresinde (Prado'da), heykelcilik alanında da 1507'den itibaren Avila'daki İnfant Don Juan'ın mezarında kendini göstermiştir. Burada, Aragon'da D. Fancelli, Fiorentino ve Moreto'nun, Grenada ve Murcia'da (1520-1526) İndaco'nun faaliyetlerinden sözedebiliriz; Valence'da Paolo De San Leocado ve Ferrando kardeşler Leonardo Da Vinci'nin yetiştirmeleriydi. Ama Avila'daki mihrap arkalıklarının (1499-1504) yaratıcısı ressam Pedro Berreguete güçlü oylumlarını, Kastilyalılara has enerjisini, gösterişli dallı brokarlarını, yaldızlarını tüm bir ekole kabul ettirdi. Oğlu Alonso çıraklığını Floransa'da (1508) Michelangelo'nun yanında sürdürmüştü. 1520'de döndüğünde Palencia'da İspanyol tipi mermer anıt mezarları daha da büyüttü, özellikle de Toledo'daki katedralin silleria'sını deva-

sa kollar, çılgınca hareketlerle süsledi. Aragon'da Damian Forment ve Tudelilla İtalyan ya da Grek sanatının nişlerini, sütunlarını, nü'lerini, mihrap arkalıklarının etkileyici kitlesine uyarladılar. (Huesca, 1520; Jaca 1538).

Charles-Quint (1519-1555) in antik sanata eğilimi olduğunu söylemesine rağmen, mimarlar 50 yıl süreyle sarayları süsleyen kuleleri ve ön cephedeki locaları muhafaza ettiler, buna Tolero'daki ve Madrid'deki Alcazar'ı örnek gösterebiliriz. Pedro ve Lurs Machuca ona Grenada'da, daire biçimi avlusu olan bir saray inşa ettiler, burada iki ayrı üslup süperpoze olarak kullanılmıştı, oysa Diego de Siloe kadetralde iç Korintiyen üslubu devreye sokmuştu: Daha ağırbaşlı bir ihtişam tutkunu olan II. Philippe, Herrera'ya, ıssız bir platonun ortasında, hem saray, hem manastır, hem de mezarlığı kapsayan Escurial'ın muhteşem parmaklığını yaptırtmıştı (1563-1584).

Portekiz'de, manuelin sanatı, Flaman, Mağrip hatta Hint etkilerinin yer yer sezildiği, burma saçaklar, gerçekçilik ve geometri merakıyla öne çıkıyordu. Belem manastırında, Batalha'daki ibadethanelerde, Thomar kilisesinde bunu görebiliriz. Heykeltraşların hayal gücü kubbe kemerlerinde, kapı pencere boşluklarında uyguladıkları bitkisel motiflerde belirginleşir (Alcobaça, Evora, Sintra). Çini kaplamalar duvarları kaplar. Resim, duygu dolu *Aziz Vincent'in Tapınışı* (1460) nın ressamı üstat Nuno Gonçalves'in geleneğine bağlı kalır: Lizbon ve Vizeu'da Jorge Affonso (ölümü 1540) ve Vasco Fernandes (1480-1545?) in etrafında iki ekol oluşur, Gregorio Lopez ve oğlu, daha sonra da portre ressamı De Morais, Avis hanedanının (1550-1580) sonunu tuvale geçirirler. III. Jean döneminde, Belem,

Thomar, Evora'daki yapılarda İtalyan sanatı kendini giderek daha çok kabul etirir; ama sömürgelere gidenler, nostaljilerini aksettiren en geleneksel biçimleri Afrika ve Hindistan'a götürürler.

İngiltere'nin resim ve heykel alanındaki gecikmesini iki nedenle açıklayabiliriz: 1534'den sonra dinsel resimlerin sistemli bir biçimde yokedilmesi ve Hollanda'nın yakınlığı. VII. Henri ve VIII. Henri'nin John Brown'un çevresinde yerel bir sanat yaratmak için gösterdikleri çabalara rağmen, en büyük ressamlar yine yabancılardı, Holbein (1526) gibi Almanlar, Gwillim Steretes, A. Moor ya da Key gibi Hollandalılar, Zucchero (1574) gibi İtalyanlar. Ancak Elisabeth döneminde (1558-1603) iki İngiliz minyatürcüsü John Bettes ve N. Milliard (doğumu 1547) portrelerine incelik ve sağlamlık getirebildiler. 1512'den itibaren Young, Wolsey ya da kralların anıt mezarlarını yontmaları için ülkeye çağrılan İtalyanlar karma sütun başlıkları, abartılı kıvrık dal biçimi süslemeleri, tahta lambrili, yaldızlı yalancı mermer tavanları ülkede yaygınlaştırırlarken, zenginlerin lüks merakı da artıyordu. Tek özgün köprü biçimi mimberden sözedilir, Cambridge'deki King's College şapelininki, (1532-1536). Ama yüzyılın sonunda geometrik desenler, damalı tahta kaplamalar, sadelikleriyle 15. yüzyıl geleneğine ulaşmış olan sanatı değiştirmek yönünde çaba gösterir gibidirler.

Mimarlık çok daha özgündür. VII. Henri döneminde yeniden doğan güvenlik duygusuyla şatoların çok daha keyfe yönelik biçimlere dönüştükleri görüldü, bir ya da birden fazla dörtgen avlu, ya da merkezi bir hol etrafında oluşup genişlediler, etraflarına trabzan parmaklıkları çekildi, ışığı daha iyi yakalayabilmek için üç pencerelik geniş çıkıntılar

yapıldı, iki yandan da aydınlanan büyük galeriler geliştirildi, bütün bunlarla birlikte, kule biçimi kapılar, mazgallar, üçgen kalkanlar, bölmeli ince pencereler de muhafaza edildi. Hampshire'da yuvalanan İtalyan etkisi dekorasyonla sınırlı kaldı. Örnek olarak Hampton Court (1515-1536) ya da Nonesuch'ı gösterebiliriz. VIII. Henri tarafından Antonio Toto'ya iki avlulu İngiliz modeline uygun olarak yaptırılmıştır. 1565'lere doğru üç kenarlı avlular ortaya çıktı, H ya da E biçimli planlar kuzeyden esintiler taşıyorlardı. "Tudor Kaos"undan sadece John Thorpe, Th. Tresham ve Smithson'lar gibi mimarların adları yüzeye çıkabilmiştir. Devir "Neşeli İngiltere" devridir.

Kuzey'in Slav ülkelerinin sanat âlemine nüfuzu, ticaret ve siyaset yollarıyla gerçekleşmiştir: Büyük nehirlerin vadileri, Moravya gediği, Dantzig, Pskov ve Novgorod limanları. Polonya, Bohemya ve Rusya'nın başkentlerinde "Şato"lar (Prag'da Hradczany, Krakowya'da Wawel, Moskova'da Kreml) yâni kent içinde gerçek kentler, Güney ve Batı'nın en güzel eserleriyle rekabete girişmek istiyorlardı.

Prag'da üniversitenin kurucusu, pek çok kilise yaptıran Lüksemburg'lu IV. Charles'la (1346-1378) başlayan büyük yenilenme hareketi Huss taraftarlarının bölünmesiyle yarıda kaldı, ama Vladislas II. Jagellon (1471-1516) ve özellikle de Habsbourg'lar, I. Ferdinand (1526-1564) ve II. Rodolphe'la (1576-1612) tekrar harekete geçti. Çek heykeltraş Mathias Rysek (1445-1506) dört cepheli yüksek çatısıyla Barut kulesini dekore etti. Mimar Ried, aynı dönemde, adını bir şato kanadına verdi: Sainte-Marie du Tyn'in ince uzun oklarıyla sekiz küçük çıkma kule taşıyan iki kulesi 1510'larda yapılmıştır. I. Ferdinand, Saint-Vit katedralinin çan kulesini yeni

stilde inşa ettirdi. Devreye oldukça geç giren İtalyanlar parkın taslağını çizdiler, Belvedere'i (1538-1558) yükselttiler ve Alman mimarlarla birlikte 1541'de yanmış şatoyu restore etmeye giriştiler. Piskoposluk sarayı, Sternberg ve Schwanzenberg sarayları ve belediye binasının bir kısmı "Toskana" ve Korint üsluplarıyla dekore edilmişlerdir. Hradczany'nin 711 odasından biri olan geniş Alman Salonu II. Rodolphe döneminde Güzel Sanatlar Galerisi'ne dönüştü.

Casimir IV. Le Jagellon'un karısı (1447-1492) Krakowya'da Frankonyen kültürün koruyuculuğunu üstlenmişti. Wit Stwosz (= Veit Stoss) kralın Anıt Mezarını, Sainte-Marie'nin büyük yaldızlı mihrap arkalığını ve taştan büyük İsa heykelini yonttu. Prenslerin öğretmeni Buonacorsi, İtalyan etkisi dönemini başlattı, İhtiyar ya da Büyük Sigismond (1506-1548) bir Sforza ile evlendi, Wawel Katedralini ve özellikle Saint-Sigismond şapelini güzelleştirdi. 1499'da yanan şatoya, Francesco Della Lora'ya iki kemerli kat ve sıra sıra sütunlar yaptırttı. 1550'ye doğru bir Polonyalı Gabriel Slonski, Kanonicza'nın zengin tüccarları için sütunlu avlular ve dörtgen cümle kapıları yaparken, hükümdar da başkenti Varşova'ya taşıyordu.

Moskova'da Büyük III. İvan 1472'de son Bizans İmparatorunun Roma'da yetişmiş yeğeni Sophie Paleologue'la ittifak yaparak Bolonyalı Aristote Fioraventi, Milano'lu Alevisio Novi, Marco Ruffo ve Solario'yu da yanma çekmişti. Bunlar Kreml katedrallerini kurmak için önce Vladimir'in Bizanslaştırıcı sanatıyla yakınlık kurdular. Ama uçları elmaslı çıkıntılarıyla Taht Salonu (1487-1491), iki katlı cephesi, dört köşe sütunları ve nişleriyle çarların cenaze merasimlerinin yapıldığı kilise (1505-1509), Fer-

rare ve Venedik saraylarını anımsatıyorlardı. Sonunda tüm Ruslaştırılmış topraklarda bir inşaat faaliyeti başladı. Tahta kiliselerin, Bizans kubbelerinin yerini piramit damlı taş kiliseler almaya başlamıştı. Süperpoze kemerler, trabzan parmaklıkları ve masif sütun sıralamalarıyla süslenmişlerdi. Kolomenskoie piramidi (1532) ötekilere örnek oldu. İki Rus mimar Barma ve Postnik, Kızıl meydanın ucuna Ermiş Vassili kubbelerini ve piramidini (1555-1560) oturttular. Novgoorod'da 15. ve 16. yüzyıllarda ikona bile gençleşti, daha çok şey anlatır oldu ve portre sahneye çıktı. Minyatür sanatı özel koleksiyonları süslemeye başlamıştı.

Savaşlar bunca şeyi yakıp yıkmasaydı Rönesansın Orta Avrupa'daki Avrupa karakterli etkisini bugün bile görebilirdik. 14. yüzyıldan itibaren Macaristan'da (Mathias Corvin, 1458-1490 Habsburg'lar gibi bilim ve sanatı desteklemiştir) ve Transilvanya'da, özellikle Cluj'da İtalyan, Alman hatta Fransız etkileri görülür. Dalmaçya yoluyla geçen Batı sanatı, Salone'deki hükümet binası çok ilginçtir, Meryem'in Taçlanması motifini, tapınaklarının planını, 15. ve 16. yüzyıllarda çok canlı olan Athos sanatıyla ve Valachie'den Moldavya'ya Rus sanatıyla karşılaştırır. Curtea de Arges piskoposluk kilisesi (1517) ve özellikle içindeki ve dışındaki çok renklilikle göze çarpan Voronetz, Humor, Suceava (1530) gibi Bukovine ve Moldavya'daki pek çok manastırın adı zikredilir.

Bunlara bir de Paleolog'ların ya da Osmanlıların saraylarına, Konstantinopolis'e giden Pisanello, Constanzo, Gentile Bellini (gitmeyi reddeden Michelangelo'yu hesaba katmayalım) ve Girit'li ya da Makedonyalı freskçilerin adlarını ekleyelim mi? Doğu uzmanları 16. yüzyılda Batı Asya'da sanayiin ve

Küçük Asya'da çiniciliğin göstermiş olduğu büyük gelişmenin altını çizerler. Yunanlıların ve Batılıların kümelendiği Avrupa'da kalalım, adları ve eserleri, sanatın ve savaşın bağımsızlığını, yerel geleneklerin gücünü, her yere yayılmış yenilik sevgisini isabet ederler.

Özellikle daha akıllıca ve parlak, değişime uğramış bir toplumun gereksinimlerini temsil ederler.

ALTINCI BÖLÜM
MANEVİ VE RUHANİ FETİHLER

İtalyan sanatının Moskova'ya ya da Konstantinopolis'e kadar yayılması ve Avrupa'nın mimari geleneklerinin Kuzey Afrika ve Amerika'ya ihracı uluslararası ilişkilerin eski yapılarının değiştiğini düşündürür insana: Daha genişlemiş, esnekleşmiş, yumuşamışlar. Böylece Avrupa biraz daha daralmış ama daha iyi tanınmıştır.

Batı'dan Doğu'ya Tudor'lar, Sainte-Hermandad, Valois'lar, Alman ve İtalyan burjuvaları, Habsburg'lar, Litvanya ve Polonya'nın Jagellon'ları, Moskova'da Varegue'ler tarafından sağlanan ekonomik ve siyasal güvenlik, belki de ticareti kolaylaştırmakla yeni sosyal eşitsizliklerin yaratılmasına neden olmuştur. Ama bu sayede insanlar hareketlerinde daha özgür olmuşlar ve ilişki ve mübadele alanı gelişmiştir. Servetle eşitlik birbirleriyle pek uyum sağlayamazlarsa da aynı durum servetle özgürlük arasında geçerli değildir. Katoliklerle Protestanlar, Slavlarla Cermenler, Hıristiyanlarla Müslümanlar gibi en hızlı düşmanlar arasında bile karşılıklı bağımlılık fikri bağımsızlık fikriyle paralel gelişme göstermiş ve o gaddarca savaşlar karşılıklı hoşgörünün daha çok artması sonucunu doğurmuşlardır. Fikirlerle dövüşler, iyi ve kötü yöntemler değiş tokuş edilmiştir.

Osmanlıların ilerlemesiyle Avrupa'yla Asya arasındaki iletişim yollarının kesildiğine inanmak ola-

ğanüstü bir saflık olur. Konstantinopolis'in Türkler tarafından fethinden sonra, düşünce alanında mübadele en yüksek noktasına ulaştı. İtalyan prensleri Yunanlı bilginleri yanlarına çekmekle kalmadılar, (Trabzon'lu Georges, Bessarion, Lascaris vs.) para karşılığı Sultan Bayezid'in öz kardeşi Cem'i (1482'den 1494'e) de muhafaza etmişlerdi; bu arada sultanlar da Konstantinopolis Patriğine ve Athos'daki Hıristiyan papazlarına (Yavuz Selim, 1512-1520 muhteşem bir şekilde karşılanmıştı) saygı gösterirler, İmparatorluklarındaki katolik ve ortodoksların yasa ve gelenek ve göreneklerine dokunmazlar, Batı'dan mühendis ve sanatçı getirtirlerdi.

Hele ticaret hiç kesilmedi; II. Mehmet Galata'daki Cenevizlilerin bağışıklıklarına dokunmadı, bunlar "hiçbir gümrük vergisi ödemeden" Karadenizin efendileri oldular (1479). Cambrai ittifakı (1508-1509) "Venedik ve Türklere karşı" oluşturulmuştu. 1516'da Mısır, Osmanlılar tarafından işgal edilince, Portekizlilere rağmen Kızıldeniz-İskenderiye-Venedik hattını canlandırmaya çalıştılar, yâni Ümit Burnu'nun keşfiyle zarar gören İslam ve Hıristiyanlığın ticaretini düzeltmek istediler. Konstantinopolis'de Batı'nin lüks eşyalarını dağıtan büyükelçisi Rincon vasıtasıyla I. François Sultan'la ekonomik ve askeri alanlarda işbirliğini elde etti, bütün Türk kıyılarında ticaret yapmak ayrıcalığı ve Doğu'lu katolikleri korumak izni (1536-1537) de verilmişti. Bugün 15 ve 16. yüzyıllardaki Novgorod ikonografisi, ve 1500'lere doğru Krakowya'nm zenginleşmesi eski Grek İmparatorluğuyla Kuzey ülkeleri arasındaki alışverişin sürekliliği ile açıklanır, Leh-Litvanyalıların Devlet'i, Baltık'la Karadeniz arasında hâlâ uzanıyor.

Hiçbir dönemde deniz, kara ve nehir yollarında bunca faaliyet görülmemişti. 15. yüzyılda, üç direkli

beş yelkenli kadırgaların, karavelaların kullanılması sayesinde Portekizli gemiciler okyanusun iri dalgalarıyla başedebiliyorlardı. Ama gezi kadırgaları olan Venedik ve Ferrare'nin Bucentaure'leri, İtalyan yöneticilere Adda, Po, ya da Venetie ve Lombardiya'nın yeni kanallarında gezme imkânı sağlıyorlardı. I. François döneminde, hükümdarların maiyeti hiçbir yerde 15 günden fazla kalmıyordu. Arşivlerdeki seyir defteri Venedik'li bir büyükelçinin şu anlattıklarını doğrular: "Elçilik görevim 40 ay sürdü. Tanrı bunun tümünün gezilerle geçmesini istemiş!" Şatolar nehir kıyılarına inşa edilmişlerdi, akıntıdan yararlanılıyordu. Mektuplar, devletin resmi yazışmaları, ya da mâli konulardaki yazışmalar da tıpkı kitaplar ve fikir ürünleri gibi yenilenen yol şebekesinden akıp gidiyorlardı. Polonya'daki Gunther Zayner basımevi ilk kitabını 1465'de yayınladı, yâni Paris'li kitapçı Pasquier Bonhomme'dan 5 yıl önce. 1469'dan beri Roma'da Virgile, Tite Live ve Cesar'ın eserleri basılıyordu. Fransa'nın galip kralları, politik ya da stratejik başarılarının öykülerini kentlerde duvar gazeteleriyle halka anlatıyorlardı. Milano'lu Taxis'lerinki gibi güçlü posta birlikleri 1500'lere doğru bütün Avrupa'da sabit tarifeli posta dağıtıcıları ve özel ulak kuryelerle kombine bir şekilde çalışıyorlardı. Bu taşımacılık ve Üniversitelerin bu alandaki tekelini yokeden kralların bağlı taşımacılık sistemleri dışında, Almanya ve Orta Avrupa'da sığırtmaç postasına, İtalya'da yolcu arabasına, katırcı postalarına rastlanıyordu. Essling'de kasap tezgâhı açmak isteyen bir kimsenin önce şehir süvarilerine katılıp posta hizmeti yapması gerekiyordu. İspanya, İngiltere ve Rusya'da İtalya ve Flandres'dan gelmiş sanatçılara rastladık: Örneğin Pietro Torrigiani Floransa'dan

Sevilla'ya, Sevilla'dan da Londra'ya (1507-1517) gidiyordu; Titien ve Holbein de yazar çizer takımı gibi sürekli yollardaydılar. "Hiç bir uşak yoktur ki", diyordu Montaigne 1580'de, "bize Floransa ve Ferrara'dan havadis vermesin." 1506'da ve 1519'da Türklerin iki kez kendi ülkelerine yerleşmesi için Michelangelo'yu resmen davet ettiklerini biliyor muydunuz?

Görüldüğü gibi sosyal yaşam çok geniş bir biçimde gelişmiş, örf ve adetler de epey değişikliğe uğramıştılar. Davranış biçimleri de şekil değiştirmiş olarak yaygınlaşmıştır. Önce V. Charles ve VI. Charles'ın, Anjou, Berry ve Bourgogne düklerinin, Papa'nın gösterişli maiyetine has kurallar, daha sonra prenslerin eşiti -ya da efendileri olan- bankacılar, tüccarlar ve serüvenciler arasında yaygınlaşmış, nihayet 16. yüzyılda memurların oluşturduğu küçük burjuvaziye, hatta otelcilere kadar inmiştir. Üst sınıfların lüksünü benimseyen herkes onların tavırlarını da taklide kalkışıyordu. Üstünler ve zenginler birer israf ve savurganlık örneğiydiler. Herkes onlar gibi, altın ya da gümüş sofra takımlarına, kristallere, Venedik aynalarına sahip olmak, kürk başlıklar ya da yırtmaçlı ipek ceketler giymek istiyordu. 16. yüzyıl sonu portre ve baskı resimleri bize Orta ve Batı Avrupa'daki saray erkânının tümünün aynı modayı izlediklerini gösterir. 1547'de ölen Fransa kralı I. François ve İngiltere kralı Henri dalkavuk ve kullarına, mücevher ve giyim kuşama olan meraklarını da yansıtmışlardı. Kraliçe Elisabeth'in 3000 entarisi vardı.

Kibarlar âlemiyle temizliği birbirine karıştırmayalım: Sağlık ve temizlik kuralları, İsviçreliler, Schwabe'lar ve Tirolyenlerin dışında tamamen tıbbın sahasına giriyordu. İki olgu birlikte gidiyordu:

Aristokratik rekabet ve ekonomik rekabet. Zenginlerin önce yiyecekleri örnek alındı: Ziyafet sorfraları hep gıptayla karşılanmıştı zaten. Bir zamanlar ender bulunan baharat en âcil gereksinim maddesi oldu, sıradan halk için bile. 1500'lere doğru Alman yerel yönetimleri, büyük finans şirketlerinin yerel ürünlerin hepsini ucuza kapatıp, yabancı kökenli ya da egzotik yiyecekleri ateş pahasına satmalarından yakınıyorlardı. Böylece yapay bir biçimde alışkanlığa dönüşecek gereksinim maddeleri ve buna bağlı olarak anlaşmazlıklar yaratılıyordu. Dışarıdan getirilen yiyecekler, beslenme alanında büyük değişikliklere neden oldular, özellikle bunların hazırlanış ve sunuluşları açısından ...Domates, yerelması, orman çileği, mısır, fasulya, 16. yüzyılda Amerika'dan gelmiş patates henüz piyasada çok bol bulunamıyorlarsa da, enginar, karides, kavun, karpuz, Sicilya ve Güney İspanya kökenli narenciye (portakal, limon, ağaç kavunu, lim), sirke soslu İtalyan salatası ve özellikle de pişmiş meyvesi olmayan bir sofra makbul sayılmazdı.

Rönesans iki temel buluşun yaygınlaşmasının da tanığı olmuştur, belki de düşünür ve sanatçıları bunlar harekete geçirmişlerdir: Şeker ve alkol. Araplar tarafından Mısır, Sicilya, Girit ve Andaluzya'ya getirtilen şeker kamışı 1503'de Kanarya Adalarına, Madére'e daha sonra Brezilya ve Antillere taşındı. 1550'lere doğru hem eczacılık, hem mutfak, hem de şekercilikte kullanılan baharat ve şekerler hemen yalnızca Lizbon ve Kadiz tarafından ithal ediliyorlardı. III. Henri döneminde en büyük moda, bir badem şekeri kabı (drageoir) taşımak ve portakal salatası ikram etmekti. Bir yüzyıl sonra ilk likörler piyasada göründüler. Önce ilâç niyetine, kalp kuvvetlendiricisi olarak. Sienna'lı Jesuate'ler "Eau-

de-vie'nin babaları" distile portakal çiçeğinden oluşan ilaçlarını prensipte hastalara ya da ölmekte olanlara saklıyorlardı (1367). 1425'de Toulouse'a yerleştiler, 1580'de İtalya'da 30 manastırları vardı ve oralarda kokulu su satılıyordu. Şarap ispirtosu Fransa'da 15. yüzyılda ortaya çıktı, kokulu eldivenler de 16. yüzyılda İtalya'da.

Aynı dönemde özellikle İtalyan zevkinin etkisiyle yemekler de gelişmekteydi. Kuşkusuz nitelikten çok nicelik aranıyordu o dönemlerde, 1545'de Paris kentinin Catherine de Medicis'ye sunduğu 14 çeşit et yemeği, ya da Avusturya kraliçesi Elisabeth'in 30 Mart 1571 Cuma günü yediği 19 çeşit balık ve deniz kabukluları tabağı bugün bizleri hayrete düşürür. Ortaçağ'da onca hoşlanılan, o mideyi tıkayan lapalar, et kırıntılarıyla yapılan yemekler, sığır pateleri, buğdaylı yemeklerin yerini, kremalar, hoş kokulu ince soslar, tek tek tabaklarda sunulan yemekler almaya başlamıştı. Olivier de la Marche'in bize tasvir ettiği sülün ziyafetinde (Lille 1454) olduğu gibi, süslü yemek takdimlerinden hoşlanılıyordu. Bu takdimler bazen müzik eşliğinde, adeta törensel bir havada gerçekleştiriliyordu. Her servis arasında ibrik ve leğen dolaştırılıyor, peçeteler değiştiriliyordu, çünkü 16. yüzyılda kaşık hele çatala çok ender rastlanıyordu. Paris ve Lyon civarında dahi Almanların ve İtalyanların işlettiği en iyi hanlarda hem zarif hem de sayıca çok, gümüş ya da altın sofra takımına rastlanıyordu. Turizm özellikle kaplıca ve sanat şehirlerinde adamakıllı gelişmekteydi. Genç soylular İtalya'ya bilhassa Padova, Cremona ve Roma'ya dans, eskrim, hukuk ve felsefe okullarına gidiyorlardı. Görgü kurallarını kapsayan kitaplar da çoğalıyordu. 16. yüzyılda Avrupa'daki en kapsamlı derleme, en çok çevrilen ve taklit edilen eser, Eras-

mus'unkiydi. Öğütler, kurallar belki bugün bize biraz tuhaf hatta kaba gelebilir ama bütün olarak bakıldığında bir gelişmeyi oluşturuyorlardı. Ama saray erkânı görgü derslerini daha çok François I'in parasını verdiği, Leon X'in nedimlerinden Baldesar Castiglione'nin kitabı İl Cortegiano'dan(*) öğreniyorlardı. Oysa bu kitapta yazar, Floransa ya da Urbino'lu bankacıların, paralı askerlerin, Frederic de Montefeltre, Muhteşem Laurent vs.nin uyguladıkları kuralları örnek olarak sunmaktaydı. I. François ya da Catherine de Medicis'inki gibi İtalyanlaşmış bir maiyete sahip olanlar için çeviriye gerek kalmıyordu. Yine de Fransa'da pek çok çevirisine rastlanmaktadır, hatta Rabelais genç efendilere göre bir üniversitenin planlarına (Thélème manastırı kuralları) zengin öğrencilere nezaket kurallarını da kapsayan bölümler eklemiştir.

Gelenekler değişir, yâni yaşam tarzları, ama düşünce ve inanç anlayışları da değişir. Prensip olarak Ortaçağ'da kilise otoritesi her alana uygulanıyordu. Toplumun birinci sınıfıydı kilise, ya da daha doğrusu toplumun ta kendisi olup, papazlar tarafından temsil edilip, yönetiliyordu. Kendi gücünün, yerleştirmiş olduğu iddiasını ileri sürdüğü cismani şeflerden çok daha üstün olduğunu ilan ediyordu. Sınır tanımıyordu. Uluslararası bir dili, Ortaçağ Latincesinin daha gelişmişini kullanıyordu, 1463'de Papa II. Paul şu çarpıcı formülle Saint-Pierre'in takipçilerinin iddialarını özetliyordu: "Tüm halkları bağrımızda taşıyoruz."

Ama, aynı tarihte olaylar bu hakları yadsır gibiydi. Toplum değiştikçe bu hükümran haklar kili-

(*) İl Cortegiano: I. François'mn isteği üzerine 1514-1518 arası yazılmış, 1528'de yayınlanmış (ç.n.).

senin bağrında giderek daha sınırlı bir biçimde kalacaklardır. Parayı, sürati, pratik dakikliği seven, bireysel başarıları alkışlayan, giderek daha ince ve bilgili olan bir uygarlıkta eskinin güçleri bir reforma uğramadan otoritelerini nasıl sürdürebilirlerdi? 14. yüzyıldan itibaren arzulanmaya başlayan, 15. yüzyılda çeşitli, ayrılık, sapkınlık, savaşlara neden olan, 16. yüzyılda başarıya ulaşan Reform hareketi, Hıristiyanlığın kaynaklarına ya da Antik Çağ felsefesine dönüşten çok, yepyeni bir olay, dini ve sosyal yaşamı bambaşka bir açıdan düşünmek ihtiyacıdır. Politika ve ahlâkın, yozlaşmış kabul edilen örf ve âdetlere usuldan adapte edilmesi değildir. Kuşkusuz göreneklere çok dirençliydi. Ama yeni dünya bunlarla iplerini koparttı. Gerçeklere ulaşıldığı sanıldığında, yanlışlıklarla çeki düzen verilmeye çalışılmak olmazdı. Çünkü reform tek değildir: Çok daha ileri bir husustur. Politik olduğu kadar manevi, mistik olduğu kadar da bilgiyle ilgilidir, o döneme gelene dek hiç görülmemiş ölçüde karmaşıklaşmış ve çeşitlenmiş bir dünyayı apaçık görmek iradesidir. Bireylerin, ruhların endişesi tüm Avrupa'nın endişesinin bir yansımasıdır.

Konuyu daha basitleştirmek için şöyle diyebiliriz: Kilise yavaş yavaş yeni topluluğa taviz verdi. Nasıl ki sınıfların ve fonksiyonlarının çoğaldığını gördük, şimdi de ruhban sınıfını tanımazdan gelen yeni otorite biçimlerinin ortaya çıktığını görüyoruz. Üçlü bir reformdan doğan bu topluluklar temelde, uluslar, bilimsel akademiler ve protestan topluluklarıdır. Kilisenin savaştığı üç alan da siyaset, fikir hayatı ve maneviyattır.

Kutsal nedenlerden dolayı hükümdarlardan üstün olan papalık onlara bağımlı değildi. İsa'nın yoksulluğunun mirasçısı olduğundan, geçici ya da özel

hiçbir tutkuya esir olmaması gerekirdi. Oysa dinsel gücün bir yandan Fransa kralı, öte yandan İtalyan bankasına olmak üzere iki yönlü katılımları, 14. yüzyılın ilk yarısında eski geleneğin koptuğunu göstermiştir. Endüljans satışlarından elde edilen paraların ve kilise vergilerinin aktığı papalık kenti Avignon (1309-1378)a doğru yükseliyordu katolik hükümdarların, İngiliz Parlamentosunun, Köln rahip meclislerinin protestoları ve ...Petrarca ve Sienna'lı Sainte Catherine'in anlamlı yakınmaları. Seçilmişlerden oluşan meclislerin yeni vergiler salınmasına karşı oldukları bir dönemde, savaşlar ve inşaatlar için onca gereksinim duydukları paranın kiliseye akmasını krallar ve prensler protesto ediyorlardı. Müminler, papaz ya da piskoposların para karşılığı atanmalarına karşı çıkıyorlardı. Bunlar da atanır atanmaz kilisenin vergilendirilmesine ve çok uzakta kalan yargı mercilerine karşı çıkıyorlardı. 1378'de bu yetki çatışması bir de kişi çatışmasına dönüştü. Katolik Avrupa 39 yıllık büyük bir bölünme sonucu ikiye ayrıldı: Avignon papalarıyla Roma papaları karşılıklı birbirlerini afaroz ediyorlardı. Büyük manastırlarda, kiliselerde, piskoposluklarda bazen rakip iki piskopos, iki papaz, iki başpapaza rastlanıyordu.

O sırada Oxford Üniversitesinde profesör olan Wyclif, İncil'in yeni bir İngilizce çevirisine girişti ve dindışı otoriteye kilise gelirlerine el koymak hakkını tanıdı (1381). Çömezleri, Lollard'lar halkı piskoposlara ve yabancılara giderek vergilere karşı isyana kışkırttılar. 1399'da Parlamento tarafından kral seçilen Lancastre'lı Henri dinde sapkınlığa karşı çıktı ama resmi dil olarak Fransızca kullanılmasını da kaldırdı. Büyük bir yazar Chaucer (1340-1400), İngiliz diline en soylu eserlerini kazandırdı.

Bohemya'da Jean Hus ve Prag'lı Jerome Çekleri, Alman papazlarına ve Roma'nın Kutsal Kuruluna başkaldırmaya zorladılar. Bunlardan birincisi İncil'i Çekçeye çevirdi. Zaten endüljans yolsuzluğuna bozulmuş olan halk, iki reformcunun Konstanz'da (1415 ve 1416) hüküm giymeleriyle büsbütün çileden çıktı. Kutsal Savaş için silahlandı, gereksiz birtakım seferlerden sonra kutsal çanak ve ayin ekmeğiyle kudas ayininden geçirmek hakkı tanındı (1436). Yabancılara karşı, onlar da birliklerinin bilincine varmışlardı. J. Hus'u mahkûm edenlerden biri olan Pierre D'ailly isyanın, bireyin Katolik birliğe, milletin büyük dünya cumhuriyetine isyanı olduğunu görmüştü.

Fransa'da milliyetçilik fikri Britanyalı istilacıyla mücadelede somutlaştı; piskopos Cauchon boş yere Jeanne D'Arc'ı sapkınlıktan dolayı yanmaya mahkûm etti (30 mayıs 1431). Fransa kilisesi kaderini bir Fransız hükümdara bağlamıştı. VII. Charles, piskopos ve bilginleri Bourges'da topladı ve Dini Yönetmeliği (1438) yayınladı. Gallican ruhban sınıfı, organizasyon ve idare konusunda kendini papadan bağımsız ilan edip piskopos atamaları için seçim sisteminin düzeltilmesini istedi.

10 yıl sonra Alman kilisesi Viyana Konkordatosu'nun imzalanmasını sağladı, böylece birkaç kalem olan vergiler tek bir vergiye indirgeniyor, Roma Divanı'na başvurular sınırlanıyor ve papanın gelirlerin çoğundan yararlanma hakkını altı aya indiriyordu. Bu ayrıcalıklar da Almanlara yeterli gelmemişti. 15. yüzyıl sonunda papalığa karşı olan kızgınlıkları daha arttı. 16. yüzyılda kavga patladı ve bölünmeye dönüştü. İşte böylece ülkeler zenginleşip güçlendikçe başkalarına benzemezliklerinin bilincine varıyor ve haklarını arıyorlardı.

Savonarole'nin, Floransa'da Romalı din adamlarına savurduğu sert eleştirileri (1494-1498) hepimiz biliyoruz. İspanya, 16. yüzyıl başında Katolik Krallar döneminde Konkordatosunu birkaç kademede elde etti. Marignan'dan sonra 1516'da I. François kendininkini empoze ederken aydınları Latince'yi geriletiyorlardı. Wittenberg'deki Schlosskirche kapısına asılan Luther Manifestosundan (31 Ekim 1517) ve papalığın afaroz bağıtından sonra protestan prenslerin ilk yaptıkları kiliseye ait topraklara şövalye ve köylülerin saldırmasını önleyip onların kendilerini dünyasal kılmalarıydı. Milli kilisenin kurulmasını desteklediler. Saxe bölgesinde, Wartburg'da saklanan Luther, Mayıs 1521'den Mart 1522'ye kadar İncili herkesin hatta "ev kadınının" bile anlayabileceği bir dile çeviriyordu.

İbadet, İncil okumaya, vaızlara, mezmurların halk diliyle şarkı gibi okunmasına dayandığından kutsal metin, Roma'yla bağlarını koparan tüm ülkelerde ulusal bağımsızlığın ve yeni inancın ifadesi oldu. Brandenbourg (1525) de olduğu kadar İsveç'te de (1527), İngiltere (1534) ya da Danimarka (1536) da da kilisenin malları, Devletin malı oldu. Bir zamanlar Töton Şövalyeleri tarikatının başı olan Albert de Brandebourg tarikatın topraklarına el koyup Prusya'ya ırsen bağlı bir dükalığa dönüştürdü. Kuzey ülkelerinde, Devlet başkanının dini tercihlerinin halkın dini inanışlarını değiştirebileceği kuralı geçerliydi. 1555'de bunu resmen tanıyan Augsbourg barışı, üstelik Lutherci prenslerin 1552'den önce kutsallıktan çıkarttıkları topraklara sahip olabilmelerini de sağlıyordu. Calvin (1536) in atılımlarıyla Cenevre de buna benzer bir tür teokrasiyi tanımıştı. Kilise öylesine devlet kilisesiydi ki Devletin ta kendisiydi.

Papa'nın otoritesi altında yeniden katolik dünyasını ihya edebilmek amacıyla 1550'lere doğru, Cizvit tarikatı kurucusu İgnace de Loyola'nın, Oratoire (1548) ların kurucusu Philippe de Neri'nin ve Trento Konsili'nin (1545-1563) gayretlerine, Kilise Devletlerinin gelişmesine rağmen, büyük kuramsal birlik kırılmıştı; din adamları sınıfının ya da din adamları sınıflarının bizzat işbirliğiyle milli töre milletlerarası töreye galebe çalmıştı. Son derece yüksek olan kültürleriyle müritler topluluğundan çok, bir tür vicdan uyandırıcıları rollerine uygundular. 19. yüzyıl başlarında Amerikanın bağımsızlık hareketlerinde Cizvitlerin oynadığı rolü kim yadsıyabilir? Özellikle rahiplerin taç giydirme hakkı yasaklanmıştı. II. Paul ve IV. Sixte (1463-1484) den beri cismanilerin hareketine destek olmak üzere ruhani silahlara başvurmak bir rezalet olarak görülüyordu.

Üstelik kilisenin ruhani gücü de zayıflamıştı. Reformun problemi sadece kollektif bağımsızlığa ait değildir: Bireysel bağımsızlık da sıkı sıkıya buna bağlıdır. Milli kurtuluş ve ferdi kurtuluş birlikte gider. Sapkınlık etimolojik açıdan seçme anlamına gelir, yâni eleştirici bir kafa yapısı, özgür vicdan muhasebesi. Değişik reformların gelişmesiyle filolojinin gelişmesini sıkı sıkıya birleştirmeli. Grekçe metnin Arapça çevirilerinin Latince'ye çevrilmesiyle tanınan Aristoteles genelde "thomist", "scotist", "ockamist" ya da "averroist" sistemleri destekler. 14. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, özellikle nominalizmin çıkışı olmayan antinomilerine kapanıp kalan eskimiş bir bilgiydi bu İtalyanlara göre. İmanın yardımına çağrılmış Aristoculuk pek çok yıkıcı prensibi de içinde taşıyordu. Roger Bacon (1214-1249) geleneğine bağlı Guillaume d'Ockham bilim-

sel gözlem metodlarını öğütlüyordu; skolastik böylece kendi kendini inkâr ediyordu. Öte yandan Ahdıatik ve Ahdıcedit metinleri, ki bunlar Latince Vulgate'la tanınmış Ortaçağ düşüncesinin ikinci kaynağıydılar, yorumlamalar, açıklamalar, tefsirler altında kaybolmaya yüz tutmuşlardır. İnananların büyük çoğunluğu bunları hemen hemen bilmiyor, taştaki, freskteki ya da vitraydaki çeviriler ve Papaz ayinlerindeki metin parçalarıyla yetiniyorlardı. İsa'nın doktrini (İncil) dinsel tiyatro ya da plastik sanatların az çok kuşku götürür bir dizi imgesine dönüşmüştü. Sonunda bizatihi bunlar kutsal sayılmaya başlanmışlardı. Oysa 14. yüzyılın inançlı aydınları ve bilginler İncil'in metni üzerindeki tefekkürlerinde meraklarına bir cevap, vicdan ve örf ve âdette eksik olan bir sükûnet, zekice bir uyum buluyorlardı.

Petrarca D'Arezzo (1304-1374), soneleri ve canzone'leriyle bu kişi, Aristoteles'in dünyasını yetersiz ve çok küçük buluyordu. Skolastiği küçümsüyordu. Onun yerine Ciceron ve Seneca'nın doğrudan incelenmesi yoluyla ruhunun analizini koymaktaydı. Antik elyazmalarının keşfi, Latin tinselciliğinin incelenmesi, Roma usulü öğretici eğitici boş zamanı değerlendirmeler, kendi endişelerini dindirmeye yetebilecek manevi yaşamın kurallarını sağlar gibiydi. Açtığı akılcı ve yorumlayıcı yol, Grekçe ve İbranice'nin de öğrenilmesiyle daha da derinleştiriliyordu.

Burada uygulamaları bırakıp, hızlı bir biçimde Batı düşün dünyasının yeni fikir kaynaklarını gözden geçirip bu vesileyle bazı ortak hataları düzeltmeye çalışalım. Başka yerde incelenen edebi tarihi bir yana bırakıyoruz. Daha genel olarak büyük dini cereyanları inceliyoruz.

Grek edebiyatı ve heykelciliği Ortaçağ'da bilin-

miyor değildi: Ovide, Virgile, Büyük Plinius ve Akdeniz kıyılarına kümelenmiş harabeler sayesinde, Reims'de, Cluny'de ya da Meung-sur-Loire'da Helen uygarlığının özü tanınıyordu. Ama orijinalleri tanınmadığından, ne kadar karmaşık olduğu düşünülemiyor, ruhuna nüfuz edilemiyordu. 1255'lere doğru Reims'deki Ziyaret grubunu yontan olgun sanatçının Eski Yunanvari üslup inceliği, gerek o zamanlar Fransız olan Konstantinopolis'de (1204'den 1261'e) gerekse bourguignon olan Atina'da (1205-1263) İ.Ö. 5. yüzyılda Yunan modellerini görmüş tek bir kişinin eseri olarak kalır. Notre Dame de Reims'deki Ayakta Duran Melek ve Oturan Peygamber heykellerinin gülümsemesi, kalça biçimi, kumaş kıvrımları kaçınılmaz olarak Yunan anılarını akla getirir: Bunların yaratıcıları okuldan geçmemişlerdir.

Voltaire'den beri Batı Avrupa'da Grekçe'nin tanınması hep Konstantinopolis'in fethi (1453) ve bunun sonucu olarak Bizanslı bilim adamlarının göçüne bağlanır. Ama Boğaziçi'nin sadece Yunanlılar demek olmadığı hep unutulur. 1366'dan 1470'e kadar Venedikliler Eğriboz'un efendisiydiler, 1389'dan itibaren bir ayakları Mora ve Attika'daydı (Naupli ancak 1540'da onlardan alınacaktır), üstelik tarih ve isimlere pek kimsenin dikkat ettiği yoktu. Oysa Konstantinopolis'in düşüşünden hemen hemen 100 yıl önce derin bilgisi olan ve İtalyan şiirini bir sanat mertebesine yükselten Bocaccio, Floransa'da Kalabriyalı Leonce Pilato'yu Omeros'u çevirmekle görevlendirmişti (1360). 14. yüzyıl sonu 15. yüzyıl başında Floransa'ya (1396 - Floransa'lı Acciaiolo'lar 1385-1456 arası Atina düküydüler), Venedik'e, Pavie'ye yerleşmiş Yunanlılar: Manuel Chrysoloras, Trabzon'lu Georges, Theodore Gazes, Aristo felsefe-

sine uygun mekanizmayı savunurken Platon'u tanıtıyorlardı. Başka iki göçmen, Georges Gemiste, 1439'dan beri Floransa'da ve Trabzon'lu Bessarion (1393-1472) -ki Roma kardinali de olmuştur- Platon'un savunmasını sürdürdüler. Ama 1453'ten sonra ortalığı asıl hareketlendiren Türklerin yağmaladığı kitapların İmparatorluğun Venedik ve Cenevizliler tarafından tekrar satılması oldu; Yunanlı tarihçi Ducas şöyle yazar: "Sayısız kitap arabalara doldurulup bütün eyaletlere dağıtıldı: Platon veya Aristoteles'e ait ya da teoloji konusunda 10 cilt kitap bir paraya satılıyordu." Bessarion 1472'de Venedik'e 600 Grekçe el yazması bırakmıştır.

1456'yla 1471 arası Floransa'da bir Platoncu Jean Argyropoulos yaşamıştır. Ünlü bir Atina ailesinden gelen Demetrios Chalcondylas ve Frigya kökenli Constantin Lascaris 1475 ve 1491'de onu izlediler. Laurent de Medicis'nin himayesinde Marsile Ficin'in etrafında Platoncu bir akademi oluşturuldu. Ficin 1463'le 1477 arası Platon'un tüm *Diyalog*'larını çevirmiştir. XI. Louis devrinde Paris'te sadece büyükelçi Bessarion'a değil, ama Georges Glizin, Tiferno'lu Gregoire, İspartalı Georges Mermonymos, Dalmaçyalı Andronicos'a da rastlanıyordu. 1495'de VIII. Charles, Napoli seferinden Yunanca bilgini Jean Lascaris'i de getirmişti. Yüzyılın sonunda (1490) Venedikli basımcı Aldo Manuce Avrupalı bilginlere Yunan filozoflarının metinlerini dağıtıyordu. İnsan, harflerin güzelliğine mi, yorumcuların bilincine mi hayran kalacağını bilemiyordu. Aralarında Büyük Plinius ve Ariston'un, Padova, Venedik ve Roma'daki büyük düzeltmeni Ermolao Barbaro özellikle parlıyordu.

Jean Alamanni, Elie del Medico gibi Yahudi bilginler arasında Jean Pic De La Mirandole 1484'ler-

de İbranice, Arapça ve Kalde dilini öğrenmiş, Kabbala'yı incelemişti. Rönesans döneminin içrekçi ya da gizemli, Ortaçağ'ın şeytanî doktrinlerinin büyük düşünürler üzerindeki önemli etkisi ancak bugün sezilebiliyor. 1494'de Lefevre d'Etaples, Gizemli Kitapların mistik yanına tutulmuştu. Stutgart'ta Jean Reuchlin, Köln'lü Dominikenlere karşı Kabbala hatta Talmud'un Hıristiyan bilimi için yararlı olabileceklerini savunuyordu. *Rudimenta linguae hebraicae*'larından (1506) tüm bir bilgin nesli İbranice öğrendi. 10 yıl sonra Erasmus Tanrıbilim uzmanlarının İncil'in Üç Dilini ve filoloji bilmelerini istiyordu. 1518'de Louvain'de Üç Dil Koleji'ni bizzat kurdu. 1530'lara doğru I. François bu modelden yola çıkarak özgür Fransa Kraliyet Koleji'ni kurdu, o zaman da adı Üç Dil Kolejiydi; eski teoloji fakültesi'ne (Sorbonne) nisbet olsun diye Grekçe kürsüsüne Pierre Danes, İbraniceye de Vatable'ı getirdi. 1533'de Rabelais pedagoglarını "beş, altı dil" öğretmekle görevlendiriyordu, yâni bilmeyenin kendine bilimadamı sıfatı yapıştıramayacağı, Grekçe, Latince, İbranice, Kalde dili, Arapça; tüm dalkavukların bildiği İtalyanca'yı saymaya bile gerek yok.

Çok geçmeden büyük gezginlerde Helenizm'e, Kabbala ya da deneysel fiziğe katkılarda bulunmakta gecikmediler, yaptıkları keşifleri zaten üçüncü bölümde gördük. 16. yüzyılın büyük fikir kaynakları arasında Hindistan ve sömürgelerle ilgili (Gomara, Osorio, J. Cartier) keşifleri, Çin ve Türkiye gibi yabancı ülkelerle ilgili betimlemeleri (G. de Mendoza, Paul Jove, Postel vs.) conquistadores ve tüccarlara refakat eden misyonerlerin anlattıklarını da saymak gerekir. Tanrıbilimcilerin Tanrı'nın lütfu ve İsa'nın insanlığı kurtarması konularındaki tartışmalarına, Montaigne ya da Guy de Brues'in

şüpheciliklerine ilham kaynağı oldular. Platon'la yaradancılık doğdu, gezginlerle de rölativizm...

Kaynaklara başvurma sadece laik bilginlerin ve Poggio, Bracciolini (1380-1459), Charles V, Berry, Bourgogne, Flandres dükleri, Provence kontu "kral" René ya da Tite-Live'in bir elyazması için Floransalılarla savaşmaktan vazgeçen Napoli kralı, Alphonse D. Aragon gibi elyazması koleksiyoncularının işi değildi. Geleneksel eğitimin tatmin etmediği kilise mensupları da bu yoldaydılar. Wyclif, Petrarca'yı tanımadığı halde, Kutsal Kitapları yorumlamak gücü ve hakkının yeterince eğitim görmüş her müminin hakkı olduğunu destekliyordu. Protestanlardan 150 yıl önce transsubtantion (kudas töreninde ekmekle şarabın İsa peygamberin eti ve kanma dönüşmesi) doğmasını, günah çıkarmanın gerekliliğini, tövbe ayininin kutsallaştırılmasını reddetmişti. Hus, kilisenin tartışılmaz üstünlüğünün yerine İncil metninin üstünlüğünü koyuyordu, "halk yalnız kutsal metni duyar." Hus papalık kurumunu reddediyordu. P. D'ailly ve Gerson gibi mistik ve metafizikçiler onu mahkûm ediyorlardı, ama onlar da *Hazreti İsa'nın Taklidi*'nin muhtemel yazarı (1415) Kempen'li Thomas gibi kişisel deneyime çağrıda bulunuyorlardı; ortodoksluk ya da itaata bağlı kalıyorlarsa da Hıristiyan kaynakların ilkel sadeliğini seçip, yalan yanlış yorumları terkediyorlardı. L.Valla diye de adlandırılan Laurent della Valle'nin (1405-1457) tüm çalışmaları Metin ve Doktrine eski saflığını kazandırmaya yönelikti. Latin dilbiliminin kurucusu, eleştirileriyle Constantin'in, Roma İmparatorluğu'nun Papalara verdiği sözde bağış senedinin sahte olduğunu, Ahdi Cedit Vulgate'ının hatalarla dolu olduğunu ispatlıyordu. Stoacı doktrine karşı yaşamın amacının zevk olduğunu desteklemeye cü-

ret ediyordu. Cüretkâr bir diyalogda manastırları olan tarikatlara karşı çıkıyordu. Roma Akademisindeki çömezleri çağdaş dünyayı küçümseyip, P. Leto'yla yarı pagan törenler ve arkeologların teorileriyle karışık olması pahasına, primitif Hıristiyanlığı ihyaya çabalıyorlardı.

Papalık, bizzat yeniliklere örnek oldu. V. Nicolas 1447'den itibaren Vatikan Kütüphanesindeki 16.000 cildi bir araya topladı. Grekçe öğretmenleri papalığın idari kadrolarına alındılar. Bir prétarquiste, Enea Silvio Piccolominio, II. Pius adıyla Papa oldu (1458). Büyük yüzleşmelerin saati çalmıştı, üstelik matbaanın icadıyla metinlerin kitlelere daha çok yayılması sağlanmıştı. 1457'den 1517'ye kadar İncil'in 400 baskısı yapıldı. "Tüm Almanya, diye yazıyordu bir Alman 1494'de, İncil'e, ruhun kurtuluşu doktrinlerine, Azizlerin yaşam öykülerine ve buna benzer eserlere boğulmuştu." 1500'lere doğru Batı Avrupa'da okuma bilmeyenlerin sayısı adamakıllı azalmıştı. Düşünürler, yeni bilimsel ya da eski edebi bilgilerle Hıristiyanlık öğretilerinin bir sentezini yapmaya çağrılıyorlardı. Amicus plato sed magis amica veritas.(*) Çağdaşların kimi düşüncelerine rağmen reform ileri doğru bir adımdı, geriye doğru değil. Burada bir Rafael ya da bir Matsys'in sanatsal sentezlerine paralel, manevi alanda dört büyük sentez dikkatimizi çeker: N. De Cues, Marsile Ficin, Pic De La Mirandola ve Erasmus'unkiler.

Nicolas De Cues (1401-1464), 1438'de Papalığa katıldı, 1452'de Brixen kardinali oldu, karşıtların rastlantısının temelini Tanrı'da buldu. Ama insani bilimlerin temelini muhakeme ve deneyime dayan-

(*) Platon benim için değerlidir, diyordu Sokrates, ama gerçek daha da değerlidir.

dırdı. Aristo'nun fizik teorilerini reddetti, toprağın dünyanın merkezi olduğunu yadsıdı, dünyanın ve gök cisimlerinin hareketlerini yasalarla açıkladı, Kopernik'den çok önce (1543) dünyanın hem kendi etrafında, hem de güneşin etrafında döndüğünü kabul etti. Yıldızların yuvarlak olmayıp, tam bir daire çizmediklerini iddia etti. Büyük bir matematikçi olan bu Hıristiyan, sayılarda Tanrı'ya ulaşmanın bir yolu olduğunu görüyordu. 1453'de *De Pace Fidei* 'İmanın Barışı' adlı eserinde Hıristiyanlığı hemen hemen doğal bir dinle bağdaştırıyordu. Aynı rasyonalist kafa yapısı Vinci ve Kopernik'in, Regiomontanus ve Nuremberg'deki Martin Behaim, Groningue'deki Rod. Agricola'nın fizik araştırmalarına ruh vermiştir.

Careggi'deki villasında bir Platoncu Akademiyi yöneten Ficin, Laurent De Medicis'in ısrarları üzerine 1473'de tarikate girdi. İlahi varlığa, doğaüstü ve belirtilerine olan inancıyla Platon ve Proclos'un Tanrı'sını temel alan bir dinde duru bir mutluluğu aramıştır.

Jean Pic De La Mirandola (1463-1494), 1487'de çoğu Ökaristi, lanetlenme, ya da Haçlıların kutlu sayılması gibi sapkın sayılan 900 felsefi ve teolojik teklifi Roma'da destekleme yoluna gitmiştir. Çok kötümser olup mistik deneyim, ruha inanma, zihni geliştirme gibi yollarla üçlü doğamızın semavi unsurlarının gelişmesinin yollarını aramıştır.

Erasmus'un Steyn manastırındaki ilk hocası Laurent Valla olup 1505'de onun *Ahdi Cedit Üzerine Notlar*'ını yayınlamıştır. Vecizeler (1500 ve 1508) inde Antik ve Hıristiyan kültürlerin barışmasını dilemiştir. Hıristiyan Şövalyenin El Kitabı (1504), Deliliğe Övgü (1511) ve Ahdi Cedid yayımı (1516) gibi temel eserlerinde hep skolastik ya da rahiple-

rin sıradan dini inançlarına değil, ama iç dünya, özgürlük ve neşe kaynağı olan saf zihinsel bir dini temel alan yeni bir teoloji formüle etmeyi denemiştir. İncil doktrinini sadeleştirmek amacıyla "İsa'nın Felsefesi"ni Antik tinselciliğin temel prensiplerinin de içinde bulunduğu bir ahlâkçılık olarak tanımlar.

Kilise, dini otoritesinin bir kısmını kaybetmekle manevi otoritesinin de büyük bir kısmını yitirir. Millet töresi ve bilim töresi, ne paranın ne de geleneklerin töresine denk düşer. Birinciler II. Pius'un şu cümlelerle özetlediği tutumuyla hiç de bağdaşır olmayan bir dünya nimetlerinden el çekme, bir özveri içerirler. "Yaşadığımız çağda (1458-1463) Roma'ya bağlı yüksek din adamları zengin olmak zorundadırlar. Servet ve şatafat yönetim için gereklidir." Sofularsa buna İsa'nın sözleriyle karşılık veriyorlardı: İnsan aynı zamanda iki efendiye hizmet edemez: Tanrı ve para; papa ya cismani bir hükümdar olacak yâni savaşçı, haris, taraf tutan vs... ya da Papa İsa'nın birinci hizmetkârı olacak. Konstanz (1414-1418), Basel (1431-1449), Piza (1511 - 1513), Latran (1512-1513) Konsilleri boş yere münhal görev yerleri gelirlerinin papalık dairesine verilmemesi konusunda karar aldılar, papalıkça manastırlara tahsis edilmiş gelirlerin istismarı, aşırı kâr ve gelir suistimallerini kısıtlamaya gittiler, piskoposların seçimle gelmesini, kardinallerin tutumlu davranmasını istediler. Boş yere yeni tarikatler, Müşterek Yaşam Kardeşliği (1384), Windesheim manastırı görevlileri (1395), Bürsfeld Benediktinleri (1450), Karmelitler (1452), Saint-François-de-Paule'ün Minime'leri (1474), Jean D'uytenhove'nin 1464'de, Jean Standock'un 1483'de yazdıkları gibi "yoksulluk ve çile yoluyla papaz adaylarının yetişmesini yeni bir biçime sokmayı" istediler. Dilenci tarikatlerinin

desteğine sahip Alexandre, bir Borgia (1492-1503) ve II. Jules (1503-1513) gibi papaların cismani ya da savaşçı hükümdarlar kesilip endüljans alım satımına izin verip, çevrelerindeki imansızları örtbas etmeleri Roma'da rezilliği ayyuka çıkardı.

Wyclif, Wat Tyler, John Ball, Jean Hus'ün devrimlerini izleyen Luther devrimi mülkiyeti bir kullanma ve kötüye kullanma hakkı olarak tanımlamayı reddeden ve dünyevi ya da insancıl ayin usullerini, iman ve Tanrı'nın Lütfu'ndan ayırdetmek isteyen bir Almanın devrimidir: Papazın yetkisi sadece Hıristiyan erdemlerini uygulamaya indirgenmelidir. Saint-Paul yorumcusu (1512) ilahiyatçı Lefevre D'Etaples gibi, sadece imanın kurtuluşu sağlayabileceğini tekrarlar. Bu iman ettiği bir kurtuluştur. Katolik dünyası başarısız bir biçimde konsillerin, papaların üstünde olacağını ilan etmeye çalışırken, görevli papazlar arasında gerçekleştirilen reform çağa ulaşamazken, Erasmus Hıristiyan dünyasının adetlerini onlara rağmen değiştirmekten umudu kesmişken, çürümüş insan doğasını hor gören protestan dünyası kitleleri şekilcilikten kurtarıyor, onlara kuşku, özgürlük ve araştırma merakı veriyordu. Pierre Bayle, John Locke, J. J. Rousseau, Calvin'in doğrudan ama uzak mirasçılarıdır.

SONUÇ

Rönesans sık sık modern çağların başlangıcı olarak gösterilir. Yeni bir devrin başlangıcını (bu belki de bizimki değildir) etkilediği kuşku götürmez, bu belli sayıdaki büyük keşiflerin çağıdır. Birbirlerine eşit olmaktan çok uzak ama daha özgür insanlar, araştırmalar ve tartışmalar sonucu gerçeği bulacaklarına inanıyorlardı. Hiç değilse gerçeklerin bir kaçını.

Dünyayı dolaştılar; ufuklarını genişlettiler ama aynı zamanda da onu sınırladılar: Artık dünyanın sınırlarını biliyorlardı. Hem bu araştırmayı yüzeyde olduğu kadar derinlemesine de sürdürüyorlardı.

Ama insanoğlu için insanın insanı keşfetmesinden daha büyük keşif olabilir mi? Kendi sınırlarını sezebiliyor, gövdesine sevgi ve saygıyla bakıp onu inceliyordu. Pek çok yönüyle bir Ortaçağ yazarı olan Villon (1461) bile bu gövde karşısında yumuşuyordu:

Qui tant est tendre
Polly, souef, si précieux...

Öylesine yumuşak,
Parlak, öylesine değerli

İşte Paris'li cerrahlar belki bu gövdeyi kesip biçecek, ressamlar onu çıplak resmetmeye cüret ede-

ceklerdir. Ruh da kendine has bir güzellik edindi. Bilmek ve sahip olmak gibi iki isteğin, *libido sciendi, libido habendi*, yenilenmesiyle onu Tanrılara eşit kılan gurur gibi bir ilk günahın iki değişik biçimini işlemeye cesaret etti. İnsanı en iyi tanıyan yine kendidir. Ortaçağ'ın bilimi, Teoloji, Tanrı'yı inceleme bilimiydi. Rönesansın bilimi ise Hümanizma, insanın incelenmesiydi.

Hümanistler (bu sözcük 1539'dan kalmadır) her dönemdeki insana, yâni Antik Çağdakilere, Greklere, Latinlere, İbranilere eğiliyorlardı: Lâkırdıya dayanan teorilerden çok insana, lafzından çok ruhuna çağrıda bulunuyorlardı. Klasik diller ve edebiyat onların gözünde bir kurtuluş, bir özgürlüktü. İtalya'da Petrarca, Flandres'da Erasmus ya da Fransa'da Rabelais'nin yaptığı gibi, serbest incelemeler ve insanlık edebiyatı gibi Ciceroyu andıran iki terimi eşanlamlı kılıyorlardı. Bu açıdan baktığımızda, Hümanizma hafife alınarak söylendiği gibi tutucu değil, tam tersine devrimcidir: İnsanın varlığı boyunca giriştiği en büyük öğrenme, anlama gayretidir. 15. yüzyıl Helenistlerinin bizdeki halefleri, Rabelais ünlü sözcüğü "ara, araştır", Perier'ler (1538), bir Deist ve belki de ilk tanrıtanımaz olan Dolet'dir. 16. yüzyıl başındaki ilâhiyatçılar Calvin'i yetiştirdiler, ama geleceğin tüm Socinien'lerinin atası Fausto Sozzini'ye de esin kaynağı oldular, bunlar da İncil ya da başka bir yerde açık seçik yazılanların dışında hiçbir şeye inanmamakta kararlıydılar.

Giderek artan yiyecek, giyecek, konfor, güzellik, bilgi gereksinimleriyle insan çok daha zengin ve çok daha eksiksiz bir duruma ulaşmıştı. Giriş bölümünde sözünü ettiğimiz yenileşme hem fiziki, hem manevi açıdan gerçekleşmekteydi. Pic De La Mirandola ya da Michelangelo'nun istedikleri üstünlük, mü-

kemmellikti. O dönem insanlarının her alanda tahammül edemedikleri hususlar cehalet ve yoksunluktu, yâni dinsel, felsefi, bilimsel ve hatta parasal yoksunluk. Hümanizma sadece edebi bilgilerden oluşmamıştır, tıbbi, mekanik, sanatsal ve artizanal kaygılar da bu kavram içinde yeralmaktaydı. Bu açıdan Gangantua'nın ikinci eğitim programı, I. François'nın konuşmaları, Montaigne'in yolculukları sırasındaki meraklı tutumu, Pic De La Mirandola, Nicolas De Cues ya da Vinci'nin araştırmaları bunun en iyi isbatıdır. Rönesansın büyük yaratıcıları, araştırmacılar, filozoflar ama aynı zamanda da gezginlerdir. Dürer, J. Bosch, Michelangelo, Holbein, J. Sansovina, B. Cellini sadece pek çok sanatla ilgilenmekle kalmıyorlardı: Dinsel ve edebi inançlara sahiptiler, fikir dünyasından da tensel zevklerden de hoşlanıyorlardı, yolculuklara çıkıyorlardı. İşte bu adamlarda Rönesans ve Hümanizma birbirine karışmıştır.

Ama İnsan olma niteliğinin anlamını genişlettiğinde daha doğrusu derinleştirdiğinde, insan evrensellik ve kalıcılık kavramlarına sahip olur ya da bunları aydınlığa kavuşturur. 18. yüzyılın dürüst adımına yolları açar ve geçici modalara, kısıtlayıcı geleneklere rağmen herkes tarafından anlaşılabilir olmaya çalışır. Bu anlaşılma çabasından insan, farklılığı içinde gelişmiş, kendindeki o "değişken ve farklı" yapısıyla büyümüş çıkar. İnsanlık daha yüce ve yepyeni bir yaşama çağrılmıştır. Bizler ki genelde insana inanır, aynı zamanda tüm bireysel yaratı ve inançlara saygıyı da taşırız, bizler Rönesans sayesinde adamakıllı yenilendik.

BİBLİYOGRAFYA

Burckardt; *La civilisation en Italie au temps de la Renaissance*, Plon.

Michel, A.; *Histoire de l'art*, cilt II (2), III, IV, V, A. Colin.

Battiffol, L.; *Le siècle de la Renaissance*, Hachette.

Brion, M.; *Lumière de la Renaissance*, R. Laffont.

Chastel, A.; *Art et humanisme à Florence au temps de Laurent le Magnifique*, P.U.F., 1959.

Delumeau, J.; *La Civilisation de la Renaissance*, Arthaud, 1967.

Bergier, J.-F.; Boisset, J.; Chatelet, A.; *L'avènement des temps modernes*, P.U.F., 1977.